Давид Гофштейн

О БІЛИЙ СВІТЕ МІЙ...

вибрані поезії

ДУХ І ЛІТЕРА

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ЄВРЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

УДК 821.411.16

Г746 **Давид Гофштейн. О БІЛИЙ СВІТЕ МІЙ... ВИБРАНІ ПОЕЗІЇ.** – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 464 с., з іл.
ISBN 978-966-378-229-4

Пропонована книга є найбільш повним зібранням перекладів українською поетичної спадщини великого єврейського поета Давида Гофштейна. В основу книги покладений двотомник вибраних творів Д. Гофштейна, виданий мовою оригіналу 1977-го року в Тель-Авіві (Ізраїль) видавництвом «Ісроел-бух», та «Вибране» Д. Гофштейна, видане українською 1968-го року в Києві видавництвом «Радянський письменник». Упорядником обох видань була вдова поета, Фейга Гофштейн. У пропонованій книзі відновлені всі присвяти й епіграфи, що зі зрозумілих причин не могли бути оприлюднені в українському виданні за радянських часів.

Видавці: *Леонід Фінберг, Костянтин Сігов*

Упорядник – *Валерія Богуславська*
Редактори – *Леонід Череватенко, Петро Рихло*
Комп'ютерне макетування – *Тамара Жук*
Дизайн обкладинки – *Світлана Невдащенко*

На першій сторінці обкладинки —
робота *Ольги Рапай* «Валаам і його віслючка»

ISBN 978-966-378-229-4

Із листа Д. Гофштейна до П. Тичини
(з Москви до Уфи), 21.10.43:

«У нас відбулася спеціальна радіотрансляція,
присвячена цій книжці ["День настане", П. Тичини].
Я написав вступ і прочитав кілька віршів:
"Єврейському народові", "Матері", "Забуть не можу" та інші.
Трансляція пройшла з великим успіхом...
Бачите, Павле Григоровичу, є чисті серцем, що люблять нас...
Забудьмо про злих, про лукавих і будьмо дужі.
Щоб працювати і творити.
Ваш Д. Гофштейн»

ДАВИД ГОФШТЕЙН –ЛЮДИНА І ПОЕТ

Якби не був поетом я в житті,
Не був би я щасливим ні хвилини.
Д. Гофштейн

1

Ми його любили. Любили за добру й палку вдачу, за те, що означається словом «товариськість», за готовність щохвилини, відірвавшись від власних справ, пірнути з головою в чужі справи й клопоти, за всякчасне бажання комусь допомогти, дати пораду, подбати про когось, навіть і незнайомого, що чимось припав йому до серця. Любили за широку освіченість, за неабиякі знання не тільки в літературі, а й у різних галузях науки,— знання, якими він ніколи не хизувався, а чесно й просто ділився з кожним, хто того хотів. Любили за чесність і прямоту, які набували особливого чару від того, що він іноді вдавав із

себе страшенного хитруна. Любили навіть за дивацтва, як, наприклад, його нахил майструвати, щось пиляти, гемблювати, стругати, клеїти, ремонтувати, орудувати рипучим напилком у своєму письменницькому кабінеті, тягати в квартиру усякий брухт, усякий залізний — особливо залізний! — непотріб, запевняючи з таємничим виглядом, що отой величезний заіржавлений цвях чи якась там покручена дротина, знайдені ним на вулиці, «пригодяться в господарстві». Любили навіть за феноменальну його розкиданість, про яку гуляли в нас різні історії анекдотичного характеру.

Але передовсім любили ми його за те, що він поет, справжній поет усім своїм єством, поет з голови до ніг. Він разом зі своїм земляком по Житомирщині, другом, поетом-воїном Ошером Шварцманом стоїть у першому ряду новочасних єврейських поетів, достойно продовжуючи реалістичні й гуманістичні традиції великих прозаїків Менделе Мойхер Сфоріма та Шолом-Алейхема, маючи таких талановитих сучасників, як Іцик Фефер, Лейб Квітко, Перец Маркіш.

Народився Давид Наумович Гофштейн 1889 року в містечку Коростишеві на Житомирщині, в сім'ї єврея-хлібороба. Вчився в єврейській школі, так званому хедері, потім (сімнадцяти років) учителював на селі, разом з тим уперто вчився самотужки. 1907 року слухав у Києві публічні лекції з різних наук. Військову службу відбував у Вірменії, склав у той час екстерном (тобто не навчаючись у школі) іспит на атестат зрілості. Мріяв, звичайно, вступити до університету, але на перешкоді стояла так звана «процентна норма» для євреїв. Учився, отже, в Петербурзькому неврологічному інституті, а пізніше — в Київському комерційному, слухаючи разом з тим лекції на філологічному факультеті Київського університету [1].

Про свої роки навчання, типові для багатьох талановитих єврейських юнаків того часу, найкраще сказав сам Гофштейн:

...без підмоги
І дбання
Я власними зубами
Сам щодня
Шлях прогризав широкий
До знання [2].

Писати поезії почав Гофштейн у дуже ранньому віці, і цікаво, що складав він їх староєврейською*, російською та українською мовами. Тільки пізніше він перейшов на сучасну єврейську розмовну й літературну мову — ідиш. Власне творами, писаними ідишем, увійшов Гофштейн в історію єврейської літератури, єврейської культури.

Життя Давида Гофштейна міцно пов'язане з Україною, зокрема з Києвом, де жив і творив він довгі роки, до того проклятого дня, коли злісний наклеп вирвав його з наших лав. Гофштейн чимало подорожував, бував за кордоном, звідки виніс подвійне враження — глибоку пошану до прекрасних чудес культури та цивілізації Заходу і не менш глибоку відразу до огидних гримас капіталістичного світу.
Помер** Давид Гофштейн у 1952 році.

2

Ми знаємо, що перші поетичні спроби Гофштейна припадають на дореволюційний час. Але перша книжка його вийшла 1919 року. Звідси починається, власне, його творча біографія, основні риси якої я й хочу накреслити в цих рядках.

Поет-філософ... Про багатьох ми так говоримо. Властиво, кожен поет, оскільки він дає у своїй творчості своє розуміння світу, є якоюсь мірою філософом. Але Гофштейна, одним з улюблених поетів якого

був Ґете, можна назвати філософом і в стислішому значенні слова. Уже у вірші, датованому 1917 роком, читаємо ми такий вигук молодого Гофштейна:

О час! О простір! О число!

Проблеми часу, простору, числа — вузлові проблеми філософії та й багатьох галузей науки — хвилюють поета, і він пожадливо шукає на них відповідей у мудрих книгах і у власному невтомному розумі.

До одного зі своїх пізніших віршів узяв Гофштейн епіграф із Спінози: «Не плакати, не сміятись, а розуміти». Сам Гофштейн, одначе, і з цим погодиться кожен читач його поезії, дуже далекий був від того, щоб іти за порадою відлюдника з Амстердама. Без сміху й без плачу він не міг жити. А намагання розуміти завжди радісно тривожило і творчо збуджувало його.

Уже в першому вірші, написаному сучасною єврейською мовою***, міркуючи про компас, Гофштейн питав з притаманною йому розумною наївністю:

Вже ніч,
В зірках сіяє цілий світ,
І таємниця все у владнім держить чарі.
Моя бліда рука тримає у футлярі
Залізну смужечку — магніт.
Тремтить він, серцеві подібно,
В скляному сховищі свому
До півночі тяжить несхибно...
Чому, чому?

Це — одне з великих «чому», яке ставить людина світові.

Інколи — на короткий час — ладен був поет узяти під сумнів здатність людини пізнати й зрозуміти світ:

А знаєш мало, мало так в житті,
Хіба лише — котра тепер година...

Але поет закоханий у світ, у його змінність і складність, у тверді закони, що керують світом, і співає славу:

Тобі, о вічна змінносте,
Кую свій спів.
Тобі — за полум'я стозвуке,
За золотий вогонь світів,
Що ним обпалюються руки,—
Тобі кую свій спів.

Він обпалював руки вогнем світу — жадаючи збагнути цей вогонь. Він не тільки жадібно вдивлявся у світ, а й безмежно захоплювався його красою та глибиною:

Скільки різних барв таїться
В вітрі, що несе вологу,
У клітинках, в леті птиці,
В згортках одягу людського!

Людині, що так відчуває життя, не можуть не бути властивими високий оптимізм, непохитна віра в майбутнє.

Іще риштуванням оплетено стіни,
Ще купи сміття на порогах
Та глини,
Ще бродить лунка порожнеча
Лякливо в квартиру з квартири,
Та світ
вже оновлений
бачу
Очима гарячої віри.

Я не занотував собі, коли написано цей вірш. Можливо, наприкінці Другої світової війни, коли «лунка порожнеча» «бродила в квартиру з квартири» і в Києві, і в Харкові, і в інших наших містах. Гофштейн, до речі, в поезії своїй завжди йшов від конкретних фактів, від живої дійсності. Але можна розуміти процитовані рядки і ширше, символічно, і перенести «гарячу віру поета» на історію всього людства. А простування людства до нового становить одну з основних тем Гофштейнової творчості.

Знову-таки виходячи з конкретного факту,— з того, що сестра Гофштейнова Шифра плавала як науковий працівник на радянському пароплаві зі стародавньою міфологічною назвою «Персей»,— поет висновує таке узагальнення:

Я хочу, щоб старе ім'я Персей
Пройшло крізь пісню і крізь вірш оцей
І після безлічі минулих перетворень
Щоб слово це звучало, як нове,
І відчуття будило в нас живе,
В новому значенні
старий зберігши корінь.

Міфологічний Персей багато промовляв уяві поета, що був як удома в різних епохах і культурах. Але серце зігрівав йому і творчо тривожив розум новий «Персей», радянський пароплав, на якому робили скромне своє й велике діло наші дослідники природи,— серед них і поетова сестра, що виросла «в селі маленькому та у біді». Це було таке саме радісне чудо, як і те, що сталося з самим Давидом: колишній учень хедеру, потім екстерн, що власними зубами прогризав шлях до знання, став визначним поетом нашої доби.

3

Гофштейн був сином хлібороба. Він зріс у сільській обстановці. Не тільки цим, розуміється, але почасти й цим можна пояснити його любовну увагу до природи. Він говорив чисту правду, коли писав в одному з ранніх своїх віршів:

Я кожну голку на сосні впізнав.

Чисту правду... поетичну, звичайно.

У Гофштейна можна знайти чимало пейзажних сторінок, яких значно менше, скажемо, у Фефера, у Маркіша, у Галкіна... Своєю закоханістю в природу він споріднений з Фетом, з О. К. Толстим, з Єсеніним, з нашими Щоголевим та Олесем, а способом малювати її чимось нагадує мені великого польського поета Юліана Тувіма. І, розуміється, як усі, либонь, на землі поети, що пишуть про природу, він її олюднює:

У мурашок
На башті дзвони гудуть на сполох.
Мільйони ніг сновигають безстрашно
З дверей у двері, з поверху на поверх.

Яка мальовнича картина мурашиного міста!

Не тільки олюднює Гофштейн природу, а й сприймає її в найтіснішому зв'язку з людським життям, з насущними людськими інтересами. Він довгі роки прожив у місті, але ніколи не належав до того типу городян, для яких дощ – тільки перешкода в їх веселій прогулянці за місто, тільки «погана погода». З деякою навіть прямолінійністю говорив Гофштейн про дощ, як про «велику силу»:

Сьогодні з ранку цілий день
Приємний, тихий дощ
Іде.
Немов солодкий сік,
Для поля цей потік.

Цей дощ — смола,
Цей дощ — отрута
Для комашні,
Що шкодить, люта;
Для океану шкідників
Серед полів і між садків...
....
Цей дощ — велика сила!

З Давидом Наумовичем можна було залюбки порозмовляти на сільськогосподарські теми,— він непогано знався на рільництві та садівництві. Та що там! Навіть у полюванні був у нього свій досвід — правда, доволі скромний. Але кожний уважний читач його поезій, де розкидано стільки сонячних плям, квітів, польових рослин, лісового

листя та пахучих соснових голок, де як живі ходять зорі і світанки зміняються днями, а дні вечорами, вечори переходять у глибоку, повну думок нічну тишу,— кожен читач погодиться, що цей завзятий практик (Гофштейн любив хвалитися своїм практицизмом) передовсім був закоханий у природу, в її мінливу красу і в її величну творчу потужність. А перед цією потужністю схиляли голову не тільки такі природопоклонники, як Ґете, а й такі співці болісних, перетончених, навіть викривлених людських почуттів, як Бодлер. Гофштейн міг би підписатися під знаменитою поезією Тютчева «Не то, что мните вы, природа», під заключними словами цієї поезії, де говориться про людей, які «не видят и не слышат, живут в сем мире как впотьмах»:

Не их вина: пойми, коль может,
Орга́на жизнь глухонемой!
Увы, души в нем не встревожит
И голос матери самой!

4

Співці природи, поети, закохані в сільську тишу, в поле, ліси, води рідної країни, частенько ненавидять шумливе й гарячкове міське життя, ненавидять місто. Або вдають, що ненавидять. Поети-«урбаністи» з презирством, теж іноді вдаваним, говорять про «ідилії на лоні природи». Удавати щось Гофштейн органічно не міг, а з пристрасною любов'ю до природи у нього мирно сусідила любов до міста, в якому він бачив не «добра і зла прикрашений вертеп», не «неволю душных городов», а вияв могутності людського розуму, людської волі, людської праці, осередок інтелектуальних та естетичних багатств людини. Ще замолоду вигукнув він:

Мене ти,
Місто,
Полонило! —

і з вдячністю пояснював це звернення:

Ти корабель самотній мій
Сховало в гавані своїй.

У поезії «Дощ», датованій 1938 роком, Гофштейн із деякою публіцистичністю висловів заявляє:

Я бачу місто —
І якнайвищий дах,
І найнижчу, в підвалі, цеглину,—
І я розумію в цю хвилину
Все значення міста.
Його великий зміст,
Зміст напруженої, планової роботи
Що б’ється,
Мов серце широкого світу,
Що прокладає міст
Туди...

Куди? Далі поет обмежується формулою: «до світлого».

Я сказав, що шлях Гофштейна до цілісного і твердого світогляду був не зовсім рівним. Але завжди у всіх своїх шуканнях, а часом і ваганнях, яких, проте, не слід перебільшувати, поет був чесним.

Ніяк не можна ставити поетові на карб тих ноток суму й болю, що лунали в поезії Давида Наумовича за дожовтневих часів. Тоді ото вилилися в нього журливі рядки, які переклав Павло Тичина:

В російських полях у вечірню суботність
Яка там самотність, яка там самотність!..
....
Скрипучії сани, хатина стара,
Засніжений шлях, посередині я...
....
Тісний виднокруг мій, вузький мені світ,
І раз у два тижні в містечко чуть світ.

Для суму й болю у єврейського юнака тієї доби було більше ніж досить підстав. Одначе в розпач і в мотиви трагічної національної замкненості, інколи властиві надзвичайно сильному єврейському поетові Бялику, Давид Гофштейн не вдавався ніколи. Він ясно заявляв у пізніші роки:

Я в давні дні до дна черпнув з криниці спогадання,
Але в майбутню завжди прагнув просторінь ясну.

Коли в Києві на місці пам'ятника цареві Миколаю І споруджено було пам'ятник Тарасові Шевченку, Гофштейн звернувся до тіні великого поета з віршем, у якому заявив:

Вночі, оддалеки від гуркоту і шуму,
До тебе і твого народу я стремів,
Плекав я довго заповітну думу —
До вас звернути мій сердечний спів.

А в циклі «На могилі Шевченка» читаємо такі промовисті рядки:

Мій труд по-материнському Вкраїна
В свої широкі поли загорта.

Не тільки палким поклонником Шевченка, твори якого, до речі, він любовно перекладав****, не тільки добрим знавцем української літератури, що присвячував повні глибокого почуття вірші Коцюбинському, Франкові, Лесі Українці, живим своїм сучасникам-українцям, але й вірним сином української землі був і почував себе Давид Гофштейн.

У дні Другої світової війни, що на такий високий лад настроїли героїчні струни радянської поезії, Гофштейн пише осяяний надією вірш «Україна», що кінчається зверненням «Україно моя», знову думкою вертається до Кобзаря («Шевченкові»), з незмірною теплотою оспівує,— перебуваючи в евакуації, в Уфі,— такий далекий тоді Київ.

А про Вірменію, де відбував військову службу «вольноопределяющийся» Давид Гофштейн, писав він свого часу так:

Вірменіє! У себе на Волині
Твій ніжний спів я чув од Шагінян.

Вірш, із якого взято цю цитату, кінчається такою автохарактеристикою:

Усіх країн земних громадянин.

Смішно б тут було говорити про якийсь космополітизм, як недоречно було б застосовувати цей термін, приміром, до Герцена, що теж вважав себе, і таки й був, «громадянином світу», а залишався разом з тим росіянином усією своєю істотою, всім своїм душевним складом, усією пристрастю своєї вогненної душі.

Дуже характерне для Гофштейна таке визнання:

Я від Москви, брати мої, ніколи
Не жив далеко,— так воно було.
Я читанку Ушинського в дитинстві
Почав читати... Пушкін, Хом'яков...
В ту пору все врізається в свідомість!
А що ж казати про оці роки,
Коли в Москві, а потім в Петрограді
І знов у Ленінграді та Москві
Маяк для всього людства засвітився!

Дивним може здатися, що ім'я Хом'якова поставлене тут поруч із іменем Пушкіна. Але я уявляю собі: пишучи ці рядки, автор бачив, фізично бачив сторінки давньої читанки Ушинського, де стояли в близькому сусідстві імена великого російського поета — і типового московського патріота, слов'янофіла Хом'якова, що в окремих віршах своїх та публіцистичних виступах підносився до гнівної критики царської Росії («черна в судах неправдой черной»).

Минаючи це, Хом'яков для давньої Москви — дуже прикметна постать. А для Гофштейна не меншою мірою прикметна конкретність поетичного мислення. Він ішов од видимої його внутрішньому зору читанки Ушинського, від років свого молодечого навчання до «оцих років», коли в Москві і Ленінграді засвітився маяк для людства...

Пушкін завжди жив у серці Гофштейна. У проникливій поезії з епіграфом «Мы ночевали на казачьих постах» він так говорив про автора «Мідного вершника».

І виправдані всі мої тривоги,
І смуток мій таким солодким став:
Отут колись його ходили ноги,
Тут голову на сон він приклоняв.

«Солодкий смуток» — та це ж пушкінське «печаль моя светла»! І, знаючи Гофштейна, можна запевняти, що під час своєї подорожі «пушкінськими місцями», він бачив мандрівну постать геніального поета. Кладучись на сон, він відчував, що поруч із ним приклоняє голову Олександр Сергійович...

Російська література була повсякчасно супутницею Давида Гофштейна. У воєнне лихоліття, опинившися десь у башкирському селі, Гофштейн тепло згадував Аксакова — Багрова внука — і в тиші роздумував про різні шляхи його, колишнього малого Давида, і отого симпатичного, але зрослого в умовах кріпосницької Росії панського синка...

Гофштейнові глибоко властиве було розуміння й відчуття радянського народу як великого й нерозривного цілого. Ще в повоєнному циклі «На могилі Шевченка» він стверджував:

Єдині сили нас тепер єднають,
Хвороби слід змітають у житті,
Гарячі шнури золоті
Нові шляхи нам одміряють:
Народу творчості і праці,

Народу звиклого змагаться,
Народу,
злитого
з народів.

«Народ, злитий з народів»— це дуже близьке до визначення радянського народу, яке дав пізніше Юліан Тувім у своїй книзі «Польські квіти»: «народ ста народів».

А під час Вітчизняної війни з грудей Гофштейна вирвався гнівний клич радянського патріота:

Так! За болі, за горе,
За Вітчизни простори,
Кров'ю сповнені вщерть,
За дружину, за брата
Буде грізна відплата.
Злим загарбникам — смерть!

І зовсім не в суперечності з цією заявою стоїть, а випливає з усього Гофштейнового світогляду заява:

О доме круглий мій,
Моя земля!

Де не пройду, куди не гляну,
В які краї не завела б дорога,
Мені у вічі скрізь,
З-за кожного віконця,
Неначе сонце,
Сіяє погляд брата.

5

Гофштейн був загальновизнаним майстром віршової форми. Уже з рясно наведених у цій статті цитат можна побачити,— пам’ятаючи, що це все-таки переклади,— яка багата й різноманітна була у нього метрика й ритміка. Він вільно орудував класичними, канонічними розмірами й побудовами, можна знайти в нього навіть сонет, але він явно схилявся до вільного, не скованого суворими приписами вірша, проявляючи при цьому величезну гнучкість і винахідливість.

Образна система у Гофштейна тішить своєю невимушеністю і ясністю, а разом із тим свідчить про багатство його уяви і могутність несподіваних інколи асоціацій. Говорячи про себе, про свій поетичний дар, який називає поет «важким скарбом», «тягарем»,— Давид Наумович удається до такого порівняння:

Чи не мисливець я,
Що здобич навісну жене
І до кінця не знає: хто кого,—
Чи він ведмедя дожене,
А чи ведмідь його?

Думка, покладена в основу цих несподіваних рядків, зрідні тютчевським і фетівським «мукам слова», їх визнанням неможливості «висловити себе» засобами людської мови. Але ж власною своєю практикою і Тютчев, і Фет заперечували свої розпачливі твердження. Так і про Гофштейна можна сказати, користуючись його порівнянням, що не ведмідь його, а таки він ведмедя доганяв у своїй поетичній творчості.

Мальовничість його слова була дуже тонка і переконлива:

Зловила осінь у своє сильце
Сьогодні зранку сонячну погоду
І почепила бідну за крильце
Напроти сходу.

І довелося бачити мені,
Як тихо тріпались пір'їнки білі,
Як очі закривалися ясні,
Безсилі, милі...

Хто може тут закинути поетові штучність асоціацій? Ні. Вони цілком природні, хоча, звісно, певною мірою суб'єктивні. А хіба може бути поезія без суб'єктивних асоціацій?

Дуже властива була Гофштейнові увага до «милих дрібниць». Трісочка, маленька суха трісочка викликає у нього такий чарівний роздум:

Ходімо, трісочко дрібна,
Моєму серцю ти одна
За все дорожча нині.
Мені ж потрібна тільки ти,
Лиш трісочка, щоб розвести
Огонь в долині.

Інколи такі «милі подробиці» ведуть до великих узагальнень. Так, у віршику «Яблуко» поет держить у руках яблуко, «останній плід весняного цвіту», і вагається: вкусити чи не вкусити? Воно

ж таке красиве! Але кінець кінцем сталося: «вкусив — і край»... Скільки було таких «яблук» у житті кожного з нас!

Притаманне було Гофштейнові й почуття гумору, яке ріднило його не тільки з Менделе Мойхер Сфорімом та Шолом-Алейхемом, але й з Генріхом Гейне. Саме гейнівським повівом дихає на нас із таких, наприклад, рядків:

Ще нікому з містечкових
Не траплялось тут бувати;
Я ж прорвався випадково
І, нівроку, пізнувато.

Або — ще виразніше:

Ох, коли б не звичка древня
Хліб насущний здобувати,
Розучився б я, напевно,
В каламар перо вмочати.

Та й навіщо до крайвіку
Все писати, як на звіті?

Адже є пісень без ліку
Незаписаних у світі!

Я намагався змалювати бодай найзагальнішими рисами постать Давида Гофштейна як поета, людини й громадянина. Але певен, що більше, ніж моя стаття, скаже читачеві оця книга, що становить вицвіт багатолітньої роботи Гофштейнових перекла-

дачів, українських поетів, серед яких не один може назвати себе другом покійного Давида Наумовича.

*Максим РИЛЬСЬКИЙ******

[1] Біографічними даними я завдячую Х. Лойцкеру, що дав до мого розпорядження рукопис своєї просторої й цікавої статті про Гофштейна.— М. Р.

[2] Прізвищ перекладачів цитованих віршів я в своїй статті не зазначаю. Вірші ці і прізвища перекладачів знайде читач у книзі, що лежить перед ним.— М. Р.

* Так Рильський змушений називати іврит (прим. упорядн.).

** Заарештований 1948р. у справі єврейського антифашистського комітету, розстріляний після тривалих катувань у серпні 1952 р. (прим. упорядн.).

*** тобто їдишем (прим. упорядн.).

**** 1939-го р. вийшов том поем Т. Шевченка у перекладі їдишем Д. Гофштейна (прим. упорядн.).

***** передмова до «Вибраного» 1968 р. (прим. упорядн.).

ДАВИД ГОФШТЕЙН – ФІЛОСОФІЯ ЛІРИКИ: РЕЛІГІЯ ТА СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ

Слідом за Бяликом, напередодні Першої світової війни в єврейську літературу прийшла плеяда видатних поетів, поетів-титанів, головною (а часто-густо і єдиною) мовою творчості яких був їдиш – Давид Гофштейн, Урі Цві Ґрінберґ, Перец Маркіш, Мейлах Равіч, Мані Лейб, Ошер Шварцман[1] та інші, що принесли із собою модернізм у всіх його проявах і вивели єврейську поезію XX століття на рівень провідних світових літератур. Вони не страждали комплексом неповноцінності стосовно мови своєї творчості.

В ідеологічному аспекті це пов'язане із впливом ідей їдишизму, а в творчому – з появою нової літературної традиції, контури якої були визначені Бяликом, традиції творення «високої», «івритської», за визначенням Ніґера[2], поезії їдишем. В єврейській літературі з'являються символісти, імпресіоністи, футуристи, представлені всі течії.

Якщо ми говоримо про єврейський символізм, то це передусім – Східна Європа, в їдишській поезії якої напередодні Першої світової війни провідне місце посів імпресіонізм, що його найяскравішим представником був Давид Гофштейн.

Це в багатьох аспектах постать знакова, вона символізує цілу низку подій та явищ єврейської літературної історії. Поряд з іменами Переца Маркіша, Шмуеля (Самуїла) Галкіна[3], Ошера Шварцмана, ім'я Давида Гофштейна слугувало й надалі слугує одним із символів єврейської поезії в СРСР.

Давид Гофштейн належав до покоління, що прийшло в єврейську (їдишську) літературу напередодні Першої світової війни і спромоглося підняти її на рівень світової поезії. Це відбулося всього лише за чверть століття після приходу до їдишської поезії Фруга[4], на думку більшості істориків єврейської літератури, засновника сучасної поезії розмовною мовою ашкеназьких євреїв. Гофштейн був лідером київської групи поетів, що виникла тоді, до складу якої входили Лейб Квітко[5], Перец Маркіш та ін.

На початку 1920-х років літературна «тусовка» в Європі була яскравою та багатолюдною. У Польщі виникла літературна група «Халястра» («Гурт», «Ватага»), пізніше – журнал «Альбатрос». У Берліні зустрілися Берґельсон, Бялик, Гофштейн, там були й представники галицької школи (Ґрінберґ, Аґнон[6]), літератори зі Східної Європи та Росії. Та згодом це вирування пригасає. Ті, хто писав переважно івритом, подалися до Палестини. Відбувається географічне розмежування івритської та їдишської літератур. Вони розходяться, як перед тим розійшлись ідеологічно.

Перехід від технічно примітивної поезії пізньої Гаскали й початкового періоду національного відродження, яка тяжіла головним чином до дидактизму або розважальності і найпомітнішими представниками якої були Еліокум Цунзер, Авром Ґольдфаден, Міхл Гордон та Єгуда Лейб Гордон[7], до високої поезії Бялика – через просодичні й тематичні інновації Фруга – відбувся протягом життя одного покоління. І все ж до 1917 року, коли в київській га-

зеті «Найє цайт» («Новий час») був оприлюднений перший цикл віршів Давида Гофштейна, що супроводжувався прозаїчною замальовкою «Ін дорф» («У селі»), все це вже стало набутком літературної історії. Гофштейн належав до покоління поетів, які не просили вибачення за те, що пишуть їдишем, які одержали у спадок сформовану літературну мову, котра накопичила певні поетичні традиції.

Це було останнє покоління єврейських літераторів, практично цілковито складене з людей, що одержали традиційне релігійне єврейське виховання й освіту, проте створили світську за суттю й формою літературу, використовуючи специфічні культурні коди єврейської цивілізації, спираючись на традиційну єврейську вченість, що мала на меті ґрунтовне й безпосереднє знайомство з релігійними текстами і засвоєне з дитинства сприйняття норм та звичаїв традиційного єврейського побуту. Прагнення звільнитися від обмежень суворого релігійного укладу, не пориваючи при цьому з юдаїзмом, було одним із лейтмотивів єврейської літератури протягом усього XIX – початку XX століття, але са́ме покоління Гофштейна прийшло в літературу в умовах масової секуляризації єврейського населення. Традиційна релігійна громада втратила свою владу, і виконання чи невиконання тих або інших релігійних норм усе більшою мірою ставало справою особистого вибору. І якщо до Фруга, згідно з твердженням Ісраеля (Сергія) Цинберга[8], їдишська поезія була значною мірою позбавлена такого явища, як яскраво виражена авторська індивідуальність, то покоління Гофштейна можна охарактеризувати як покоління підкреслено виокремлених із маси індивідуумів, котрі свідомо прагнули крізь призму своєї індивідуальності стати голосом людської спільноти, ім’я якої – єврейський народ, що є, своєю чергою, часткою більш широкої спільноти – людства.

Якщо скористатися дефініцією, сформульованою Урі Цві Ґрінберґом у «Прокламації єврейських експресіоністів»[9], то йшлося про «індивідуумів, що змужніли в бурі й натискові та ідейно приросли до універсального»[10]. Далі Ґрінберґ проголошує: «Тут прокламується мільйонноголосий-та-мільонносердий індивідуалізм»[11]. Ця декларація в журналі «Альбатрос», виголошена від імені групи єврейських поетів, серед яких був і Гофштейн, протиставляється не тільки сучасному для них, доведеному до абсурду пересічному індивідуалізмові, а й притаманній поколінню попередників Фруга позиції поета як традиційного «посланця громади» (шаліах-цибер), що відмовляється на користь людства від частки власної індивідуальності.

Як така, ідея Бога була неминучою в поезії покоління Гофштейна, однак, на відміну від попередників – суворо релігійних чи бунтівниче секуляризованих поколінь єврейських літераторів, у її межах людина-творець ніби намагалася дорости до Бога-Творця, то ведучи з ним діалог на рівних, то закликаючи Його на суд Тори, то підкреслено ігноруючи Його, проте не заперечуючи при цьому самого факту Його існування й ані на йоту не відмовляючись від права на власну творчу індивідуальність. У цьому, безумовно, можна вбачати очевидний прояв секуляризації, та секуляризації неповної і сталої у своїй неповноті, позаяк, утративши безпосередній зв'язок із традицією та Бога як партнера в діалозі й об'єкта наслідування, ця поезія позбулася б і своєї системи культурних кодів, і своєї мови, і свого ідейного змісту.

Сказане стосується рівною мірою всіх великих поетів цього покоління. Давид Гофштейн, на відміну від трибуна і гнівного пророка Урі Цві Ґрінберґа, сприймається в першу чергу як лірик, однак це лише верхній шар прочитання його поезії. Його лірика

не просто філософська, це радше філософія, викладена у формі лірики. Ось що пише про це поет-перекладач Валерій Слуцький у своєму літературознавчому начерку «До перекладів Давида Гофштейна»:

«Розуміння поезії Гофштейна буде збідненим, якщо підходити до неї з традиційними для сприйняття лірики мірками, що передбачають смислову відокремленість віршів, їхню незалежність один від одного у своєму замкненому змісті. Вірші, прочитані в тій послідовності, котру визначив їм сам Гофштейн, намічаючи композицію своїх книг і розділів, розкривається у новій змістовій повноті, пов'язаній з появою наскрізного сюжету, що чітко простежується. Розрізнені на перший погляд вірші постають як моменти поетичного цілого, що не тільки пояснює їхній внутрішній сенс, а й наділяє їх, так би мовити, над-змістом, тобто змістом стосовно один одного і самого сюжету, що їх об'єднує. Ба більше, виявляється наскрізна метафорика, яка одержує послідовний смисловий розвиток у контекстах, котрі змінюють один одний. І головне, життя особистості – основна тема Гофштейна – набуває наочності реального предстояння, духовного масштабу, багатоплановості й динамічності. Таке прочитання дозволяє побачити поезію Гофштейна як єдине дійство, ліричну містерію – перед нами у послідовних картинах проходить життя особистості, що розкривається мовою поетичної сповіді»[12].

Сказане, проте, не заперечує можливості прочитання та аналізу окремо взятого вірша, незважаючи на те, що, за визначенням Слуцького, він є частиною «ліричної містерії». Таким чином, уявляється можливим розглянути проблему релігії та секуляризації в творчості Давида Гофштейна на прикладі одного, особливо показового, вірша (який за бажання можна вважати й короткою

поемою). Йдеться про вірш «Ін вінтер фарнахтн» («Зимового вечора», із циклу «Поля»), написаний 1912-го року і включений до першої віршованої збірки Давида Гофштейна «Ба веґн» («Край доріг»), що побачила світ 1919-го року в Києві. Цей вірш був надзвичайно популярним і став ледь не «візитівкою» поета.

Вірш значною мірою автобіографічний. Ліричний герой Гофштейна – це він сам – Я. На момент написання авторові було 22 роки, та ліричний герой молодший. І, незважаючи на це, він уже поет. Практично в усіх біографіях Гофштейна згадується той факт, що вірші івритом він почав писати у віці 9 років[13], проте його ліричний герой – уже не хлоп'я, а юнак.

Структурно вірш поділяється на 3 частини, що відрізняються ритмом і системою римування. Частини позначені початковими літерами єврейської абетки. Це не більш як загальноприйнята в єврейських мовах система нумерації, що базується на цифровому значенні літер, однак у цій тричленній структурі можна вбачати більше, наприклад, властиву багатьом віршам Гофштейна співвіднесеність розвитку ліричного сюжету з добовим циклом[14], у даному разі з його складовими: ранок – день – вечір – ніч[15].

Перша частина вірша природним чином слугує вступом як на першому, сюжетному й пейзажно-ліричному рівні прочитання, так і на більш глибоких рівнях, що зачіпають філософський сенс подій.

Зачин вірша – дзвін, що лунає з вежі, – образ, первинно чужий єврейству, слугує символом християнства, релігії панівної більшості. Однак тема вірша – зовсім не юдео-християнське протистояння. Гофштейн фіксує увагу на дзвонах лише як на даності, що визначає час і місце дії. Перші два рядки звучать лунко й сонно, як далекі дзвони вночі, вони не пробуджують у герої-євреї жодних релігійних асоціацій.

Дорт ібер штет гот шойн ґеклунґен
Фун шпіц фун турем і ейнс і цвей...
(Там, над містами, вже бемкнули дзвони
з вершини вежі і раз, і двічі...)

Це тільки тло його життя. Слід зауважити, що таке сприйняття дзвонів у єврейській поезії не саме собою зрозуміле. Як приклад можна навести такі рядки з поеми Урі Цві Ґрінберґа, написаної на початку 20-х років минулого століття, «Ін малхус фун цейлем» («У царстві хреста»): «На світанні, ввечері починають розгойдуватися дзвони на ваших вежах. Вони доводять до безуму і розривають мою страждену й наболілу плоть, як пащі звірів». Дзвони тут – не просто символ релігії панівної більшості і не тільки тло єврейського буття. Це символ знавіснілого й нещадного панування християн над євреями. Ліричний герой Ґрінберґа не в змозі змиритися з цим пануванням і вирішує покинути «царство хреста». Однак між «Зимового вечора» Гофштейна й «У царстві хреста» Ґрінберґа відстань у небагато, але страшних років, що вмістили криваві погроми в Україні 1918–1919 років[15]. Ліричний герой Гофштейна про них іще не знає. В нього зовсім інші переживання. Дзвони заскочили його на «острівці людського спокою», якого він і прагне. Посеред одного з таких «острівців» він будує власний маленький острів світла, «тихе коло світла лампи».

Ліричний герой першої частини Гофштейнового вірша вільний і самотній у своїй свободі на острові спокою. Оглядаючись назад, автор повністю ідентифікує себе нинішнього з тодішнім тихим бунтівником: «Моя мужність походить із тієї ночі, з тієї ночі – моя гордовита печаль». Уже тоді він – індивідуум-творець, що намагається кинути виклик Богові-Творцю. Останні три слова першої частини

– «біля брами світів» (світів, а не єдиного світу) – перегукуються зі словами загальновідомих у релігійному єврейському середовищі суботніх піснеспівів (адже юний бунтівник перебуває на «острові спокою»), в яких згадуються «Рібон алам ве-алмайя» (Володар світу й світів) та «Цур оламім» (Опора світів), тобто Бог-Творець.

Друга частина вірша відкривається словами, що дали назву цілому твору й міцно закарбувалися в колективній пам'яті єврейських читачів. Їх цитували практично всі, хто говорив чи писав про поезію Гофштейна: «Зимового вечора в російських полях – / Де можна бути самотнішим?» Саме в цій, центральній частині вірша автор декларує себе як мільйонноголосого-та-мільйонносердого індивідуаліста», в якому втілене ціле покоління євреїв. Слова «І я посередині» слугують ліричним центром усієї другої частини, несподівано виростаючи з романтично-сумовитого пейзажно-ліричного наративу та перетворюючи його на філософську драму. Текст цієї драми побудований на символічній багатошаровості слів і фраз, починаючи від слова «елнтер», що з'являється й повторюється в першому й останньому двовірші та передає не тільки самотність (на відміну від, наприклад, досить нейтрального синоніму «ейнзам», використаного наприкінці першої частини: «Я вже тоді у вільній самоті чатував біля дверей життя, коло брами світів»), а й – у підтексті – також і печаль, і злидні, і, насамкінець, образ єврейського дому, до якого веде «багато стежин» і в якому «вікна більші». Ліричний герой приходить сам і приводить читача до висновку про плюралістичність єврейського мислення й буття, про неможливість залишатися в раз і назавжди тісно окресленому традиційно-релігійному замкненому світі, про своє право обрати власну «стежинку до єврейського дому».

Повторення першого двовірша наприкінці частини замикає коло, створюючи враження замкненості також і простору та неминучості конфлікту й відкритого бунту проти старого, освяченого століттями єврейського побуту для будь-кого, хто, прагнучи розширити свій світ, намагатиметься вирватися за його вузькі межі.

Третя частина вірша вводить нас у світ, в якому ці вузькі рамки більше не існують. Боротьба з поколінням батьків лишилася позаду. Їхня освячена традицією влада більше не втримує юного бунтівника. Ця частина особливо складна для перекладу і буквально сплетена з багатозначних символічних образів. У чисто мовному плані дослівний переклад просто неможливий і вимагає розгалуженого коментаря. Вже перший рядок третьої частини потребує пояснень. В оригіналі сказано: «Авек дер шабес шойн», тобто «вже пішла Субота». Ця фраза перегукується зі словами складеної ідишем молитви: «Ґот фун Авром» («Бог Авраама»), яку ашкеназькі жінки за традицією виголошували перед обрядом Гавдали, що знаменує закінчення Суботи і початок нового тижня, «дер лібер шабес ґейт авек» («улюблений святий день Суботи минає»)[17]. Здавалось би, йдеться про констатацію галахічного факту, який повторюється щотижня: Субота закінчилася й почалися будні. Ймовірно, так і зрозумів цей рядок Мордехай Север[18], перекладаючи «Зимового вечора» івритом. Переклад івритом у цьому разі особливо показовий, бо їдиш та іврит – дві мови одного народу, що обслуговують єдину національну культуру і мають специфічно єврейські культурні коди. Згаданий рядок в івритському перекладі означає буквально «вже вийшла Субота». Це са́ме констатація регулярно повторюваного галахічного факту – і нічого більше.

Однак Гофштейн мав на увазі дещо інше. Мовні засоби їдишу дозволяють позначити тонку, та в даному разі важливу відмінність

між галахічним завершенням, «виходом» Суботи та її «відходом». І такий віртуоз мови як Гофштейн визнав за потрібне сказати, що Субота саме «пішла». Такий висновок логічно випливає з двох попередніх частин вірша, в яких ідеться про неминучість бунту ліричного героя проти вузьких рамок традиційного релігійного єврейського побуту. Субота, одна з основ цього буття, вже пішла від нього, навіть якщо в цей конкретний момент іще не завершилася з галахічної точки зору.

Вже сутеніє. Незабаром Субота має закінчитися і з галахічного погляду: «На далекі сніги хтось великий сипле сірий попіл...» «Хтось великий» – це Бог-Творець, якого ліричний герой-творець не бажає називати на ім'я. Юний поет не заперечує існування Творця, а саме підкреслено ігнорує Його. Фізично ліричний герой іще перебуває в батьківському домі у нетерплячому чеканні обряду Гавдали. Його очікують підкреслено брутальні символи набутої свободи – «чорнява шикса[19], чорний бутель». Батьки вже не владні над ним. Вони вже не в змозі примусити його повернутися до традиційного способу життя. Вони вже навіть не намагаються цього робити: «Батіг заспокоївся там, у шпарі запічній. Він ховається в густому мороці». Не названий на ім'я Творець там, «нагорі», вже махнув на бунтівника рукою. Святкові суботні трапези, що колись сприймались як релігійне дійство, скінчилися: «Туманний рушник там, нагорі, вже тихо накрив останній книш...» Батько залишився «там», у світі релігійної традиції. Він засмучений тим, що син покинув Суботу, а Субота – сина, та навіть сумна Субота для нього – Субота: «Батько справив третю трапезу і разом зі столом поступово зникає за покривалом пітьми». Проводжаючи Суботу, батько наспівує традиційний «ніґун», мелодію без слів. Разом із ним за суботнім столом його все ще покірні доні, молодші сестри

ліричного героя. Враховуючи, що йдеться про твір чималою мірою автобіографічний, доречно згадати, що одна з них – майбутня відома єврейська поетеса Шифра Холоденко. Своїм «ніґуном» батько прив'язує доньок до «втомлених тіней», що символізують світ релігійної традиції, котрий відходить у минуле.

Напруга сповнює повітря тихого хутірського єврейського дому, до якого «веде багато стежин». «Мати шукає у вікні далеку зірку – і не знаходить її, й сидить, замислившись». Зрозуміло, що йдеться про надію на примирення між батьком та сином, хоча на першому рівні прочитання ці рядки можуть бути витлумачені як проста констатація факту пошуку трьох зірок, що знаменують закінчення Суботи з точки зору Галахи.

Наступний рядок багатозначний, але майже передбачуваний: «Я потопаю в печалі». У печалі батьків, у печальній атмосфері проминаючої Суботи, вузенького світу традиційного релігійного побуту, який полишає ліричний герой. Однак прикінцеві три рядки надають віршеві, здавалося б, несподіваного повороту і змушують поглянути на драму, що розгортається, під іншим кутом зору.

До цього моменту ліричний герой був твердим і впевненим у своєму шляху: «Моя мужність походить із тієї ночі, з тієї ночі – моя гордовита печаль. Я вже тоді у вільній самоті чатував біля дверей життя, коло брами світів». І раптом його гордовита впевненість у своєму шляху похитнулась: «Я потопаю в печалі і не хочу думати про те, що корова чекає мене, сіна, ночі...» Ця фраза звучить дещо дивно, і не стільки через раптову зміну настрою ліричного героя, скільки через свій прямий зміст. Звідкись з'являється корова, причому з визначеним артиклем, тобто ніби вже раніше згадувана. Повертаючись до першої строфи третьої частини вірша, ми мусимо дійти висновку, що мова не про домашню тварину, якій

ліричний герой має завдати кормів після відбуття Суботи (не той масштаб переживань, та й що корові до того, хто з господарів підкладе їй сіна), а про «чорняву шиксу», котра чекає на нього разом із «чорним бутлем» у «маленькій комірчині». При цьому слід зважати на те, що граматичні особливості мови їдиш дозволяють прочитати останню фразу не тільки як цілковито безневинне «корова чекає мене, сіна, ночі...», а й як достатньо вульгарне «ця корова чекає мене на сіні на ніч», що в даному разі видається логічнішим.

Навіщо Гофштейнові знадобилося настільки епатажне закінчення третьої частини, що різко контрастує з філософськи-ліричним тоном усього вірша? Цей контраст навмисний, щирий, він додає до створеного майстром поетичного полотна завершальний яскравий штрих, що спонукає заново поглянути на всю його філософську концепцію. Так, традиційний релігійний світ батьків для нього затісний. Так, ліричний герой повстав проти цього світу і здобув для себе свободу. Так, він кинув виклик Творцю. Та набуття свободи пов'язане не тільки з болем утрат – розривом з родиною, відмовою від звичного. Свобода від усталених у світі Творцем традицій вимагає від бунтівника створення власного світу. Цей новий світ, за всієї своєї просторості і свободи, може парадоксальним чином виявитися по суті так само тісним, «маленькою комірчиною», як і традиційний релігійний світ батьківського дому, але при цьому позбавленим його тепла й любові.

Ліричний герой Гофштейна, що відважно піднявся, щоб «у вільній самоті чатувати біля дверей життя, коло брами світів», зупиняється на порозі батьківського дому під тягарем необхідності переступити його, аби зробити крок у пітьму.

У четвертій частині (власне, це ніби окремий вірш, але він смислово примикає до тричастинного першого, ніби завершуючи

ніччю прожиту добу) ліричний герой таки робить цей крок у сніжну заметіль, у суцільну невідомість, у путь, де вже неможливо розрізнити, «де я, а де тінь» і хто з двох насправді є тінню.

Путь ця виявилася нелегкою й закінчилася трагічно. Арешт у 1948 році, разом із усім Єврейським антифашистським комітетом, і спільна доля всього цього ґрона видатних єврейських поетів – розстріл 12 серпня 1952 року, після жахливих тортур. До смерті «Батька народів» залишалося кілька місяців...

Трагічно й те, що занадто мало лишилося людей, здатних зараз прочитати мовою оригіналу написане Гофштейном. Будемо сподіватися, що пропонована книга перекладів дасть українському читачеві бодай приблизне уявлення про творчість видатного, ба ні – великого поета. Тим більше, що до цього доклали свій хист не менш талановиті поети й перекладачі, інтерпретатори творчості Гофштейна українською мовою – Павло Тичина, Максим Рильський, Микола Бажан, Володимир Сосюра, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Сава Голованівський, Леонід Первомайський, Ліна Костенко...

Велвл ЧЕРНІН

Переклад з російської Валерії Богуславської

---

[1] Урі Цві Ґрінберґ (1896–1981), Перец Маркіш (1895–1952), Мейлах Равіч (1893–1976), Мані Лейб (Брагинський, 1883–1953) – видатні єврейські поети; Ошер Шварцман (1889–1919) – видатний єврейський поет, двоюрідний брат і друг Д. Гофштейна

[2] Ш. Ніґер (Шмуель Чарні) (1883–1954) – видатний єврейський літературний критик

[3] Самуїл (Шмуель) Галкін (1897–1960) – видатний єврейський поет
[4] Семен Фруг (1860 –1916) – видатний єврейський поет. Писав також російською та івритом
[5] Лейб (Лев) Квітко (1890–1952) – видатний єврейський поет
[6] Аґнон, Шмуель Йосеф (1888–1970) – видатний єврейський письменник, лауреат Нобелівської премії (1966). Писав івритом
[7] Авром Ґольдфаден (Ґолденфодім) (1840–1908). Більш відомий як драматург і засновник професійного театру; Міхл Гордон (1823– 1890) – єврейський письменник; Єгуда Лейб (Лев Осипович) Гордон (1830–1892) – найбільший поет Гаскали, писав здебільшого івритом і був противником їдишизму. Попри те, час від часу публікував і їдишські вірші, що увійшли до збірки 1886 р. «Сіхас кулін» («Буденні балачки»); Еліокум Цунзер (1840–1913), єврейський народний поет, виконавець власних пісень
[8] Ісраель (Сергій) Цинберг (1873–1939), літературознавець, архівіст
[9] Урі Цві Ґрінберґ, «Прокламація: Маніфест супротивникам нової поезії», Альбатрос, Варшава, №1, 1922 р., сс. 421, їдишем
[10] Урі Цві Ґрінберґ, Зібрання творів, т. 2. Єрусалим, 1979, с. 421, їдишем
[11] Там само
[12] Валерій Слуцький, «До перекладів Давида Гофштейна». З єврейської поезії XX століття (російською)
[13] Див., наприклад, «Біографічні відомості». Давид Гофштейн. Вірші і поеми, т. 2. Тель-Авів, 1977, їдишем
[14] Валерій Слуцький, «До перекладів Давида Гофштейна». З єврейської поезії XX століття (російською)
[15] Див. далі, стор. 33–34 (прим. упорядн.)
[16] Див. у цій книзі цикл «Скорбота», написаний Гофштейном 1922 р. (прим. упорядн.)
[17] Цитата наводиться за виданням «Сидур Кол Йосеф. Нусах Ашкеназ»; переклад українською з російського видання «Шамір», Єрусалим, 1994, сс. 620 – 621
[18] Мордехай Север, сучасний ізраїльський поет і перекладач
[19] дівка (зверхньо, брутально – їдиш) (прим. упорядн.)

***Чернін, Велвл**, народився 1958 року в Москві. 1981 закінчив історичний факультет МГУ; за фахом – етнограф; 1983 – Вищі літературні курси при Літературному інституті ім. Горького (група їдишу); 1990-го репатріювався до Ізраїлю. 1999-го захистив в університеті Бар-Ілан докторську дисертацію. Поет, перекладач, професор Бар-Іланського університету, автор численних статей з історії єврейської літератури та етнографії єврейських громад. Лауреат премії ім. Давида Гофштейна та ін. Вірші друкувалися у перекладах англійською, французькою, німецькою, івритом, російською, українською.*

Давид ГОФШТЕЙН
(замість біографічної довідки)
(1889 – 1952)

Син хлібороба, Давид Гофштейн народився 24 червня 1889 року у Коростишеві. Навчавсь у хедері та у приватних учителів. Під час служби в армії (1912–1913) екстерном здав іспити за курс гімназії. Через відсоткову норму не був прийнятий до університету і вступив до Київського комерційного інституту. Вірші писав з 9 років (спочатку івритом, потому російською та українською мовами, а з 1909 р. перейшов на їдиш). Дебютував віршами та нарисом у київській газеті «Нає цайт» («Новий час») 1917-го р. Вбачав у своєму народові джерело творчих сил і натхнення, що відобразилось у першій збірці «Бам веґн» («Край доріг», або «З доріг», 1919, Київ).

1920-го р. померла перша дружина поета. 1924-го р. підписався під протестом проти гонінь на іврит, за що був відсторонений від редагування журналу «Штром» («Потік») у Москві, та й самий журнал невдовзі закрили. 1927-го р. обраний до бюро єврейської секції Всеукраїнської спілки письменників, а 1928-го стає членом редколегії її журналу «Проліт» («Пролетар»). 1929-го – звинувачений у дрібнобуржуазному ухилі через незгоду з кампанією проти Квітка і виключений зі Спілки.

Більшу частину свого життя прожив у Києві, лише 1925–1926 роки провів у Ерец-Ісраель. Був одним із найсвітліших, найбільш друкованих їдишських поетів, багато перекладав також з української (зокрема, 1939 року вийшов том поем Тараса Шевченка в його перекладах), і його також багато перекладали, особливо з великим задоволенням – українською (Тичина, Сосюра, Рильський та ін.). Брав участь у роботі Єврейського антифашистського комітету і разом з іншими видатними діячами єврейської культури розстріляний 12 серпня 1952 року.

Трагічна доля поета передбачає ведення розповіді про нього не як про тонкого лірика і мудрого філософа передусім, а як про безневинно замордовану жертву нелюдського режиму. На допиті у справі Єврейського антифашистського комітету Гофштейн змушений був, виправдовуючись, розповідати, що саме він, перший у своєму оточенні, почав працювати по суботах. Він мав вислуховувати звинувачення в сіонізмі, знаючи, що повернувся в СРСР за двома синами від першого шлюбу, залишивши в Палестині дружину й доньку, та так і не зміг вирватися з «країни суцільного щастя», керованої т.Сталіним – «найкращим другом єврейських поетів». Звинувачення у націоналізмі, сіонізмі й активній релігійній діяльності не були безпідставними. Як згадує Фейґа Гофштейн, саме до її чоловіка у Києві прийшов переляканий чолов'яга, сказав, що в нього є тфілін, тицьнув їх Гофштейнові і зник. А поет ретельно сховав ненависні для радянської влади «предмети культу». Із допиту Л. Квітка ми знаємо, що Гофштейн дружив з Ю. Енгелем і Д. Шором (до речі, їм обом присвячені окремі вірші Гофштейна, переклади яких подано в цій книзі – *В.Б.*) – сіоністами, близькими до Л.О. Пастернака. Вітав Гофштейн і утворення Ізраїлю, робив спроби повернути у радянські їдишські видання традиційну

єврейську транскрипцію. Адже слова біблійного та івритського походження (виключені з радянського їдишу в боротьбі з сіоністським і клерикальним івритом і замінені, мірою можливості, германізмами та слов'янізмами) традиційно писалися й друкувалися без голосних.

Таке «подвійне життя», існування у несумісних світах не могли не вплинути на особисті якості і характер Гофштейна. Так, у протоколах того ж таки процесу ми знаходимо слова Д. Берґельсона про те, що сам поет попереджав його про можливі відхилення у психіці. Це дозволило Берґельсону спростовувати деякі свідчення Гофштейна, від яких той і сам зрештою відмовився. Уже за наших днів були оприлюднені мемуари Марлена Коралова, співкамерника Д. Гофштейна. У камері поет продовжував «дружні бесіди» зі своїм слідчим, звертаючись то до струменя рукомийника, то до аеродинамічної труби ЦАДІ, що гула весь день за стінами в'язниці. Мемуарист згадує, що на всі запитання про свою «дивну» поведінку Гофштейн відповідав усмішкою, в якій Коралову бачилася зверхність.

Не нам судити, наскільки свідомою була така поведінка. Важливо інше: що зробила влада з людиною, всі попередні «дивацтва» якої, часто згадувані мемуаристами, були лише добрими дивацтвами поета, якому і належить бути, хоч на якийсь час, «не від світу цього».

Поетичну глибину єврейського світосприйняття Гофштейна не затьмарюють обов'язкові для будь-якого члена Спілки радянських письменників прорадянські, ура-патріотичні вірші.

Нехай протоколи ганебного для катів процесу 1952 року – не найкраще джерело, але якщо прибрати звинувачувальний ухил слів «єврей», «сіоніст», «юдей» з того, що було сказано про Гофштейна, зрозуміємо: життя своє він прожив недарма.

Двотомне зібрання творів «Лідер ун поемен» («Пісні й поеми») з ілюстраціями М. Шаґала побачило світ 1977 р. у Тель-Авіві, за редакцією вдови поета Фейґи Гофштейн.

(За мотивами статті Л. Кациса в часописі «Лехаїм», №4, 2006 р.)

1909—1918

КОМПАС

Вже ніч.
В зірках сіяє цілий світ,
І таємниця все у владнім держить чарі.
Моя бліда рука тримає у футлярі
Залізну смужечку — магніт.
Тремтить він, серцеві подібно,
В скляному сховищі свому,
До півночі тяжить несхибно...
Чому, чому?

* * *

Ще ніч...
Ледь прогорлали другі півні.
Внизу, надворі, в глибині, в кутку,
На сідалі, завинений у морок,
Той когут жердку обхопив, схопивсь
І голову закинув,
Й на знак пробудження в напрузі випнув крик,
Засі́яв
Ним прядиво часу́
І простір синій.
Прядеться простір,
Де я лягаю в постіль,
І хвилею легкою час несе,

Підштовхує мене кудись у далеч,
Де серце моє змовкне на годину,
Надовго згасне й думання моє,
В свідомості спливатиме єдине:
«Блаженний, хто із півнями встає!»[1]

* * *

Віконечко на дахові впіймало
Лиш клаптик пломеню згасаючого сонця.
Глибока осінь. Пізній листопад.
А я стою, мов на сторожі,
І зір чекає мій,
Коли земного вічного тяжіння
Підійметься рука
Із гілки мокрої зірвати
Уже останнього листка.

В ДОРОЗІ

Я поклянусь, ось тут, отут я був колись,
і віддзеркалили мої це ж очі —
і цю долину, й синій ліс,
і цей пісок, що в'ївся в ґрунт жовточий.
Під поскрип колеса
в мені сміється пам'ять.
Жива, людська, що все в собі ховає.
Вона найменший поворіт

[1] Одне із вранішніх благословень

На всіх шляхах моїх тут пам’ятає...
Клянусь, клянусь, що це ж було!
У снах чи ні, а пізнаю́ —
я бачив те село, й колись
давно я був у цім гаю.

В ДОРОЗІ

Заприсягнусь — я тут бував колись,
І віддзеркалились в моїх зіницях
І ліс оцей, де сосни рвуться ввись,
І ця долина, і оця криниця...
Скриплять колеса...
А в мені моя людська
Могутня пам'ять знов святкує перемогу.
Все зберегла вона
до крайнього вершка,
Всього життя мого усі дороги...
Заприсягнусь — я тут колись бував.
За дальніми туманами часу́
Я кожну голку на сосні впізнав.
Я в серце вже вбирав
Оцю красу...

* * *

На цілий день
Віддатися шляхів стихії
І цілий день
Стрічати вітер у обличчя.
Між нетрями та шляхом лиш канавка на узбіччі,

А між очима й сонцем — тільки юні вії.
Де може краще буть?
Хіба що в мрії.

* * *

Досвітнє поле, темне та безкрає,
            де я блукав,
Блідого дня і ночі осяває
            холодний сплав:
– Уже світає.

І в мить, коли здавалось — я не маю
            у серці сил,
Піднявся ранок з краю і до краю
          на небосхил:
      – Ти дійдеш, знаю!

* * *

Край шляху, край битого,
Там, де пилюку
Для вітру неситого
Мелють та й мелють колеса безсонні,—
Отам на ланах нічиїх назбирав я насіння.
Вантаж нелегкий свій узявши на плечі,—
В подертій, у ветхій торбині насіння,
Насіння, вологе від рос від осінніх,
З ціпочком — по дідові спадком останнім,—
Я рушив у путь, у бездомні скитання...
Під небо за вітром

З чужих комині́в дим підносивсь привітно,
А там, поза плотом,
Грядо́к свіжоскопаних скільки було там!
З молитвою, сам, приховавши тривогу,
Я сіяв насіння близ дому чужого.

На грядці своїй, де страждання я сіяв,
В ріллю тую вгрузши, стою непорушний.
Благаю вас, птиці, і вихри, й негоди,
Насінню цьому не чиніте ви шкоди!
Його я на плечах приніс і зберіг
В бездомних блуканнях край дальніх доріг.

* * *

Я вірю в жереб мій:
На батьківській землі оцій
Пожежі погаси́ть ворожі,
Нові поставить огорожі.
Не знаю міри і числа,
Для вимірів не маю шну́ра,
Та колонада вже зросла,
Імла розходиться похмура,
І сяйво стін мені зоріє,
Оперламутрюючи вії.
Щоб кожен промінь той зустріть,
Ладен я в серці звить
Гніздо надії.

НОВИЙ РІК

Сягнувши головою вирію,
Очиці мружить він зіркі,
Про мерехтіння з недовірою
Питає блискітки-зірки.

Гілля він мітить білим,
Про те анічичирк,
Як нам поталанило.
- - - - - - - - - - - -
Померлі покоління
В землі лежать вночі –
За ґратами в могилі.
- - - - - - - - - - - -
Розкинуся – і щезну
У величі зірок.
Винагорода – безмір –
За мій несхибний крок.

О предку мій прадавній!
Тебе торкнуся нині
В пустельній порожнині,
Незвичну радість дай мені!

Я у твоїм жалю
Проріджу лісу простір,
Своїм волоссям просто
Твою прикрию постіль
І серце підживлю

1.1.1914

* * *

Приходжу, світе мій, до тебе знову!
Заледве я покинув смугу ночі,
А вже твій блиск мені скропляє очі,
З твоїх склепінь високих сяйво плине!..
Приходжу, світе мій, до тебе знову
Пробути в тебе ці ясні хвилини...
Дзвоню я знов назустріч дневі
У дзвін великий на прозорій брамі,
І вухо звуки ловить кришталеві,
Підспівуючи в трепетній нестямі...
Ловлю губами, мов несамовитий,
Повітряні краплини ранні...
Бринить гортань, язик знаходить мову;
Приходжу, світе мій, до тебе знову!

* * *

Останню лусочку до панцира мого
Скувало сонце з променів веселих,
І вин ясних, кипучих, як вогонь,
Налляло в келих.
І я схиливсь до ніжної руки
Під тягарем легким кольчуги золотої,
І жадібно ковтав найбільш п'янкий
З усіх напоїв, —
Котрий вже раз? Не час лічить тепер:
Узявши зброю, сяйвом оповиту,
Без ляку йду до темрявих печер
Буття і світу...

ІЗ ЦИКЛУ «ПОЛЯ»

Над містом чути — дзвін прогув
Із шпиля башти раз і вдруге...
В краю снігів, ночей і туги
Там перший зразу ж потонув.
Житла людського острови,
В солому вкутані, зогріті,
Стоять, стулившись, наче діти,
Хатинка, погріб і хліви.
І тихий-тихий зорекруг!
І дихає природа сонна...
Не спить лиш хатка двовіконна,
А в ній від лампи теплий круг...
В очах юнацьких щось незборне.
І прислухаються кутки,
Як стіл
сторінку перегорне.
Вінки тремтливих давніх літ
В потоці часу прошуміли.
В далеке — погляд легкокрилий,
І юний дух — до всіх, у світ...
Моя бадьорість з тої ночі,
Від тої ночі — гордий сум.
Я ще тоді стеріг пророчі
Життя ворота, світу струм.

ב

В російських полях у вечірню суботність —
Яка там самотність, яка там самотність...

Скрипучії сани, шкапина стара,
Засніжений шлях, посередині я.

Позаду в кутку десь, де обрій, ліси,
Ще жевріють-гаснуть смутні пояси,

Попереду біло,— і низько так стеля.
Хатинок десяток — та й знову пустеля —

(Дрімає вона, як і хутір — улежок).
До хати єврея немало там стежок.

А хата як хата — у вікнах одміна,
І я там між дітьми найстарша дитина.

Тісний виднокруг мій, вузький мені світ.
І раз у два тижні в містечко чуть світ,—

І знову нудьга від мовчання страшного:
Шляхи та обніжки, та й більше нічого.

Лиш прозелень в серці, скорбота і болі,—
Так прагне зерно непосіяне в полі...

В російських полях у вечірню суботність —
Яка там самотність, яка там самотність!..

ג

Зайшла субота вже...
Ой сніжна туга!
Хтось сипле попелом
У тьму ввесь час.
В крамничці тінь чека,
Одна ще й друга:
Маленька дівчинка
Й бутель на гас.
Батіг одгулює —
Й йому ж субота.
Він сам у сутінках.
За піччю он.
Під скатертиночку,
Де спить дрімота,
Останню булочку
Там сховано.
Тут тато справив вже
По вечерині
Вечерю третюю
Й не спить іще.
Сестрички журботом —
На стінах тіні.
Розмова мурмотом —
В зітхаюче...
А мама в шибці десь

Зорю шукає.
І не знайшла її,
Й відходить пріч.
І лінь вставать мені.
Хоча й чекає
Корова в муканні
На сіно й ніч.

ЗИМОВОЇ НОЧІ

(ד)

Хурдельного вечора лють
В непам’яті білих ланів,
Спрадавна там страх бовванів,
З яким мені знову у путь.

О, шлях цей, знайомий до краю,
Стовпи закружляв до нестям.
Я з ними – мандрую? блукаю? –
Чужим і чаклунським життям.

Застигли в гаю застережно тополі,
Гудуть між стовпами урозтіч дроти –
Ті й інші женуть мене з білого поля...
Де я, а де тінь моя? Тінь – я чи ти?

1912

* * *

Проміння вечірнє навскісне
Холоне в степý, вдалині.

Здається, усе тут первісне,
Близьке і далеке мені.

Шосе простяглося знайоме,
Стовпів телеграфних печаль.
Я ніби мандрую до втоми
В чужу зачаровану даль.

Стовпи у невпинному русі,
Лісок — мов юрба мовчазна.
А я все за тінню женуся,
Й за мною женеться вона.

* * *

Вже теплом війнуло з півдня,
Рвуся я з малої хати
Двері навстіж відчиняти...

Вже теплом війнуло з півдня.
Там, за обрієм, край світу,
Мов полотна хтось гортає,

І в отих глибоких згортках
Плутаюсь я цілу днину,
Поки сонце не згасає.

* * *

Ще непорушні в глибині лісів
Лежать сніги полотнами тяжкими,

Та при дорозі вітер оголив
Усе гілля, що сонячно цвістиме.

Морози ще силкуються останні
Ночами землю закувать,—
Даремно! Гине сніг, і з радості тремтять
Дерева юні на світанні.

А сонце йде.
Із пагорбів струмує смольний дим,
І чорний сік землі стікає у долини
А сонце йде!
Підвівши голови у пóриві однім,
Ми зустрічаєм ключ у небі журавлиний.

* * *

Розбито кригу,
І вагу води
Приймають береги
На парослі м'яких плечей.
І всюди хвилями снаги
До гíлок ніжних, молодих
Від сонця радісно тече.

Хай деяким гілкам
Вода струмком холодним
Загоєні роз’ятрить рани,
А цим підмиє корінь —

І простором багатоводним
Їх занесе в чужі поляни.

Та щедре сонце радість посилає,
І течія в обійми лід бере,
І віти схилених лозин
мов промовляють:
«Готові ми вперед, вперед».

СТРУМКИ

Прийшов бадьорий день весни,
Струмочкам відпустив він повід.
Помчали в далечінь вони,
Здіймаючи на хвилях повідь,
Їм весело без перешкод
Летіти й падати на кручах.
В них відблиски на хвилях вод
І вдача радісно-співуча.
На гривах піну мчать вони
І чують відповідь луною...
Братерські співанки весни
Бринять єдиною струною.

В ЛІСІ

Полудень. Сосни стоять на осонні.
Очі стомилися від проміння.
Сонячним сяйвом пульсують скроні.
Іду під зелені соснові склепіння,
На галяви тихі, у закутки сонні.

Лягаю на тінь і вкриваюся тінню.
І меншаю, тоншаю.,.
У мурашок
На башті дзвони гудуть на сполох.
Мільйони ніг сновигають безстрашно
З дверей у двері, з поверху на поверх.

Ось вибіг один з мурашиної вежі.
Рукою шлях перекрив я створінню.
Він кинувсь на мене, як рівний на рівню,
І в грудях у нього палає пожежа!

Я знову стаю великим, випростуюсь.
Виблискує сонце, в тінях померкши.
Брати мої й сестри — дуби і сосни.
Тепер уже я серед них найменший.
Гіллям заколисують спеку і втому,
Я радість виношу з їхнього дому.

1912

* * *

1.

Стрів на річці тебе
Мовчазною,
У зеленім розмаї, під дахом небес,
І двох запорошених ніг
У чеканні земному
Політ заніміло застиг,
Ніби висіяв з мене запилених решток судому...

Стрів тебе я у радощах вільного тіла,
У волосся духмяного сяючім вітті...
Чи не чув я, як юнь твоя кликала звідти,
Як жіночність мене хотіла!..

1912

2.

В комірчині замовленій
На двох темних твердих стільцях
Наші лахи зім'яті зморені
Як у пляжних сипких
Берегових
Сильцях
Жменька мушель, забутих морем.

Білі стіни навкруг у вулицях плинних,
І світів круговерть, –
Хвиля хвилю жене, захлинаючись пінно...
Не спіши, моя люба, затуманений зір не відводь
Від розбризканих свідків-дзеркал,
Щоб я поглядом теж заблукав
В мерехтінні незгаданих вод...

1912

* * *

Вщерть повні красою і сяйвом поля,
Що ними проходжу.
Їх берег лісистий вітає здаля
І сонечко гоже.

І сяйво ліси з гір в долини несуть,
Подзенькують блюдця.
І сонячних зайчиків доли пасуть,
Що з тінями б'ються.

ЦВІТІННЯ

Цвітіння жита — мов сережки,
Не кільця — ніжна брость землі;
Не на сорочці ця мережка —
На півпрозорому стеблі.
І вечори, і дні, і ночі
На плетиві із волосків...
Цвітіння жита запах точить
На ніжнім тілі колосків.
І визначає це: творити—
Тобою дихати, о жито.

КВІТНЕ ХЛІБ

Хліб свої сережки витнув,
Злото-китиці похитує.
Не у вушках їм висіти,
А лани заколосити:
То на стебельцях тендітних
Урожай майбутній квітне,
Лічить дні і ночі вдячно,
Квіт погойдує обачно.

Ніжні тільця колосочків
Пахощами світ просочують,
Сиплють росами рясними –
Спив – співаю разом з ними.

ЖНИВА

Йду, й застеляє хвиля спеки
Світ ув очах.
Колосся грає золотавим спектром,
Немов парча.

Ніхто з дороги пилу не змітає
І не питає,
Чом хвилю спеки я здіймаю,
Блукаю зором затуманеним?..
В колоссі золотім нема мені
Хіба розмаю?..

СВІЖИЙ ВІТЕР

Сьогодні з поля свіжий вітер
В задушні вулиці пробравсь.
Не знав він, як — назад чи в гості —
І тихим став.
Я вийшов з хати в денний простір,
Навпроти вітру вийшов я.
І м'яко вітер, легко вітер
Мене обняв.
Ми обнялися, як зустрілись,
І я без сліз узнав, що там —

Таке там в полі учинилось! —
Цвітуть жита.
Дзвенітиме ж тепер до ночі
Мені сьогодні пісня та:
Цвітуть жита.

ГІЛКА МОЛОДА

Я —
Міжвітно пуп'янію,
К землі униз клонію,
Гілка молода.
На стовбурі цвіту,
Зелено росту,
Цвіту у всім цвіту,
На східень верховію,
                Гілка молода!
                Пуп'янію, верховію,
                Хочу з світом розмовлять!
У стовбурі, де цвіль-земля,
Ще стільки того соку!
Черпаю в нього силу я
Молоду, високу.
Медами упиваюсь,
Старими оп'яняюсь
Увесь, увесь до дна.
І тільки промінь дня
                Заллє мене по вінця —
                Я п'янію, верховію
                Просто проти сонця!

ЧЕРВОНИЙ КРОВОТІК

Я звідки?
Від стовбура старого я зродивсь.
Між сивих віт мав згодом сивим стати,
Та юна віть,
Я так жадав зростати!
Із зелен-клітки
Звівшись, не сивіть,
А вмить
Просяяти обличчям,
Сягнувши кровотоком не кудись,
А у світи величні!
Зі стовбуру, звідкіль я спорядивсь,
З його старого соку,
Спиваю силу надвисоку,
Дзвенить в мені його вино правічне,
Й коли ніч на
Межі
У простір зимно дивиться, немовби
Пригашуючи світанковий промінь, –
З старого стовбура,
З старезної іржі
Так захміліло випорснутись кроні,
Щоб сонце – в кров мені...

* * *

Прозорий день. Навкруг безмежжя голе.
У полі стихлім
Вітрів чекає перекотиполе

Насінням стиглим.
Іржу вологу сипле по долині
Вже осінь листям.
Будь, серце, другом цій прозорій днині
В спокої чистім!

* * *

У середині травня
Пішов на спад
Не день, а цілий світ, що крок останній свій
З драбини неба вниз ступити хоче.
З пломінних шат
Шугають виблиски багряні, вогневі,
І ось — засліплені мої два царства — очі.
Він силоміць
Прип’яв на золотопромінні ланцюги
До заходу свого геть-чисто все, достоту:
Ліс, щебет птиць,
Стебельця з юних піль і луків навкруги
І — крізь глибінь очей — усю мою істоту.

ОСТАННІ ДНІ

Чи не останній день, похмурий та холодний,
З землі змітає сяєва сліди?
У люті вітер б'є по сталі водній,
Мить — і в прозорий ліс помчав з води.

В давно занедбаних струнких проходах в далі
Лист, вказуючи шлях, зашамотів...

Тут все давно готове до печалі,
До мряки сірої осінніх днів.

Та ось галявинка — і вітер біг спиняє:
Стоять дубці, мов дітки, кружкома,
В червоних стовбурах проміння сяє...
Він дивиться — і люті вже нема...

І сонце, гаючись, прощальним оком лине
На цю галявинку, на весь той ліс...
Нам ще одну даровано хвилину,
Ще тихий день один свій слід приніс...

ЗЛОВИЛА ОСІНЬ

Зловила осінь у своє сильце
Сьогодні зранку сонячну погоду
І почепила бідну за крильце
Напроти сходу.

І довелося бачити мені,
Як тихо тріпались пір'їнки білі,
Як очі закривалися ясні,
Безсилі, милі...

ОСІНЬ

Зловісні, нескінченні ночі,
І день по дні
Широке поле в сивині
Вмочає в димні роси очі.

Трухляву браму відчини
Для жменьки кволої худоби.
Жебрацькі мандри –
Доля злидаря.
Тож дибай заздро
Димом з димаря...
Байстрям босоніж до вподоби
В калюжах зимних бовтатись, чи ні –
Ногам замурзаним два кроки до хвороби.

А вітер шарпає
Та в'є мотузку,
Хоч сльози лий.
Веселий голос,
Та кашель злий.
Ані пальта, ні шапки, –
Німі та голі.
Й довкола
Пустка...

З ЦИКЛУ «КАВКАЗ»

* * *

Угору вулиця прямує говіркá,
У річищі її – колеса, люди, коні,
Високий неба шмат, і сонце на припоні
На обрії – чому скупа рука?

І майже проминув день гомінкий.
А ти ідеш услід, покривджена дитина,
Що загляда в лице і раптом бачить спину,
А голову підвів – самотній і лункий!

Ще в іншій ложці світло є цілюще,
На іншій гілці є тобі гніздо.
Тобі розкриє світ безрадісне єство –
Чи є такі слова, щоб очі ти розплющив?

Чому, скажи, іще той світ не переливсь
Найменшим дотиком в сліпе порожнє серце,
Тонким, як волосінь самотня, – все це,
Щоб головою гордою схиливсь?..

* * *

Мы ночевали на казачьих постах.

О. С. Пушкін

І виправдані всі мої тривоги,
І смуток мій таким солодким став:
Отут колись його ходили ноги,
Тут голову на сон він приклоняв.

Від юності на цій землі широкій
На мене віяв дух його палкий,
І в дні страждань, у горя час тяжкий
Свіжив мене його живлющий спокій.

У тьмі печер, між гір, як самоцвіти,
Його гарячу радість я вловив.
Як він, прийшов з далеких я країв,
Я раб — я цар, і хочу з ним радіти.

У ВІРМЕНІЇ

Спитав я дорогу, і мова чужа
Маслини очей здивувала,—
Свого у мені мов пізнала,
І зникла між нею і мною межа.

Мене проводжають маслини очей
Од білого дому іскристо.
В ущелину вуличка темно тече,
Виводить туди мене місто.

Внизу — Алаґьоз[1] у блакитних снігах.
На хатах покрівель немає,
Стоїть край тинів у кагатах кізяк,
Що мажуть ним стіни в цім краї.

І серце в любові солодкім ярмі...
Близькі, як пісень рідних звуки,
Ці шатра убогі, ці болі німі,
Ці злидні і давнії муки.

ВІРМЕНІЯ

Чотирикутна тінь лежить від темної стіни,
Сліпий жебрак заповнює ту чорну раму.

Співає він,— простягнена рука. З височини
Заслухалась блакить. Ні шуму, ані гаму.
Вірменіє! Колись від ніжної від Шагінян
Я пісню чув твою аж ген аж на Волині.

Тепер почув я на твоїй землі. І сум веснян
Моє проходить серце — крапля по краплині...
Бринить в мені та пісня — в тузі струмкові́й;
Моя нудьга — за неї ще давніша, старша.
Я в тебе тільки гість, зате ж у всесвіті я свій.
Ах, пісня старожила, туга патріарша!

* * *

Тінь од стіни квадратної ляга.
Сліпий жебрак, її володар кволий,
Що руку й спів одвічно простяга.,.
І слухаєм його — я й небо синьочоле.

Вірменіє! У себе на Волині
Твій ніжний спів я чув од Шагінян;
Він на своїй лунає батьківщині
І входить в серце, повне лютих ран...

Лунає він, росте печаль, як дзвін,
Старіша пісні, й тисне, мов обценьки.
Я вам чужий, поля мої вузенькі,
Усіх країв земних громадянин.

---

[1] Алаґьоз — гора у Вірменії.

* * *

Пригасла синява.
Поблякли кольори.
Але засіяна
Ще смужка угорі
Горить...

А вітер линвою
Стрімчак обклав.
В долину лине він,
Де тишу вкрав...

Гіллю лінивому
Не до забав.
Щоб обважніло воно,
Вже сон подбав.

Я став, як вітер,
Непоказним.
Змішавсь із віттям,
Листок ловитиму,
Замовкну з ним.

Все притлумила ніч...
Щоб я почув, поклич...

* * *

А по вітрі – трус землі,
та не в трусі Господь.
А по трусі – огонь, –
і не в огні Господь

1 Цар.19:11-12

З-за гір лине буря,
Що полум'ям дише,
В обійми похмурі
Затисла шпилі,
До прірв женучи
Злу пітьму світів.

Я в тишу вслухався,
Закоханий в тишу,
Та прагну теж бурі,
Вогню на землі,
Грози́ уночі
І пі́тьми світів!..

* * *

Дер Ністеру

Бреду я вже два дні,
І сил нема в мені,
Щоб стежці помогти
Шугати з висоти.
З-під брил та з-під камінь
Світанків ясних тінь

Мені кивае тут.
Сіяє височінь,
І кожен крок — це труд.

І кожен крок жене
З низин до гір мене,
І вниз відходить тьма,
І кожен крок веде
Угору, і ніде
Зупинок нам нема,—
І тіло молоде
Солодка міць пройма...

В долині в тихий дім
Ввійду я й розповім,
Як довелось мені
Два юних світлих дні
Верстати трудну путь.
І висотú сягнуть.

* * *

О час! О простір! О число!
На грань хитку я ставлю юний крок,
Правуючи своє русло
В безмежний ваш поток!
За мною на вологу рінь
Моя кладеться тінь.
Така легка моя рука,
В ній вудочка пругка,

Закину вудочку в глибінь,
Бездонну і безкраю,
І краплі вічності дрібні
Сміються – ллються в зір мені
З усього, що впіймаю.

* * *

Я простягаю руки ще завидна,
Розпростую всі спраглі члени – годі, –
На схід і захід, з півночі до півдня,
Униз і вгору.
Підморгує мені шахраювато
Безкраїй дім.
Залиште і мене тут раювати
Перстеником своїм!
У безмірі я розпросторю
Розкрилля рук –
Ліворуч і праворуч,
Вниз і вгору –
На все навкруг!
Я скую землі́ обруч,
Ухоплюся обіруч,
Зір мій списом простори пропоре!

* * *

В тісній кімнаті,
Де тільки дві суворі чорні лави,
Покинутий зіжмаканий наш одяг...

Немов на бе́резі,
Мов на піску,
Чекає він на нас.
Той вузлик пам'яті не перешкодить...

Далеко я від стін отих відплив, від міста,
Вітається зі мною всенький світ,
Женуть і дихають мені у спину хвилі...

Зір не приховуй, люба, потьмянілий,
В люстерку спомину лишивсь вологий слід.
Кинь погляд променистий –
Врожай ще буде з призабутих віт!..

* * *

На вулиці туман.
Ліхтарне світло віхтем
Ледь пробива згори пунктирну вісь.
Як натяк, бруднувато звідтам
Будинків ребра мовчки підвелись
З вологих надр...
Немов нічна сторожа –
Туди й назад
Її безмовний крок...
О, дослухайтесь, може,
В тумані – дзвін зірок?!
Ні, квітне сміх, мов ружа, –
То юним душам двом рука в руці іти...

ВЕЧІР

Єдина!
В тобі я звільнюся, як всесвіт,
Ми всесвіт з тобою обоє,
Не в ночі ж питати,
Чи вдало з'єднала
Нас в димі жагучому вулиць...

Чи пам'ятаєш ти про вечори оті?
Ми вечора чати –
Притишений вулик –
Оглухлі, німі відімкнули...
І вибухом крові
Одвічній любові
В чорнилі нічнім присягнули...
Кохана! Долонею голову пестиш
Засвічену...
Із доторком кожної пучки
У попелі серця палючому
Звиваються змії,
Зливаються, тугу відлякують...
О, дякую, дівчинко, –
Як жінка в тобі ожила! –
За кроки, росою засвідчені,
За трепетні завше і спраглі у вічності наші тіла!..

ВЕСНА

1.

З півдня котить день за днем,
Хатка – з рук, як те відерце, –
Не тримайте, двері й дах...

З півдня котить день за днем...
Хтось далеко у світах,
Сповиває, та не влежать

Дні під серцем, десь на денці...
Заблукав серед світань
Захід, підпаливши межі.

2.

Хустки́ з дерев поскидав сніг,
Сховавши між гущавиною.
Та лине сяйво вздовж доріг,
Й вітри до віт бринять струною.

Надвечір сніг лани змалю́є
Вапном морозним наостаннє.
Дарма!
На сніжну міль полює
Світання, й сніг зів’ялий тане.

Опромени!
Зеленим димом пагорби вчини,
Смокчи із ґрунту чорний сік цілющий,

Опромени!
Зелену голову в розлам височини,
Буслині крила там хмарки з блакиті лущать.

1912

* * *

Моя мати
Давно,
На початку мого існування,
Там, вгорі,
На обрусі блакитного оксамиту,
Показала мені
Золоту тарілочку в небі,
Віковічними зливами перемиту.
Я тягнувся туди
З найніжніших лещат-обіймів.
Я навшпиньки ставав
У жадобі — дістати й пізнати...
А сьогодні я знову по-дитячому бідний.
А сьогодні я знову, як дитина, багатий.
Найсвітліша тарілочко у далекому небі!
Я блідою рукою
Тягнусь в твоє царство високе.
Я сьогодні б хотів дотягтися-таки до тебе,
Розгойдати цю синяву, збаламутити спокій
І торкнутись тебе.
Хай відлуння гойдається
Там, у зоряній сітці, і стихає поволі,
Головою хитає

І погрожує зоряним пальцем —
І мені на сьогодні буде цього доволі.

* * *

Дякую вам, мандрівки далекі,
За стомлене тіло, за пил шляхів,
За ночі з вогнем, за дні небезпеки,
За довгі походи — у холод і спеку
Всім вам мій спів!

ТРІСОЧКА

Ходімо, трісочко дрібна,
Моєму серцю ти одна
За все дорожча нині.

Мені ж потрібна тільки ти,
Лиш трісочка, щоб розвести
Огонь в долині.

ЯБЛУКО

Прозорий жбанику з вином і снігом чистим,
Як ллєш ти пахощі, як повно ти доспів!
Ти запечатаний рум’янцем променистим
З обох боків.

І що ж робить? Рот, зуби вже готові.
Та жаль очам, що згине без вини

Оцей у барви вдягнений чудові
Привіт весни.

Привіт далекий білого цвітіння,
Землі та сонця запашний розмай...
Та зуби ждуть — зростає нетерпіння...
Вкусив — і край.

ЛЮДИНА

I

Людина — скільки радості і муки!
Від роду мати місяців лиш п’ять,
В голівці — думки тьмяної краплину,
На шиї — кістяне кілечко мать,
На тільці — білосніжну сорочину,
Де гарно в'ється тасьмочка тонка,—
І ротик, що жадає молока!
І щоразу в однім чутті втопати
По кінчик носа, ґудзичок малий,
І в мисль одну усе єство вкладати —
Роток і груди, мамо, щільно злий!
І ручки, й ніжки тягнуться до мами,
І губи — тиснуть, давлять, і жують,
І ссуть,
Немовби стало тільце все — губами.
Людина — скільки радості і муки!
В глибоку ніч — відчути бурю в тілі.
І без кінця кричать, кричать, кричать,

Пручатися у невичерпній силі,
Усю істоту в крик один вкладать,
Тремтіть, на стіни лізти в божевіллі
І змовкнуть так раптово, як почать,
З-під мокрих вій сухі розкрити очі,
Дивитись, як густий окса́мит ночі
Вікно широке зоряно зап'яв.

II

Людина — скільки радості і муки!
Вже на чола
високому фронтоні
Глибокі зморшки — часу скорбний слід,
І сивина вже покриває скроні,
І ловить око гостре зміни літ,
І серце розірватися готове...
Тоді опівночі такий раптовий
У грудях біль тремтячий виника,
І непорушна застига рука,
І кожен в тілі відчуває атом,
Як вічність лине повівом крилатим,—
А знаєш мало, мало так в житті,
Хіба лише — котра тепер година...
І от лежить у муці, в забутті,
У маренні безумному людина,
І хочеться усім братам сказать,
Усім братам по вітру розіслать:
Людина — скільки радості і муки!

КОЛИСКОВА

Гойдаю я колисочку,
Співаю на вушко.
Там оченьки-ворітечка
Закрилися смішком.
У сонній у голівоньці
Два скельця є і плац.
І в кожному в уявоньці
Малесенький палац.
І там же під повіками
Дрібнесенька роса,—
Перлинами великими
На вікнах ізвиса.
І в кожній у перлиноньці
По люстерку горить,
І в кожній у перлиноньці
Там кізонька стоїть.
Маленька біла кізонька —
А-а, люлі-лю.
Та будемо вже спатоньки,
А-а, люлі-лю.

ІМЕНА

Вовтузяться мої діти, вовченята наче,
Вовчики малі обидва,
Й старший названий на щастя
Йменням мого діда,
Що живе у глухомані й майже вже не бачить.

Ось і другий мій, найменший,
Дочекавсь наймення –
Йшло по сходинках до мене
Всесвіту знамення –
У кипінні, у трутизні
Стрілось мені раптом, –
З височин років терплячих
На старезні гнізда –
Дорогих мені наймень
Доленьки дитячі...

Вовтузяться мої діти, наче вовченята,
Вовченят моїх обоє,
Хто кого поборе.
Лють палає в оченятах.
А в засліплім серці тата –
Розчулення свято.
Імена старі клубочаться,
Вовченятам – юна радість – їх котити хочеться.

1917

* * *

День стиха́ поволі,
Задзвеніли зорі...
Маю в час смеркання
Лиш одне бажання,
Щоб і ви почули
У земному хорі:

День стихá поволі,
Задзвеніли зорі,..

Сльози світ запнули –
Мов роса, прозорі...

СПОКІЙ

Й. Добрушину

Хтось дивну тишу нині розпросторив,
А ночі начебто старий лихвар відміряв,
У мене в друзях спокій яснозорий,
І день мій мріє.

З глибин найпотаємніших є відгук,
То на моїм обличчі ніжний пóвів.
Волога свіжа пил змітає віхтем
У дня на споді.

Промінчик в мої очі зазирає,
В зіниці, як у криниці темноводі,
То ніби відхилились двері раю
В сумній господі.

Геть гамір, дим затьмареного міста –
На сонячнім щаблі прискалю око,
Щоб злитися зі спокоєм врочистим –
На всі чотири боки.

* * *

Я щастя трепетне спізнав...
Я й цілий світ вночі тужили,
Аж поки сонця промінь милий
Не запалав.

До мене сонце простягло
Свій скіпетр жестом величавим –
І мужність дотиком ласкавим
В мій дух влило.

ЧУДЕСНИЙ ДЕНЬ

М. Хащеватському

До ранку з ночі волочив
Я повну метушні торбину,
День лише в зоряну годину
Мене з роботи відпустив
І – дивна річ – не одурив.

Він стіл і лампу дав мені,
Перо, яке дбайливо витер,
Чорнильницю й намисто літер,
Що я нижу у тишині...
Чи ж можуть бути кращі дні?

У КІМНАТІ

М'який і рівний гул бджоли
Прохромлює кімнатну тишу.

Над пругом меблевої мли
Вона рядок блискучий пише.

Думки́ поринули в інтим
І зачаїлись в сяйві тьмянім.
Ранетом сонце золотим
Повисло в мареві туманнім.

* * *

Минає довгий день і забира з собою
Важке ярмо турбот, останній злиднів бич.
Є стіл, папір і хліб, є дах над головою.
І завтра — вільний я, тягар струснувши з пліч.
На хвилях спокою вздовж вулиці-ріки
Пливу... А там, вгорі, вартує вітер хмари,—
Гасаючи всю ніч, він згонив їх в отари...
Вони спокійні вже, та й досі сторожкі.
Це осінь. Це вона батіг вітрів лихий
Держить напохваті. Які поля безкраї,
Як манить дальній шлях, що ними пролягає,
Як добре юним буть і вільним, мов птахи!..
Ще східців декілька. І от я під дверима.
І скільки радощів ясних мені несе
Паперу аркушик, близький понад усе,
І тиша вечора, ласкава й незглибима.

* * *

Удень, коли сонце звершає похід тріумфальний
Закуреним бруком
І стелеться стомленно сонний асфальт
Під жіночі легкі закаблуки, –
Тоді мені часом здається,
Що жде мене щось надзвичайне,
Що диво якесь світлосяйне,
Дощами умите і сонячним чаром повите,
Зненацька навстріч мені вийде...
І духом,
Одним тільки рухом
Звільняюся я від журби навісної,
І плащ мій,
Злинялий від спеки палкої,
Просякнутий пилом до краю,
Із мене зміїсто сповзає,
І я мов зникаю...
Надвечір, як грає на заході сонячне тливо,
Туди пориваються очі мої сиротливо,
Де, наче пощерблена чаша,
Кривавим вином наливаються звільна міждашшя.
У місті, де вмер уже гомін,
Про мене загинув і спомин...
З старою журбою,
В плащі, пересяклім наскрізь пилюгою,
Пускаюся я у непевну мандрівку, –
Вона тепер там десь, далека, таємна домівка.

НА ВУЛИЦІ

Крокую пружно юним днем, асфальти вулиць мну,
І навіть в закапелках тінь мені вже пахне ранком.
Та заступає все навкруг жебрацький клопіт раптом
І котить зненависть клубком – чи шлях їй перетну?
Небесній бані вже чоло розм'якшив сонця жар.
Я вільним кроком збуджую у вулицях луну...
А сонце все розмотує тугий клубок дротів,
Здається, здасться у полон тлуста асфальтна тінь...
Мій крок стрімкий, я вірю в шлях, і шлях навстріч іде,
Чимшвидше втрапить хочу я братерськи до людей...
Чи можу заздрити – чи шлях долаю задармá?
Його назавше збережуть моєю тінню рейки,
На сонце спершись, хай мій шлях простелеться далеко,
Мій сонячний правдивий шлях – там фінішна пряма...

* * *

Нехай в кам'яниці, в полоні – в нім волі жадоба жила,
І виходу – хоч би куди – він волів,
Мов сила яка з передмістя тягла
У далеч полів.

Із вікон високих, крізь камінь, крізь ґрати
Він часто чув сміх у зелених гілках,
І заздрив птахам, що спроможні літати, –
Ув'язнений птах.

Так личка малечі крізь сум в оченятах
Простромлюють зором шибки.

Як мамам втішати, і що їм вчиняти –
Глухі до вмовлянь голубки́.

Нехай в кам'яниці, в полоні – в нім волі жадоба жила,
І виходу – хоч би куди – він волів,
Мов сила яка з передмістя тягла
У далеч полів.

БУДИНОК

На першім поверсі –
Дзеркальним склом – вітрини мерехтливі,
Оманні, запопадливі, примхливі.
Я, приголомшений, вдивляюсь вражено,
Одурений тим відображенням,
Аж поки... забуваю все на світі, остовпівши,
Немов зірвавшись і з карнизу важко впавши,
А погляд – вгору, небеса вгадавши, –
До поверху найвищого в піддашші, –
В сусідство велетам...

Та я
Від носаків закурених
Подертого взуття
Весь почуваюся найнижчим поверхом –
Кутком, що й не розгледіти, ачей,
Згори, з-під вкляклих брів, поскліліcтю очей.
Нудьгує зір, хизуючись під банею,
Та ноги, як і одяг, пил гребуть.
Баньки́ вирячуйте над калабанею –

На тротуарі аж, мабуть.
Ті очі – вилупки
З червоними білка́ми –
Закличні лячно,
До гидоти.
Відчув:
Здригнулись голова і плечі
Від дотику...
І шепіт синіх уст аж десь із глибини
Долине вироком мені:
Що я і дім – одне велике заніміння, –
Гуркочуть стіни, валиться каміння!..

У МОРГУ

На мармуровому столі два трупи...
Блідий світанок їх сюди привів.
І от:
В тумані, десь на тротуарі,
На дві краплинки менше нині
Людський потік несе...
Та на зачовганім камінні
Брудних чобіт якоїсь пари
Відсутній буде слід –
І все...

ВІТАННЯ З СИБІРУ

Й. Темкіну, товаришеві моїх колишніх дозвіль, засланому до Сибіру і втопломy в Ангарі.

До простору, що розділив нас,
Плачем вантажені, линуть
Смутку мого санчата.
У далеч німотну засніжену
Закинуто паросток ніжний,
Надто юний для зимності клятої.
Дістатись як твого життя і тіла
За сім морів снігів і заметілі
Землі, що в крижанім полоні вклякла...

У голім схололім світі
Вовтузиться мерзлий вітер –
Чи він сміється, чи плаче:
Чекати дарма, юначе...

Морозних шибóк оповідка
Припне сніг до стін, як свідка...
А вітер шле мені спомини
Хіба що свистом у комині...

Мене сюди не запрошували.
Чужак я між цими порошами,

Які чи сміються, чи плачуть:
Чекаєш дарма, юначе...

ג

Холодна Ангара,
Середня доня Лени,
Завинула тебе
Важким сувоєм хвиль,
І в далеч поволік її сталевий струмінь...
Я не втечу від цих страхіть
І не сховаюсь,
Пірнувши в глибину, в хустину дум смутних...
Із крижаної півночі дме вітер, –
Повіки здерши з муки двох очей,
Навік розчахнутих,
Мов два вікна в нічну безодню,
Чекають все,
Оголено і вклякло,
Мене затягують у вир страждань,
Як в течію –
Зі сніжних висей в прірву криги...

ДНЕВІ

Стою при вікні, при дощатій стіні,
І полум'ям схід лиже щоки мені.

Пожежі зривають небесні сувої,
Перейми світання у мрії самóї.

І присок осяде в підсинені жмутки.
Жалів я напитую в їхнього смутку.

Рожева їх кров, дивовижні їх рани.
І серцю з колиски тієї зарано...

Стою при вікні, при дощатій стіні,
І полум'ям схід лиже щоки мені.

Синь списана ластівок летом захмарним.
Окуті дороги в труд світла немарний –

Колеса й копита з бруківкою мосту
У дружбі новітній поєднані просто.
Стою при вікні, при дощатій стіні,
І полум'ям схід лиже щоки мені.

МІЖ ПОВАЛЕНОГО КАМІННЯ

Лейбові Квітку

Земля, ґвалтована поваленим камінням,
В грозу зривається всім розпачем єства.
Що «я» моє в цій веремії змінить,
Сяйливим сплеском сповнивши слова?

Скипає море, збурене до краю,
Проміння ув'язни́вши в глибині.
Кого в проводирі я обираю,
Чий стяг на щоглі – кораблю й мені?

Готовий довірятися щомиті
Пульсуючому полум'ю життя,
Володарем – руїни віджививити,
Землі й морів керманич і дитя...

ХОДА

Я йду в твоїх у щонайперших лавах,
Невтримний люде.
Сміливо й гордо у кипінні вкляклім –
За кроком крок!
Хай ухиляється від сороміцьких гасел
Старезний Бог!
Латка́ми крові мають, майорять
Червоні прапори –
Назад ні кроку!
Ґвалтує тишу розсип барабанний,
Цимбали таць деруть повітря полотно,
У височінь зліта, лунає заклик
Сліпучих, очманілих сурм...
Сьогодні я – лункої міді шматом –
Аж надто
Всі тиші оксамитові питомі
Буджу невтомно,
Накрию висипом і розкотом гороху –
Ще трохи...

* * *

Свій клич,
Як гострий меч,
Здійма
Земля німа
І фосфоричним блиском крає
Хмар сиві зграї...
Гарячий дощ полляв на всі країни
Потоками смоли та сірки,
І кожна ринва світу
Вино, і жовч, і кров без краю
З пащеки вивергає,
Каміння, стовбури, тріскú —
Кружляє все в скаженій піні...
Пощо мені тепер
Часў знакú,
І простір у нестримному стремлінні,
І метеор, що мчить крізь холод пустоти?
Вогненна злива рине на країни,
На всі мої світи!

СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Вино, вино,
Старе вино,
Вино, правдивого огонь!..
Під творчими небесами,
Під творчими піснями
Ти кріпло грізно,

Ти аж сюди добризло,
Де дикі полонини, де ніч і оболонь!
    Шляхи твої, шляхи,
    Шляхи блукання,
    Стоять на них міхи,
    І тут, і ген, і там
    Розставлені світам!
Колись в часи світання
По цих по трудних по шляхах
Там перші темні ще розвідники
    Несли важку
    Однісіньку корогву
На держаку!
Вино, вино,
Огонь в соку!
Вино, правдивого огонь!
Світи кленуть тепер твій тлум,
Світи розносять піну-шум
По диких полонинах, де ніч і оболонь!

* * *

У тиху весняну́ дикунську голу далеч
Пульсує, капотить стареча кров моя,
До ночі тулячи зчорнілим серцем
Біль днів, сплюжених за безцінь...

Та пал в розтятому м’якім туманнім лоні
Розвихрюється вогняним триванням

І все нові ознаки ронить,
І лине люто, вистежуючи дальнє!

Три брами-червені ранкового порогу...
Стою на варті я
Відлунням єгерського рогу...

А гриви стріпують від первісного дива,
Дзвінким копитам не стає терпцю
Перш, ніж змінити стрим на лет правдивий
І знову битися об далеч цю...

В тілах серцебиття я чую пружне,
Із тисяч віддихів зраділий скрик один,
Вловив закляту муку осоружну,
Той біль притлумлений тремких судин...

І коли ніч
Вже майже в день пірнає,
Занурившись у тихе лоно, –
Тріпоче га́ряче у серці даль спіральна,

І воля в'яжеться у тисячі вузлів зболілих;
Колеса втомлені, від бійки захмелілі,
В полів безкраїх кроки у полоні.

СКОРБОТА

Усім, чиє життя обірвали довчасно

Нічого не вдію,
Та знову питаю...

*

Глянь – оно в голім небі
Сторчголов непокоїться
Зодіакове колесо:
Наче гострі ножі,
В ньому зблискують спиці...
І найперша – Близнята, що марять у сні
Водолієвим кухлем
Зі сплеском води...
Змалку
Звиклі знаходить,
Зачерпувать радість її,
Щоб в заплічні залить казани,
Та віднині вони,
Ніби Овни жертовні земні,
Адже чую,
Як стогнуть жахливо.

УКРАЇНА

Якову Савченку

У запалений мозок,
Мов гаряча смола,
Заливаються зойки
Міст спаплюжених,

Знов і знову заюшених
Кров'ю своєю й чужою...
Фастів!
Васильків!..
Й так навіки віків,
Навіки віків...
І нема противаги
Ув обох протилежних вагонних шибках
У пропасниці спраги
Моїм гарячковим очам...

*

Чи мене
Заспокоять
Субота,
Й неділя,
Й весь тиждень...

Вкотре вже я мандрую
По твоїй голизні,
По ланах, що обдерто і кинуто,
По твоїх, Україно;

Я пишу тобі димом
За абеткою
Локомотива
Запізнілі тремтливі листи
В осяйну височінь несходиму...

У розплавлене золото
Задивляєшся ти,
По-шахрайськи
В оази – з моєї руїни,
Поміж тіней розмолотих
Кістяків, Україно,
Попелищ, рясно зрошених
Кров'ю моєю...

Крізь розшарпаний,
Схудлий заслін
Сивини
Не пробитись вагону,
Бо здригання
Іде зусебіч, –
Мого серця сторожа безсонна,
І на пле́чах – непевність облич,
Молодих, та хитких;
Крізь дитяче палке потерпання
Й древній безмір скорбот,
Запитання увіч:
Краплі крові за віщо,
Дитячої крові,
Крові янгольськи-чистих істот...

Цілий день, всі дні поспіль
Чекати на присоромлений третій дзвінок...

Я проходжу наскрізь
Твій тужливий спустошений простір,
Твої пустки вокзалів...
Там тупцюють бандити,
Розливаються п'яні пісні
По запльованих площах базарних...

Я ще можу пройти тебе вздовж,
Твої груди,
Твої подихи вгадую
З-під груддя червонястого бруду я
(Наче мотлох іржавого залізяччя),
Як завше, велично
Жалюгідних штовхаючого,
Як завше, закличнo,
Здичавіло руками вимахуючого:
– Бий!
– Бий!

Та з приємністю бачу
Не розтріскане скло у гірських твоїх вежах,
Що задивлені вічно і вдячно
Задля певності в сивий Дніпро
В степовому безмежжі...
З тисяч таць танці сонця палючі,
І бліді
Ноги тонуть в одвічній пилюці,
І розкинуто руки в мандрівничій ході...

Ще я знаю, що буде тобі:
Покоління за поколінням
Віковічно здійматимуть
Сизий порох безкрайньої днини,
Простір тверді-праматері,
Наче тіні твоєї ганьби,
Україно!

СЕРГІЮ ЄСЕНІНУ

Знов тихі луки випасуть вівці,
Зелень заблукана зійде згори,
Пустеля навкруг сяйвом попелу вкриється,
Пал по яругах розносять вітри.

Вівці в сопілочки, мов на долоні,
Чарами ніжності лине мотив,
Сяючий попіл спустошує скроні,
Крає безкрайїй розвітрений спів.

....

Сіл табуни розбрелися степами,
В клітці сталевій не втримати юнь,
Б’ється у браму небесну прапам’ять,
Поклик заобрійних в тілі відлунь...

*

Я стомився
Від борсання,
Бовтання,
Банітування,
Від ходіння по водах чужинських,
У душі власній дурнів дражливих...
....
Ну, й допоки оце в моїм краї
У зеленім
Родиннім куточку
Розпинатимуть
Матір єврейську, ба більше –
Кожну матір над власним дитям
І дитя
Бандюки у баранячій вірі засліплій?..
Чи й ніколи
Не впаде гнівом сила небесна
На церковні незрушені бані,
Оперезані злотом навхрест? –
Не навернуться сурми Господні
Блискавками розплати
За кривавий,
Знеможений крок мій?..

ЗАХІД СОНЦЯ

Знов од сонячної гавані відчалюю,
Знов пустеля опановує печаллю...

Тут незмінні, наче світ, часів сполуки...
Чом же болісно так викручені руки?

А земля іржею зимно рани шкірить
І з-під ніг моїх спливає димом в ирій...

Аж вантаж моїм важким правує кроком,
Щось кричить мені: проллєшся ненароком!

Тут усе, щоб вільно грав життєвий пломінь,
А тобі – цей день плачів лишать на спомин,

Щоб до ночі жеврів жар твого конання,
Біль скалічення, розлучення, вигнання!..

У ПАДІННІ

О
б
в
а
л
о
м
Ізнову світи шкереберть,
Падінням суцільним

Пірне в потойбіччя терпіння твоє
І час твій...
....
Можливо, твій світ не відстоявся ще?
....
О пекло!
Нічого не треба, питаю лише –
Як знать майбуття достеменно,
На що натякаєш таємно,
Чого вимагаєш від мене?..
....
У прірві, у лоні,
Де спрагла вгорі чорна пелька,
Тобі колінкую,
До тебе здіймаю долоні,
Холодна й німотна безодне...
Чи ввійде й затерпне
У серці
Той подзвін, що гепає
У світі, що репає,
Й самотній стирчить у довкіллі зіжмаканім
Той подзвін оглухлий
Віддалений...
Для тебе,
Для каменю, –
Колінкування
І руки, здійняті до неба –
Чи значення мають для тебе?
....

Чого тобі ще? Чи замало?
Найліпше,
Найглибше,
Найбільше –
Болінню, терпінню,
Невмінню
Пройтися
По линві тремтливій
Рядка, де і рима –
Без гриму –
По линві рядка на зіжмаканім аркуші,
Ряди поколінь розштовхавши,
Жбурнувши роки ризиковано в жертву!..
....
Згадайте –
Аж бачили схоже колись,
У ніжнім дитячому віці?
....
... У дворах скам'янілих,
Поблизу смітників,
(Де коти-шолудивці
Копирсаються в крівці
І собаки-приблуди
Рвуть іржаву полуду), –
Між цих баняків,
Брунатного каменю й бруду
Прозріти
На шворці кривавих краплин скрижанілу споруду...
....

Ти спинявся незмінно,
Подивований німо,
Бо було іще серцю
Однаково ніби,
Хто зронив оці кра́плі,
Ці згустки карміну...
....
І понад
Тобою прогаяне щастя –
Твоя щира пісня, покинута напризволяще,
Мов крові краплини,
З сибірських засніжених нетрів,
Немовби у пам'ять засіяні
У смертні хвилини
Лисички із півночі, сніжної жертви...
....
....
....
Пригадуєш, як ота листка вмирала,
Що мудрості крихту, єдину для неба
Надбала,
Про око людське –
Лиш пухнасте засніжене хутро.
А вітер забілює простори хутко...
Згадав, як та листка вмирала?..
....
Мисливець пильнує, полюючи в полі...
І бачиш ту листку,
Як дещо стороннє.

Вивільнює погляди далеч,
І овидів вже не вгадаєш...
Сніги у лисиці
Вибілюють шкіру,
І туляться щільно,
Ярами ховають...
І коло за колом,
За порухом порух
На спицях плете ковдру острах,
Лисицею в очі
Жбурляє й хихоче,
Так рвучко,
Так влучно, –
Вже дещо запізно на зоряну учту...
....
....
Гострі очі мисливця, що в полі полює,
І рушниця оголена,
Щоб не втрапила куля його
Хибно в голову.
Звідки ж звук цей летить
Навстріч? –
То поцілила,
Влучила ніч,
Із очима чорними в герці –
Зосереджено –
Просто в серце...
....
....

....
І втішати нема кого вже,
Що земля заборон не має,
І лисиця, мов полиск тривожний,
Нас наосліп сама обирає...
І тиняються тіні й марять
Крові мальвами
В спрагу сні́гу –
Щоб втішавсь існуванням власним –
....
Може, трапиться,
Бозна звідки,
Перехожий,
Шукач, блукалець,
Мрійник, виставлений у свідки...
І судомить стомлені ноги
В полі білому без дороги...
Може, випаде десь під дахом
Притулити болем розплавлене
Своє серце людське скривавлене?..
Кожен погляд людини поодинці і жмутком
В сніжній спразі зіжлуктано...
Що, нема кому втішити?..
Ну, скажіть, ну, кивніть головою, дівчата, нам!
То, мабуть, буде втіха найбільша
Спільна – в спалахів лисячих, в тебе...
....

О пекло!
Якщо це є найбільше,
То що можна найменшим вважати?
....

ДИТЯЧА ПРИТЧА

Заборонено читати з Пророків і Письма,
Але дозволено з Книги Йова.

***Закони Жало́би*.**

Смерть знищена буде назавжди,
І витре сльозу Господь Бог із обличчя усякого.

Ісая, 25:8

Нарешті, лютий.
Він усім полегшує гріхи,
І дітлахи
З ним заграю́ть, їх кличе вулиця,
Що із квадратів розімлілого вікна
До холоду підлоги тулиться.
....
То чим ти засмучений, діду, й не ждеш березолю?
Чи діти маленькі завдали великого болю,
Великих жахів,
Бо кришиться крига і тлум заніміння мого,
Що всім володіло навкруг
І все сповивало собою,
Та враз галасливо, і дзвінко, і радо габою
Зеленою вкрите, –
То з наших долонь проростають і діти, і квіти,

Що кануть навіки
У кроки німотного болю...
Мій день відлетить
Хвилинами мряки у сяючі вікна,
Просіється порохом...
Крізь сито душі звично втомленим порухом –
Піщинок рої,
Пісок незліченний на березі моря –
Ось межі мої.
Ось два мої болі непрохані,
Що мене перехлюпують, відбираючи мову...
....
Чого ж посмутнішав так дід мій?..
Хитка моя доля, та іншої не напитав я,
Свавільно у тиші мене випікає питання:
...Нехай доведуть мені –
Старих молитовників слово,
Канони жалоби,
Жертовники древні, –
Кому маю дякувать нині
За штруделі втіхи,
За свіжого вітру хвилини...
Я розради складаю докупи,
Бо повсюдно земля всі проблеми вирішує,
Бо так само ведеться нам, грішним, –
Тут, в містечку, ба навіть у Києві,
І на тисячу років пізніше...
Пуританські гладенькі я аркуші змішую...
Як вони своїм вмінням писемним пишаються:

....
Що ваш сум спричинило, о маленькі мої?
Ким я можу і прагну вам бути?
Що замóвчати маю, позбути,
Що накажете, ветхі рядки?
У дорозі втішає невдаху
Натяк, іскра, читання ТаНаХу...
А стомлений мозок виборсується:
Інститут Пастерівський,
Оптимізм
В кисляку всесвітньому Мечниківськім...
Як усе це втлумачити дітям?
Бо діти –
Вони гратися хочуть, гулятися...
Ось, нарешті, і лютий,
Він пом'якшує все на світі,
І діти –
Гратись хочуть, у класи гуляти
На підлозі, крізь шиби сяйвом сонця поділеній
На гарячі – крізь холод – квадрати...
....
Тож я знову тасую
Ці британські глянсовані аркуші.
....
О розумнику-еліпсе,
Еліпсе неба,
Ваша світлосте неперевершена!
Але ти не зігрієш нікого...
У моїй голові попіл тіні не має,

Застигаю, оголений –
І немає ні в чому мені заборони!
Все підвладне мені, людськість – лиш забобони,
Що церковній підлозі пасують, намоленій,
На якій б'ють поклони,
Розбивають лоби покоління...
Та хіба водночас може в небо здійматись
Моя лю́дська хоробрість
І, не знати від кого, здобувати розраду,
Що земля між світів – не остання нероба,
А самотність мою догойдає до гроба,
Вона гідна моєї скорботи, –
От розрада моя заслужена,
І знання моє,
Й моя мужність,
Що підтримує сили...
....

---

*

Ні даху, ані стін; самий лише поріг,
І ноги приросли – ані туди, ні звідти,
З безокості дверей втекти хоча б за ріг,
В осінню чистоту незайманого світу...

Бувало, тут любов колиску розгойда,
Було, куривсь димок над мирним днем обійстя...
Чи хтось порятувавсь, чи всіх знайшла біда

У повсякчасній грі – аби чимшвидше звідси...
Навіщо зяє так сліпуча чистота,
Той з ран а чи з руїн життя останній виток,
Навіщо так ятрить молитва смертна та,
Розвіявши гіркий (з душі моєї!) вітер...

Житомир – Радомишль, 1922

*

Добридень розчахнув світи,
Неробство наостаннок тішить.
Як, болю мій, радієш ти,
Мене стискаючи тісніше.

Як в морі, в рабській сивині
Я – острів, ланцюгом прикутий.
Моїх кривавих рос мені
Доволі, гемонський шпіцрутене.

У зашморгу скорботи вщух
Я у російськім білім полі,
Одне іще катує слух:
«Ну, як тобі в самотній долі?»

Зірковий висип в небесах, –
То болі вруняться сльозами,
То райдуги тріпоче стяг
Закличним написом: «Я з вами!»

*

Хто знекровлює, натяком нищить,
Хто веде повсякчасно за руку?
Від плазуючих кидає нижчим
В цю голодну «немає» розпуку?

Славлю щиро твій подвиг небесний,
Чи кляну й небесам суперечу.
Ти сурмиш – серце словом воскресне,
Тимчасовим на вічність приречене.

1919 – 1928

КИЇВ

(***Фрагменти поеми***)

Київські вулиці...
Асфальти, асфальти,
Що я перше ступав по вас,
По вас, де втоптано тисячі голосів.

Ваша німота багатомовна,
Навчила озброювать мене,
Найти свій язик,
Мовити
Голосно, мужньо, твердо
За себе, за всіх,
За міста́, се́ла,
Країни, світи...

Приходить пам'ять моя
І каже: друже,
Ходім
З дня сьогоднішнього,
Зі світу гарячої правоти
Вулицями цими київськими,
Провулочками
На чверть віку назад.

Літо.
Ось він, шлях до київських верхóвин,
До святобливих київських церков:
Яруги, площі, береги, стежини,
Ісходжені селянською стопою.
Ось путь – пожари і темнóта...
З клунками, з кошиками у руках
І молоді, і літні, і старі,
Дитя з одвертим дивуванням,
Дівчата з таємницями любови
Й підтоптані досвідчені прочани –
Всі, всі туди... до Лаври...
В глибінь цвілúх печер,
Де срібні голови лежать
Мироточиві і холодні,
Де вимальовано богів
Сердитих, немічних і ситих...
... Шукай цілющості у них,
Поради, втіхи!
О, хвилі моря рабського, розлиті
На київських путях!
Скорботний зір мій вас прийняв
І пам’ять віддала!..

*

В глибоку даль, в незміряні простори,
Де все ще, все у глушині,
Ступає наша молодість сувора,
Міста становлячи ставнí.

І ми увечері, і ми за днини
Туди, туди керуєм зір,
Але радіємо і кожній зміні,
Що но́вить наш обжилий двір.

Хоча рука ще зброю не лишила,
Хоча по шию ми в борні,
Радієм – крейда світла заясніла
На нашій пративарій стіні.

*

Хай світу буде це знаменно,
Ми кожен кожному,
Хто вчора ще радів,
Хто вчора ще дзвонив,
Вони бояться при кордонах розгорнуть знамена.

КОЛИ ЗУБИ СКРЕГОЧУТЬ

Коли зуби стискаю зі скреготом,
Коли іскри з очей сипонуть,
Хто на виміри матиме змогу там,
Хто наважиться прірву збагнуть
І порадити праведну путь?
Лиш єдине таке,
Що недолю враховує й долю:
То палке
Серце, –
Котре жене
Мою кров,
Той розжарений

Біль,
Відлік
Мужніх зусиль –
Нероздільна в нім з болями воля!

У захриплому гоні,
Де не кинешся, – ґрати сталеві,
Щоб, як здобич, я бився в загоні.
Пломінкі мої леви,
Я – бліда ваша тінь,
І важкі мої кроки,
Путь гірка до пречистих світінь,
З вух очам – тоскне гупання крові...

У глибинах нічних,
Де світання у клітці,
Я осяянням крові
Віднайду потаємні ті східці –
Дому й долі долання,
Де у полум'ї – болю волання.
Котить доля клубок свій зі схрону,
Хто наказ їй у русі чи слові?
І зненависть – хіба заборона?!
....

* * *

В пустелях далеких, буває, побачу
Одні самуми —
Тут мені зразу встають каравани,

Що йдуть, наче думи —
Вчора-сьогодні —
Загрáють вулкани
Чи грохнуть безодні —
Тут мені чується — плачуть голодні,
А сонце засяє — на тому,
На камені сіро-старому —
Діти, я чую, сміються,
Діти,
Що плачуть, і разом сміються,
Й не хочуть додому...
Свідомість я гостру над світом повісив,
Весільний стрункий балдахін без
підпор —
Проте й на хвилину забути не можу
Про землю. Чи вгору я очі свої наокремлю.
В надзоряності —
І тут згуки сфер
Не можуть мені заглушити земную загрань —
Людської радості,
Людських страждань.

* * *

У нóвий ґніт
Твойого факелу свободи,
Великий світе мій!..

Із дальніх мандрувань
В ярмі нужденних літ,

З гірких ночей і днів
Приніс і я — між інші — внесок свій:
Лляну сурову нитку,
Замочену в червоному вині,
Що з серця виточив свого,—
У новий ґніт
Твойого факелу свободи,
У різнобарвне плетиво його...

І хай
Крізь полум'я розмай,
Крізь дим густий
Уже я не впізна́ю
Тієї нитки зроду,
Я серцем пам'ятаю,
Втіху маю:
Я вніс — між інші — внесок свій
У новий ґніт
Твойого факелу свободи,
О світе мій!

* * *

Так серед дня
Краса у кожній речі,
Так в світлі дня
Чистіша кожна тінь,
Так день по дні
Я мрією обпечений –

У ній – краси глибінь!..
Та я, та я
Людським єством означений,
Жаданий дар мені Господній –
Здійнятися в зеніт,
В омріяну безодню.
До Тебе лиш, хто розтинає простір,
Хто в змозі все здійснить,
Бо я корінням врослий,
Як дерево – на споді –
В підземний темний світ,
У лісі живучи.
Гей, все Тобі, у Тебе всі ключі, –
В міцній Своїй руці
Ти юнь мою здійми,
Закинь у височінь
Зелені пагінці,
У вирій,
Бо ми таки ніщо, лишаючись людьми,
Не вдячні навіть вірі.
Не вернем з насолод,
Бо ми такий народ,
А Ти лишив нам, щирий,
І славу, і дива – дари Своїх чеснот.

Гей, Всемогутній, в Кому все збулось,
І сповнились, і визріли роки,
Ти їх вогнем змолов – і ось
Єдиному Тобі ми молимось таки!

Чи тільки мрія Ти,
Чи явлена жага?
Чи Ти – мета мети?
В Тобі лише снага
Позбутись мішури
У найсвітлішій з'яві Слова –
Я серцем припаду, зі мною говори!
Ось двері осяйні,
Де спокій Твій
Запросить на поріг
Мій дух – Тобі вклонитись
З колін –
Тобі до ніг
Упасти слід мені –
Для Тебе за́пал мрій у молитвах тернових!

* * *

Спитай, о брате мій безвинний,
Чи то твої кістки в долинах,
Чи не твої – криваві ріки?
Тож слухай, брате мій!
Одвіку
Із бійки в розбрат землю пхати,
Здіймати меч, палити хату,
Ганьбитись людство не одвикне –
Одвіку і довіку!
Та жодного не бачив разу –
За віру щоб, не за образу,
За правду поставали ревно –

І разу не було, напевно!
Один на одного, як вихор,
Летить людської люті вихлюп,
Стинає і карає, крає...
Доходить людство вже до краю...

ЧУДО

Ген червоні, кличні
Руки підвелись.
Сонце, чудо вічне,
Дужче розгорись!

Чути луни дзвонні,
Погук сурм живий...
Там, на східних гонах,
День встає новий.

Будівниче! Серцем
Пломеній, гори,
З каменем у герці
Юний світ твори!

Сонцем, сило щира,
Лийся і світи.
Наша світла віра,
Наша мужність — ти.

У промінні слави
Йде новітній час.

Правда наша, й право,
Й щастя наше — в нас!

ЯСНІСТЬ

Хоча й переповнило світло поля,
А ще прибуває,—
Уже й лісові береги затопля
Ця повідь безкрая.
Ясніють ліси від горбків до долин,
До моху блідого,—
Без міри, без меж туди сонячний плин
Знаходить дорогу

* * *

О жінко! О кучеряве диво
В ефірі світовому!
Наївні предки повідають неправдиво,
Що перша ти плоду довірилася злому
Від солодкого дерева пізнання.
О жінко!
Найніжніше поєднання
Ти з крові й молока
Під небо[м] зоряним без краю!
Далекі предки повідають,
Ніби це твоя рука
Яблуко розбрату кинула
На стіл
Часів і епох!

О мати, сестро, дружино!
Та всім же відомо, хто ще не засох,
Скільки терпиш ти муки й страждань
Задля того єдино,
Щоб все живе створювать і обновлять!
Устань,
Піднеси своє горде чоло:
Нема вже рабства, що було.
Покажи по-новому світам
Свою велелюбну сутність,
Свою пречудову могутність!
Он там, де мечі дзвенять
За людські права,
За вищу гідність людини,
За нове буття країни,
Найперше ж там місце є —
Твоє!

ПРОГУЛЯНКА

Литвинові Ноте Лур'є

Так рано випав сніг. Зимовим стало місто.
Хитаються гілки — порошать злегка путь.
І дивиться згори похмуре небо млисте,
Як двоє поруч, розмовляючи, ідуть.

З Волині я, у нього рідне місто — Вільнюс,
Зустрілись випадково й ходимо із ним.
Такі у нас у всьому злагода і спільність,
Неначе зрощені ми коренем одним...

Отак собі йдемо, й гуторимо потроху,
І хвалим землю цю, обом нам дорогу́.
І раптом спинимось, як вигляне з-за рогу
Берізка золота на білому снігу...

МІСТО

I

Місто!
Ти здалека мене гукало
Гудінням, сяєвом, дротами,
Ти на крутій горі стояло,
Тягнуло ти мене
Кліщами
Ясного світла.
Ти заманило,
Навік мене ти полонило.
Селянської кімнати спокій
Колись ти розтяло мені
Тремтінням рейок.
Свист високий —
Це поїзд твій.
В височині
Завжди лунав
На сотні гонів
Неспокій чарівливих дзвонів
Це гомін міста.
Ти мене
Навіки, місто, полонило,

В моїх очах таке ясне,
Що навіть очі засліпило.
І на ланах, і між лісів
Лежить твоє могутнє тіло.
Корінням труб, канав, ровів
В земну глибінь ти входиш сміло.
І вгору виростаєш ти,
Мов хочеш височінь обняти,
І заплітаються дроти
В будинках, поверхах, кімнатах;
Висо́ти димарів і башт,
І рейки, і вузли на схилах,
І площі, й клекіт, і юрба...
Мене ти,
Місто,
Полонило!

II

Місто!
На дивнім і самотнім кораблі
Я до твоєї гавані прибув.
О корабель самотності!
З усіх кінців землі
В твої вітрила вітер дув.
Я полоскав його вітрила
В усіх вітрах усіх довжин,
І їх порвали буйні сили —
Самуми з мовчазних пустинь,
Їх по́рив дикий

Рвав і дув.
Місто!
На кораблі самотності своєї
У гавань я твою прибув.
І до залізного кільця
Свій корабель самотності я прив'язав
У гавані.
І без кінця
Пив у шинках.
Я вина всіх світів вживав,
На замкнутих шляхах твоїх —
Навколо я навчивсь кружляти.
А поруч ме́не скільки їх!
Я знав — мчить п'ятий і десятий.
І кожний.
Місто!
На шляхах,
Кругом асфальтами залитих,
Волів я щиро,
Як і всяк,
У жбан свій
З джерела ловити.
І подих мій з'єднавсь поволі
З диханням і горінням мас,
І приєднав я вогник волі
До полум'я, що гріє нас.
Мою, хай непомітну, риску
У місті я пізнав би вмить!
В гартованім крицевім блиску

Моя там пристрасть мерехтить.
І у міських бентежних дзвонах
Частинкою
Є мідь моя,
Вона стара, вона червона,
Мідь моя...
Місто!
Ти корабель самотній мій
Сховало в гавані своїй.

* * *

Он вітер,
Ловитель, любитель оман,
Пірнає в туман...
Між дошки й каміння, доми і дими
Жива протикається брость,
І часто мене перепрошує хтось,
А двері виношують план
Мене зажбурнути ще вище, де ми
Задивимось в себе самі...

* * *

От знову і знову
Мене сповиваєш
У радощів щільний сувій,
Однаково, де мене
Перестріваєш
І крок де відлунює твій,
Де, радосте, мій незрадливий товариш,

Життя твоє гляне з-під вій.
Із півдня,
По небу розвішані,
Женеш ти хмарини,
Ті хмари столочиш у порох,
І димом під стелю він рине,
В хатині твоїй тамтой порух
Вільнішим є.
Між тихих віконець, у шторах
Зашпортався погляд із вірою
Містично натхненною, щирою...

От знову
Мене сповиваєш
У радощів щільний сувій!
В столицях новітніх,
У галасі ритмів,
Над простір біблійний
Ти серденьком рвійним
Ранкову видзвонюєш злуку
Стрілою досвітнього лука...
А вечір торкається дому,
То й серце схиляється долу
Й зітханням жалю твого лине
Над келихи тополині.
Наснагу із радощів смокчуть
Всі смутки болючі щоночі...
Ти кронам чарки́ поодинці
Сама наливаєш по вінця.

Ті чари дере́ва підносять
В безкраїй осяяний простір
Небесної високості!

ХВИЛЯ

Волна в разлуке с морем
Не ведает покоя.

В. Соловйов

Та хвиля, що в скелю вдаря кам'яну,
У смутку в полоні,
А хвиля, що має шляхи вдалину,
Завжди у погоні.

Зустріне сестрицю з далеких блукань,
Спізна́ються швидко,
І — вдвох без вагання і без запитань,
Куди ти і звідки.

А трапиться — дамба їй шлях перетне,
Спинитись накаже,
У тузі за морем вона не засне,
В безсиллі не ляже.

Краплина до краплі — одна в них печаль:
Там кличе їх мати,
Краплина до краплі — і в дамбу, і вдаль
Пробитись, прорватись!

І поки розлучена з морем вона,
Не знать їй споко́ю,
Їй буде і радість, як сонце, ясна
Навпіл з гіркотою.

* * *

Десь там поволі, ледь помітно,
Вже далі сірість огорта,
А тут – таке ще світло,
Така ще яснота!
Там осторонь,
У мертвій порожнечі неба
Горить ще сонце
Жовтими полотнами полів
(Пора жовтнева),
Вогнями світлими
Замріяних лісів,
Ріки сталево-синьою стягою
Прощається земля
Без слів
Із царством світла і споко́ю...
Її лице
Спокійне і погідне,
У кожній зморшці
Струмують тихо
Усмішки прозорі,
Уся вона ласкава і привітна,
І вдячність світиться,

І звернений той зір
До білих стін
Людських осель.
Останній відблиск дня,
Здається,
Людям
Від матері
Напучення несе:
«Ну годі на сьогодні,
Усім хай буде мир!»
Сонце!
Твоє тепло
До повних зібрано комір.

* * *

Останній листопад!
І кожен крок
В глиб осені безжалісно веде мене...
І знову серце
Рветься до зірок –
З'єднатися з далекими едемами.

Поволі йду вздовж огорожі,
І кожен прут,
І кожен пруг
Теплу моїх чутливих рук
Говорить приторком колючим і ворожим,
Що десь за тим принишклим видноколом,

В великім світі
Збратаних стихій,
Крицевими крильми
Уже ширяє холод –
Незрозуміло лютий, незбáгнено лихий.

Та тут,
У тихому осінньому осонні,
Так легко приховати до весни
Бажання, ледве втишені,
Хотіння напівсонні...

Душа вже жде
Нових, іще не звіданих
І первісно розвихрених утіх...
О, де ж ви, де,
Нові джерела,
Що спрагу згасите жадань моїх нових?
. . . .
Гіллям осокорів безлистим
І льотом ластівки стрілистим
Благословляю
І вітаю їх!

* * *

Коли вже схопить ґрунт зима,
Уранці вийти
В холод до криниці!..

І враз в душі відчути:
Спину ще нема!
Іскрить ще міць, іскриться
По вкритім намороззю світі,—
Й погнатись просто у привільний день,
І вчути:
сталевий день, такий дзвінкучий,
І серце молоде,
І це старе, залізне це відро —
Так юно і співуче
Зимову пісню грають втрьох!
Міцним ударом
Збити першу кригу,
Зламати лід, що на глибінь навис,
І бачити, і чуть,
Як краплі, скаржачись, течуть,
Спішать,
Мов чорний віск,
Назад упасти...
У цьому теж є частка щастя!..

* * *

Ясний осінній день, день світлого прощання...
Як кожне дерево, як кожний птах,
Я відчуваю біль згасання і зітхання –
Й людини радощі, в якої все в руках.

Країни радощі, єдиної на світі,
Де любо сіять хліб і гартувать мечі,

Де вік виправдує страждання цеї миті,
І вдень зникає сум, народжений вночі.

Не втратив я в стрімкім круговороті
Ні радощів буття, ні втіхи самоти,
Буяння мускулів, блаженство крові й плоті –
Усе зумів я зберегти.

Ті радощі умножив я стократно,
До спільної приставши боротьби
І усвідомивши достотно
Ходу величної доби.

* * *

Звершило сонце круг:
Весна і літо, осінь і зима...
Знов полонить мене твоя одвічна велич,
Знов серце повнять радощі і співчуття пройма́.

Десь у дальній далечі страждання розплилися,
Хиляться, соромлячись, давнії жадання,
Осяйною яснотою повилися
Всі твої розвихрені, бентежні поривання...

І раптом строго чується веління:
Один лиш раз така буває мить!
Про неї варт прийдешнім поколінням
Пісні створить!

Хай ллється піт, хай ломить тіло втома,
Хай упряж хляпає, діткливо в боки б’є,
Та в свисті батога чуть крил орлиних помах:
Є іще радість, є!

* * *

У дубі чорному, у золотій сосні,
В березі крейдяній
Імла ялин ввижається мені –
І ти, моє дитя, питальний погляд твій:
– Це сталося – вві сні?

Ти відчував її в стисканні болю сам,
Всі двадцять довгих літ ти тільки нею марив,
Вчетверте на руці тим дальнім зблиском – шрам,
Як знак твоїх блукань в блакиті позахмар’я.

Дитя, мій збройний хисте, йду, чекай,
Мов питиму вино дитячої остуди...
Знов болісні жнива вітри несуть нехай,
Як полю, – впóперек щоб розпанахав груди.

ХМАРИ

Боже, Боже! Був таким я –
Жив не так, як сам намріяв.
Ти у бруд столиці кинув,
А вона – аж ген у вирій.

Каже, давнє – не потрібне,
Каже, йди, притлумлюй барви:
Сонце – димом, злото – сріблом,
Хмари ночі – пензлем вправним.

Пісню з серця лий гарячу,
Мов коваль з нового горна,
Пісню видзвени, юначе,
З пальців видовжених чорних.

* * *

Кіс розпатланих – щодуху
Злет угору залюбки.
Чим, голівко капловуха,
То не голубки́?

І вирує в серці заздрість
До краси і до чеснот.
Із-під вій тих свіжа радість
Випурхне от-от.

Ой, дурна твоя голівка
Пропадає ні за гріш!
Ти орлом через ту дівку,
Голубе, згориш!

* * *

Говоріть, дзвеніть глибоко,
Груди і поля глевкі.

Насварив би вас обох я
Залюбки!
Кожна ваша мішуринка,
Мов зима, вляглась навічно,
Гордовита, мов ялинка
Новорічна!

Та як ніжно припікає
Сонце і горби, і доли,
Сніг од квітів утікає
Віхтем кволим.

І в твоїх очах-криницях
Радість видивляю цю я:
Рій леліток прмениться
І танцює!

* * *

Кинь свій погляд несміливий,
Кутиком вуст посміхнися.
Все пробачу я, щасливий,
Навіть в серці іскор присок.

На моє бліде обличчя
Ніжний пальчик поклади ти,
Виструнчись, немов промінчик,
Серце змусь помолодіти.

Та невже отак і будеш –
На чолі моїм печаттю?
Моє серце ти грабуєш,
Згоден плакати й кричати.

І крізь ліс твого волосся
Аж до вушок – пісню в прийми,
Щоб довірливо лилося,
Пінячись, в мої обійми.

* * *

Я сам цим фактом був шокований:
Хто полонив нас – геній, Бог,
Хто, врешті, мотузом шовковим
Зв'язав за шиї нас обох?

Отож – чи ліг би спочивати,
Чи біг, із вітром би змагавсь, –
Лише твої чув аромати
І шовк тонкий, що в'яже нас.

Але ти родом з диких віхол,
Ти вільна; загнуздати – зась.
І подолав мій спокій вихор –
Шовк аж на скроні розв'язавсь.

ВІОЛОНЧЕЛЬ

Чому клонишся, душе моя?..

Псалом 43

Чом клонишся, душе?
У грудях чом бриниш?
Чутно двигтіння стін —
Підпор буття мого,
І вгору, вгору знявсь
Твоєї слави голос
І вже спадає вниз,
Під ноги, в порох піль.
Чом клонишся, душе?
У грудях чом бриниш?
Ти миєшся в пилу,
Купаєшся в золі,
Мов птиця, що води
Лякається у спеку?
В землі їй холодок,
І свіжість — у смітті.
Чом клонишся, душе?
У грудях чом бриниш?
Немов жертовна кров,
Мов праведника кров,
На камені твердім,
Тремтить, не тихне, ллється,
Кипить, не застига
В безгрішній чистоті.
Клонись, душе моя,
Брини з глибин грудей,

Від попелу блищи,
І кров'ю очищайсь,
І стань від сліз ясна
І ніжна — від тремтіння,
Щоб світлом був твоїм
Важкий твій сум, твій біль!

* * *

Без ліку рук тих, рук,
Що кров'ю сходять, сходять,
Що вже старі мечі ламають,
Немов крихкі очере́ти...
Без ліку рук тих, рук,
Що в гордих молитвах сягають —
В незламній згоді —
У вільні, у нові світи...
Кругом залізний грюк,
Усюди молоти лунають...
Чого ці руки в світі не здолають?!

* * *

О доме круглий мій,
Моя земля!

Де не пройду, куди не гляну,
В які краї не завела б дорога,
Мені у вічі скрізь,

З-за кожного віконця,
Неначе сонце,
Сіяє погляд брата.

І— з кожним я, і в кожнім — я.

Я змалку звик звіряти
Душі́ тривоги неповторні
Твоїм полям і горам...
Моя ти,
земле чорна!

* * *

Іще риштуванням оплетено стіни,
Ще ку́пи сміття на порогах
Та глини,
Ще бродить лунка порожнеча
Лякливо в квартиру з квартири.
Та світ
вже оновлений
бачу

Очима гарячої віри!..
Я світ вже оновлений бачу!

Ще в хмарах пилюки цей простір
без міри,
Де лунко від мови

Каміння і сталі...
Очима ясної любові
Я світ вже оновлений бачу!

ІЗ ЦИКЛУ «ПОВАЛЕНЕ КАМІННЯ»

* * *

О, не пустельні трави, ні,
Не світанкове то проміння –
З руїни пророста мені
На світло стовчене каміння.

Москва-столице!
Мріє нескорима!
Любове давня, розум засліпивши,
Щоб словом вславити таки, –

Москва-столице, ти, що третім Римом
На подив хлопцю здійнялася пишно,
Сивинами убравшись надто спішно –
Зістарити не спромоглись віки!

Земля,
Під крок мій простеляючи поля,
Земля,
Серцебиття мого рілля,
О, широчінь
Від моря і до моря,

Аж до кордонів, де зачин
Чи то штормів, чи ясності самої,
Де срібним льодом Арктики шолом
Заціпенів над Білим морем
В країну крижану, сповиту сном,
Де сяєва полярного габа,
Земля,
О радосте нова моя,
Моя нова журба!

Сік твого листя
Всотую у кров,
Жнива щоденні
Для живих –
Велика мужність,
Де мені –
Не оглядатись
І сталити крок
В нову співдружність,
В землю, що придатна
Для радощів нових
І згірклих істин!

СНІЖИТЬ

Рясно, рясно сипле, сні́жить,
Прикриває прикрі плями,
Шрами,
Той кривавий нежить,

Смертні ями...
Важить – вижить...

Все вирівнює хапливо,
Ніби хоче поміняти
Сиву даль – на сині снива,
Тьмяний бруд – на сніжні шати.

Перш ніж люди на колесах
Ці проріжуть сніжні плеса,
Я́сне лоно
Засліпити ледве встигне чистотою,
Первісно – красою тою,
Як було у «врем'я о́но»...

Сніг рясний!
Пухкою ковдрою
Покриває бруд земний...
Холод сніжного покрова
Болі людства мінить вродою,
Намовляє: плями крові
Швидше змий!

* * *

Тоді ще гартувалася земля
Морозом раннім...
Крокую до криниці –
І велетнем зненацька почуваюсь,
Ні меж, ні заборон – вже не маля...

Бадьоре роззирання
У світі загартованої криці,
Як вільний день, я бíгом починаюсь
У день, що обіцяє стільки,
Що сяє сталлю, як нова копійка,
Як серце юне.
І це моє цеберко бляшане
Вибрикує і в'юнить,
Видзвонює в долонях, замашне!..

В руці стужáвілій
Гуркоче перша крига,
Викрешуючи кусні глибини –
Я бачу й чую все –
Як від ридання краплю аж трясе,
Жене із товщ
Прачорний дощ
Вперед, назад почасти...
Можливо, саме це – дещúця щастя!..

Тепер от, десять літ потому,
У дні страждання, гніву і печалі
Не вийде з ночі обважніле слово,
Здригається слізьми заклякле тіло,
В кімнаті занімілій вже несила
Всі ці відлуння наслухáти вкотре –
Вони не ближчають, але й не даленіють.
Відчутно, що триває канонада
По тому, як здригаються шибки

І знову терням проростає день...
А я щомиті згадую про той
Дзвінкий у срібному морозі ранок...
Можливо, з мук і зродиться ще радість.
Очікуючи, марить кожна жилка:
– О ні, не вмерти зараз безпорадно!
Розкинь же крила, душе, встань з колін,
Злети, зірви цей час, ланцюг затерплий!
Облиш мене, роковане кільце!..
Ні, я не знаю, що так пориває,
Не відаю, навіщо й звідки це.
Яка ж солодка мука ця нестерпна –
Цей вихор нездоланний!
У нім, безкраїм, тане й тоне біль,
І шумовиння в праці осідає,
Аби страждання
Розпал
Запалив..

* * *

Я кроком широким старанно
Іду, не мавпую ходу нічию!
Хтось каже: ти ще не готовий, зарано,
Та в волзькій волозі Йордана
Вловлю течію.

Мій крок – то обітниця вічна.
Тернисті площини землі.
Стовпи вогняні, воскові семисвічча –

Все ставлю на карту.
На варту – мені....

Я бачу в них Біблію... Кров'ю всі зрошені –
То спраглі творці, будівничі невтолені
Видряпують в серці, неначе на дошках,
Карбують, мурують невтішними болями.

Тож далі,
Все далі!..
Та хто оповість нам?
І хто тут почув би –
Пожежі палали,
Он диму повісма...
Що ж далі?

Палаючу землю
Мечем відокремлю,
Та спершу – жертовну вівцю
В пельку цю!
Пилюку космічну
Здолає величного всесвіту вітер,
Де іскри – опалені миті.
Стовпи променеві – у вічність.

ЖАГА

І ось
Мене до себе притягло
Жаги затруте джерело.

І щось
Мене до тебе привело,
Великий голоде!

Я відітхнув.

Лускою
Злазить з мене леп,
Що був налип,
Як я пірнув
В печерний глиб,
І хлюпав глей глипкий
Мені над головою,
Хто це горить жагою,
Як я, так молодо?

Я сиву старість геть стряхнув
І бронзовію наготою.

Між запальними з запальних,
Між молодими з молодих
Моя стара рука
Сьогодні найпружніша,
Найніжніша.

СУМЛІННЯ

Сумлінню
Як міркую, так скажу:
Мені служи
Собакою –
Собаці
На ланцюгові пильність – повеління.
Привітно я тобі
Звів буду із повік,
Вистрибуй в палахкий
Зеленобарвний овид.
Привітно я дивлюсь,
А ти своє роби,
На довгім ланцюгу
Лютуй
З повернень знову,
І рви, й гризи ланцюг,
Обгавкай волоцюг,
Гарчи їм
На всю пащу...
Сумління любе, нащо!
Так, в тебе безліч прав
Із рабства не радіть,
Але твій кожен крок
Є виправдано чесний.
Як дратівливий раб,
Когось хоч раз вхопи,
Так, випадково, клацни, як паскуду.
Бо все ж собака ти,

Ланцюг гнітить, як рок,
Тож серед тисяч «так»
Нехай хоч раз твоє долине:
«Не буду!»

* * *

Торохтять колеса, не змовкають,—
Отже, знов я вирушив у путь.
Що таке страждання? Втіхи?
І яка їх суть?
Рух маленький, але він відніме
Спокій і в неспокій уведе...
Де ж тоді різниця поміж ними,
Де?!
Для нових тривог — колеса, битий
Шлях, і пил, і диму вільний літ.
Відпочинь, щоб тут і свій лишити
Слід...

* * *

Крізь спінені твої хребти,
Крізь хвиль твоїх кипіння,
Бурхливий людський світе,
Відчути кожен дотик твій.
Засліпленого серця глибиною
І поглядом примружених очей,
Блакиттю заворожених ясною,

Крізь подих мас,
Легкий і сповнений напруги,
Крізь морок хмар в похмурий час
Сягнути в гордому горінні туги
До зимної гармонії світів...
Це — щастя повнота. Ачей,
Про більше ти б і мріять не хотів!..

ОШЕРОВІ ШВАРЦМАНУ

Я простягаю руки до кутка,
Який твоєму тілу дав притулок,—
Туди, туди, до сірого горбка
Серед полів Волині тихих, чулих.

В твоїй Вітчизні сонячних широт
Могутні йдуть колони гордовито:
Під стягами червоними народ
Про себе заявляє перед світом.

Мій ніжний брате, я скажу тобі:
Твій образ свято зберігають люди,
Ніколи у великій боротьбі
Тебе народна пам'ять не забуде.

Ти в ній живеш, хоробрий і ясний,
Герой в боях, пісень творець крилатий.
Як перші світлі радощі весни,
Тебе від серць живих не одірвати!

* * *

Стомивсь я в цю мить від всезнання,
Обридло мені всехотіння;
Єдине бажання,
Єдине воління,
Солодке безвілля,
Лиш плинути вдаль із легким хлюпотінням,
Як хвиля, як хвиля...

* * *

Я бачив мовчазні ліси густі —
Нема густіш від темної ялини...
Якби не був поетом я в житті,
Не був би я щасливий ні хвилини.

Останній промінь згас в гущавині,
В зеленій темряві згоряє мить остання.
Хай буде світло! Чується мені
Розколотого неба калатання.

І певен я, що мій впаде тягар,
Не може він тепер з душі не впасти,—
У цьому світлі спалахнуть, як жар,
Твої цілунки в надпориві щастя...

* * *

Я почуваюсь вдома
Тут,
На заході, питомо,

Де тліє мрія-втома,
В блакитному огромі
Вогненну сіє суть, –
Отам я почуваюсь вдома.
Та щонайбільше
Миле мені –
Отам-о, –
Стрілами
Простромлюючи браму
Ночей задуманих, –
Угору, ввись,
У лет наскрізь –
Й мене підхоплює вітрами.
Мій найрідніший дім – отам-о.

* * *

Що мовлю? Манівці,
Мій вороже, мій друже.
Без тебе злидні ці
Я, певне б, не подужав.

Немає тузі втіх
І радощів не досить.
Лише нервовий тик
Обличчя перекосить.

За серцем стеж своїм.
Громи в грози несталі.

Потрібен гніву – грим.
Чом голос мій – зі сталі?

Як серце у журбі,
Заходиться від люті,
То я кричу тобі
Слова, дражливо скуті.

Слізьми стоїть в очах
Гіркота навіжена.
На зігнутих плечах
В плачах цей світ важенний.

Що ж мовлю? Манівці,
Мій вороже, мій друже.
Без тебе злидні ці
Я, певне б, не подужав.

АРПАЧАЙ

Пьют уже донские кони
Арпачайскую струю.

О. С. Пушкін

Юні радощі чудові,
Та мені багато ближче
Тихе сяйво вечорове,
Снігом кинуте всевишнім,
Брате, у твої сиви́ни
З Волги,
З Дону,
Чи з моєї України.

Власним віршем
Спільно з ними
Я за них у надвечір'ї
Помолюсь попід дверима,
Розчахнувши їх, як рими,
В цьому життєдайнім місці...

Всесвіту зірковий відсвіт
З височин небесних
Осипатиме на мене
Позирки палкі навхресні
Псалмоспівної громади.

З рамки репаної радо,
Брате, дивимось усі,
Але я –
Із заклечаної зіллям Галілеї.

Ти голос мій почуєш звідусіль.
Печалі
Він спíвами вінчає,
В пишнóті високóсті тоне
Чужої ночі тоном...

ПЕРШИЙ СНІГ

Хіба не перший сніг
Над світом звис на подив?
Лиш двох людей тут слід? —
Ніхто ж більш не проходив.
Хіба що є, крім чистоти,
У нашім яснім світі?
Прозорий холод.
Добре йти!
Поля в білястім квіті...
Я стільки горя переніс
Колись в краю немилім!
Та глянь: над мною спокій звис
У розквіті у білім...

ДВІ БІЛОЧКИ

Друзям моїх дітей

Дві білочки рідні жили на сосні
У лісі густому в ясній стороні.

Їм літом дозвілля в верхів'ях було,
А взимку звірятка ховались в дупло.

І старша з них знала двох зим холоди,
Другі́й — менше року; не мала біди,

Бо знала весну лиш під сонцем палким,
Дощі живодайні, та блискавку, й грім,

І віти, що ніжно, мов руки, з боків
Скеровані завжди до юних стрибків,

І ранки барвисті, і перли росин,
І гру між гілля у вечірнюю синь,

Спіральне кружляння по стовбурах скрізь,
Знай, хвостиком — в небо, голівкою — вниз,

Стрибала, вертілась, не мала й часу
Відчуть свою юність, дозрілу красу.

Кінчалося літо. Замислився лист.
Життя вистигало, свій сповнивши зміст.

І от: синім вечором, тихим, глухим
Задумалась білка над всім дорогим.

І раптом відчула, як біль серце стис.
І раптом уздріла — тісним їй став ліс.

Ну, сосни, ну, мох, ну, трава в колі віт,
Але ще говорять, що інший є світ.

Говорять: далеко є море морів,
Там хвилі танцюють в упряжці вітрів,

І там, аж на іншім на березі тім,—
Країна під сонцем в теплі золотім.

....
Та тільки куди ти
Саменька б пішла,—
Там море велике, а білка мала.

І як мандрувати крізь блискавки злі,
Де хвиля з громами лама кораблі?

Робитимеш що, як не стане тепла,
Не буде ні їжі, ні хати-дупла?
....
Але не спинили
Розмови про страх —
Удосвіта білочка вийшла на шлях.

Все з гілки на гілку, аж раптом — і степ,
Так гарно, аж лячно, та все те — пусте,

Бо ще десь і море її дожида...
....
А день догоряє,
І ніч упада.

Звірятко спинило в степу свою путь...
Ах, шпички утоми у лапках печуть!

Біглянку лякали ще й шуми в імлі...
Спиралося небо на схили землі.

Довкола так страшно... і ніби на зло,
Підкралася втома — і вії звело.

Та зжалилась нічка, у сутінь вдягла,
У полі широкім її зберегла.

Знай, білочка спала і чула крізь сон,
Як хвилі під сонцем шумлять в унісон.

А ледве світанок бажаний прийшов,
В дорогу мандрівниця рушила знов.

Завзято стрибала, назустріч все їй
Котилися дні в позолоті ясній.

І раз, у світáнковій тиші здаля
Почуло звірятко, як стогне земля.

Почуло... побачило моря блакить,
Що б'ється об берег, під сонцем блищить.

І шану тут білочка склала усім:
І серцю, і сонцю, і дням золотим,

І теплій, прозорій блакиті води,
І вітру, що пилом заносить сліди,

Дорогам безкраїм, низинам, квіткам,
Ночам полохливим, напруженим снам...

Повсюди ж виблискує хвиля ясна,
Чарує і вабить до себе вона.

Звірятко дурненьке без страху спішить
Довіритись морю, щоб з морем дружить.

Зненацька, неначе рятунок в біді,
Зеленая гілка пливе по воді.

Ех, гілка,— це спогад про ліс і дупло...
В просторах осяяних море цвіло.

Не в силах затримать порив більше свій,
Звірятко на гілку стрибнуло мерщій.

Гей, обрії манять туди все тебе,
Де з хвилями небо злилось голубе!

Зникали пориви, земля-береги...
Поглянеш: дрімає вода навкруги.

Пливла собі білка, пливла в далечінь.
Над морем прозора вставала теплінь.

Ранковими фарбами квітнула даль.
Удень — море синє, надвечір — як сталь.
....

Ось темна-претемна
Спустилася ніч,
Та краще про неї й не вести нам річ.

Так, стало світати, і день знов прибув,
З ним вітер сердитий з-за моря подув.

За вітром — вітрище, а з вітром тим злим,
Пак верхи на ньому,— і хмара, і грім.

Загнуздана хмара гасає, летить,
Аж море під гілкою стогне-тремтить.

За громом громохко спадають громи,
Та блискавка світить вогнем із пітьми.

І дзеркало моря в уламках, брудне,
На хвилях гойдається хмуре, страшне.

За хвилею хвиля із моря сплива,
А білка на гілочці ледве жива.
....
Ну, хто його знає,
Коли вже і де
Знов спокій бажаний гостити прийде.

Тут вітер ті хмари, що слав до небес,
Порвав і, прогнавши, за обрієм щез.

Стихають потомлені хвилі руді,
Спадаючи ніжно до рівня води;

Стихають, спадають, німіють вони,
На грудях у моря плекаючи сни.

З уламків, із бризок холодних за мить
Блискуча стихія спокійно лежить.

А білка на гілці гойдалась, пливла
Все далі і далі від свого дупла.
....
Так білка узнала
Хоробрість і страх.
«Коли б рідну землю уздріть в деревáх!» –

Подумала тільки і раптом, як гнів,
Над нею крилатий орел зашумів.

Заплющила білка очиці свої —
Знов серце готове до горя її.

Коли ж вона очі відкрила сумні,
Орлинії кігті звисали страшні.

Навіщо тут, скажуть, навіщо хижак?
На те, що це казка й потрібно нам так!

Отож ще нечуваний крик прокотивсь,
За морем за синім луною відбивсь.

І кров на блакитній воді потекла,
Хоч колір поверхні змінить не змогла.
....
В безпам'ятті білку
На крилах знесло
Туди, де у лісі затишне дупло.

Прокинулась білка в гнізді, у сім'ї,
Над нею схилилась сестриця її.

І лапками пестила бідне маля...
Шуміли дерева і співи здаля.

Як зникли тривоги, і болі, і страх
У білок-сестричок в дуплі на гілках,

То старша питає:
— Ану, розкажи
Про все, що тобі довелось пережить.

Коли ти до пам'яті, сестро, дійшла,
То вже зрозуміла всю вартість житла,

Бо тяжко блукати самій в чужині,
Де землі незнані, немає рідні;

Тебе я раніше навчала, як жить,
Скажи, що не будеш так більше робить.

В затúшнім гнізді на сосновім гіллі
Дивилася старша в очиці малій.

Вдивившись, читала в ясній глибині,
Аж тисячу «так!»
і тисячу «ні!»

ПОЧИНОК

Снується з ясного починку
Тонка, мов нитка,
Із пруттям зеленим
У бильцях хисткої колиски
Сплітається витко.
. . . .
Пронеслися вибриком сонячні роки,
Десь зникли у часі.
Хоч плуталась нитка моя,
А все далі тяглася.
. . . .
Той світлий починок
Я знов віднайшов,
Що був загубився, здавалось.
І легше крутитись у прядці,
І прясти, й снувати,
І знати,

Що ниточка світла моя
Не порвалась.

* * *

І день за днем минає,
І пропливають ночі,—
Світання нить прядеться
Завжди в душі моїй.

Її я проводжаю,
І не питають очі:
Де край її урветься,
Незнаний і ясний?

Чи день вогнем палає,
Чи ніч засліпить тьмою,
А нить моя безкрая
В душі моїй — зо мною.

* * *

В найглибшій глибині
Морській,
Де й всемогутнє сонце
Втрачає владу й вплив,
У водну крицю вплав,
У смертний штиль
Пірнувши;

Там – цвинтарі пітьми,
Скелети корабельні
У пригорщах могил
В глибинах мовчазних;
Там – каменем важким
Затиснуто дороги,
Шляхам навперерiз
Зринає чорнота...
У сяйві далечінь
Ковтне вітання
Грайливих зблисків хвиль,
Оновлених щораз,
Коли звитяжний день
Над вітром гору візьме.

Та море котить шквал,
Іде гора на гору –
І де вже там життю
Гніздитися тепер!
Тут першоджерелá
Замешкали з правіку,
Тут дивно осяйним
Мені знаменням рвійним
Повітря аж дзвенить
В прозорій чистоті, –
Хоч тисне мла могил,
Злютовуючи міць.

* * *

Стовбури побиті, захололі,
Ніби чорні вівці на роздоллі,
Розбрелись...

Коли хочеш, можна уявити,
Як веселі шумували віти
Тут колись, гей, колись...

А захочеш — все ще, все можливо! —
Знов зведеться ліс — зелене диво —
Там, де пні.

І твої, й мої там будуть діти
В колі юному танок водити.
Я вже ні, я вже ні...

Знаю: все, що на земному лоні,
Все, що маю, з часом захолоне.
О, як жаль!

Та допоки світ оцей великий
Щедро нам даровано довіку,
Геть, печаль, геть, печаль!

* * *

Як жив я тут,
Тебе вітав, далека півноче,
Блукавши довго по оголеній землі

В імлі;
Я чув твою далеку колискову
Невсипущу
В пущі
І в сивинах
Ланів осінніх...
Я свідком був,
Як зимних рос разки
Спадали перлами
У присмерки пожнивні,
Нанизуючись на тонкі судини
Потятих стебел –
Я виглядав з-поза низького плоту
Аж доти,
Що ненароком
Розвиднювавсь мені весь світ широкий...

І восени, коли на сторінки́
Холодну широчінь прослало небо,
Чужинцем швендяю
Вздовж вулиць гомінких...
Шикуються високі кам'яниці
Обабіч бруку
І ламають
Далекі овиди низьких дахів –
Куди до суперечок їхній плоті
Із вишиною обширів міських!
О мій змалілий постарі́лий плоте
Вздовж сивочолих нивок боязких!..

Хіба що кину погляд із дитинства
(Колишнє бо подаленіло вже!)
На той, давно приземкуватий тин свій, –
І серце стисне,
Що в широкім світі
На споді тільки спогад збереже...

* * *

Кудись у далечінь відносить сі́м'я,
Затягує у тьмяну сивину,
Але, мету плекаючи ясну,
Воно плодючістю прийдешнє сіє
Бодай отам, в безживній пустці неба,
Де сонце палить
Зжовкле полотно полів
(Безумство Феба!)
О вогнища краси!
То молоді ліси,
Сталевий синій пас їх оперіже
І землю навпіл лезом тим розріже.
Кордоном королівської скарбниці –
Мовчання глиці...
Спокійно
Чарівливі сходять лиця,
Де кожна зморшка
Ніжність випромінює,
І вдячна усмішка бліда –
Триванню роду.

Новітнє покоління...
Вже майже вичерпавши сили, погляд
У білу втуплюється стіну
Оселі чоловіка
І сяє
Так ясно,
Начебто в останню днину.
І каже неня:
– Годі, досить з мене,
Бо мозок мій не має більше сил.
У мене син!
В коморах, сонця повних,
Я жар його збирала недарма,
І в давні зимні дні
Твоїм вітанням дальнім
Тихенько вранці
Всотала я твої протуберанці,
Купала очі у твоїх димах.
І юне личко
Лише дражнив, сивіючи, мороз,
Щоб кров його рум'янила жвавіше. –
Сльозами вмившися
Спізнілими...
Але тепер вже досить:
Пагін мій
З моїх глибин спиває соки-роси,
Міцніє, збагатившись моїм скарбом.
Насичуйся, галузочко, міцній.
Тепер спокійно ляжу,

Джерельний струм втамує жили спраглі,
В зимову ковдру щільно загорнусь...

Здивованому, віриться чомусь,
Що трапиться ще однієї ночі:
Сніг запорошить невсипущі очі
І вкриє посамóтнілі поля,
І вітер гратиме в жорстокі ігри.
Я чую, як злостиво він регоче:
«Він б’ється за клаптик,
Він б’ється за кусень
Тепла, яке встигло б
Збить холоду вічну броню...»
Рушає в путь він.
Тіні співчутливо
Йому підморгують:
Йди звідсіля.
Я ніби сню.
Все глибше грузну раптом.

Чи хочу наздогнати
У полі потяг
З моїх глибин, де спікся жаль на жар,
Туди впаде хай потім...
А вітер розгулявся, розлютивсь,
Злостиво так жбурляє сніг знічев’я,
Так тулить до грудей свій глум печерний...

Хапає звідусіль
Кущі за руки-віти
І ними в стіну б’є несамовито,
І серце докладає теж зусиль.
І виникає нізвідкіль маля,
І владний крик зненацька плавить вись,
Немов з багаття іскру визволя
У темряві далекій незглибимій.
Заструмував на материнські руки
Сон, скрапуючи крапля по краплині.
Щастить нарешті зосліпу дитині
Намацать груди сповнені, опуклі
Втулитися, всотавшись в них наскрізь...

* * *

У найбільшій алеї
Найстрункіші дерева!..
В світанковому місті
Всі вони – танцюристи,
Їм серця́ у задумі
Осінь злегка притлумить...
Дитинчата засмаглі
Всі каштанчиків спраглі
(Цьогорі́ч уродило!)
Сонячна колісниця
Некваплива на диво
В рамці синього глею...
Прохолоді тінь сниться...

У найбільшій алеї
В дві шеренги дерева!..
О, світання вбере вас
У серпанки і мрева...
Та тривога, як порох,
Серця стишує порух...

* * *

І поверхом вище,
І поверхом нижче,
Сповите у снива
Нічні,
Лежить, мов знеструмлене,
Людство...
Крізь вікна розчахнуті
Вдихаючи чорного всесвіту креп,
Синь, заткану сяйвом зірковим.
Освітлює труд мій напружений
З цікавістю дружньою
Порцелянове електросоло...
Як темно навколо!
А там, під іншою небесною півкулею,
Вмістилась друга половина всесвіту,
В ясному сяйві, в гаморі розгуляна...
Гей, ви усі, хто не поснув,
Ходімо разом
У мою весну,
Хто в ніч вдивлявсь,

Хто день збагнув,
Хто перший стрів очима ранку сяйво...
Далекий брате, майже недосяжний,
З відкритим серцем я до тебе йду,
Аби своїм життям твоє примножить.
А ти німуєш, лежачи знеможений,
Немов до серця до мого впритул,
І тісно грудям, ні́як відітхнути
І ненависну брилу віді́пхнути...
Та лебедітимуть до мене любі губи,
Що розтулити ніжністю я зміг, –
Зсередини, з-за ребер з-за моїх...
І ось тепер,
У збудженні раптовім
Лягають обіч ночі повінь
І безмір гамірного дня,
Зіперті на усі мої роки,
Де сну і праці порівну,
Насильство й злагода даються їм взнаки...

І думки кожна мить,
Яку руками можу охопить,
Розчути – випурхне ізнов
Без перешкод і передмов.

Чого ж мені бракує ще?
Що серце рве у лет натще?
Збирати радощі із лук,
Щоб вщерть і через вінця – гук

Вселюдських злук,
Солодких мук...

І знати – знати і знайти,
Здолати сходи перешкод,
Щоб в серці – повідь насолод –
Над вміст, над міру, – стерши грань,
Розтринькувати струм страждань!..

* * *

З Москви, зі столиці, на раннім світанні
Тобі, люба нене старенька, вітання.

Рікою кривавою лінія фронту
Стискає нам обрій – вже близько, вже он там, –

Як болем стискає твоє серце нині,
Мов об одинадцятій пізній годині.

Те серце від люті не може змаліти,
Лиш болем останнім за сина боліти.

Як хоче це серце розрадити, віриш,
Твій первісток серцем у вірші на їдиш.

Твоїм молоком, як вином заповіту,
Мій дух бенкетує, ширяє над світом.

З Москви, зі столиці, в багатті світання
До нені я лину в сердечнім вітанні.

ВЕЧІР

Авжеж,
Був нині день задуманим і млистим,
Але ж
На розі вулиць нині грали в оптимісти –
Було це, наче другий бік життя,
І сонне плетиво мрійливого шиття
Стелилось нібито побіжно,
Влягалось в погляді не книжно –
Слова були прості, як хліб і сіль,
Прихильністю відлунили...
То чом же лащилася сонця волосінь
До шийки юної?
А вже – плітьми –
Мов клоччя домовинної пітьми
Заклякла глина зроджувала тінь
Нічних тривань
(З м'яких нашарувань,
Мов з першого туману весняного)...
І сунуть сиві гриви з шамотінь...
Їй-Богу,
Вірю недаремно
У випари того, підземного,
Що шиба перехоплює люстерком:
Всі привиди, примари стерплі,
Яких і вдень уже несила стерти...

Той золото-кривавий образ –
Чи вірю в його лагідність і добрість?

ЗАРАНІ

Все далі, хвиле сонячна, жени
Нас день по дні, знов день по дні.
Мине їх шість, і сьомий теж,
Мене наказом не бентеж,
Звели мені:
– Живеш? –
Живи!..

Не раз
Виконував я твій наказ,
До Тебе дослуха́всь, Творець,
Ловив перста найменший порух –
Хіба рабу пасує непокора?
Ба ні – чекає він на рішенець,
Приймаючи і радощі, і муку!

Я знав:
Володар інший є,
В його волінь найвищих –
Ні втом, ні втамувань.
Ось піднесе він длань
І невиправного межи́ очі вперіщить,
Заліпить, засліпи́ть,
З лиця землі навік
Він прожене мене –

Із блиску з-під повік,
Із вуст своїх скупих –
У склепи німоти,
Де, смерте, ти!
Там чорний прапор свій розпростуєш, владар,
Віднині
Твій підданий я відданий.
З довірою лишу тобі я все, іще не звідане,
Найбільші радощі, найважчий свій тягар, –
Моє життя єдине!..

З ЦИКЛУ «ІЗ СЯЙВА РУЇН»

*

Все далі у полях –
Шляхи у невідоме.
Шлях змінюю на шлях,
Дім заміняю домом.

Спливають хай часи –
Не квап винагороди,
Співця вінець неси –
Хай змінюються моди.

*

Кохана, зрідка, як ідеш із мого дому,
Бідую,
Хоч знаю: світ не кане в невідоме, –
Нове збудує.

*

Усі мої думки і мрії,
Все, що у серці я плекав,
Той крові квіт – мого народу дар.

Я достеменно розумію,
Що в кожен порух серця вклав
Народ, мов тихих натяків нектар.

В усіх думок єдиний сенс –
Все те, що серцю наймиліш,
До чого прагну повсякдень,

Єдино зрозумілий ценз –
Квіт, кров мого народу – вірш –
Не зрадить серце молоде.

Х. Н. БЯЛИКУ

Загоював мій зранений неспокій
Розвоєм слів, цілющих слів,
У теплій темряві лише ти, одинокий,
Моєму серцю стиха говорив:

«Всього ти тут набачишся потроху,
Щоб груди вільно розпростав,
Щоб сльози сіялись дрібним горохом,
Щоби підземний морок їх всотав.

І кожного, кого випроводжаю
На ці важкі шляхи земні,
Я сповнюю любов'ю, болем, жа́лем
На всі далекі, всі прийдешні дні...»

ДАВИДОВІ БЕРҐЕЛЬСОНУ

Мов ластівка, на дах,
Бо серце у трудах –
Грудки́ у дзьобі носить,
В очах: для дому – досить?
Мотузка – піде й це,
Згодиться і кільце.
Занурившись в блакитне,
Все зважить око спритне...

В полон мене візьми –
Умиюся слізьми.
Завжди я на сторожі
При домі й огорожі.

На землю – й знов на дах,
Як ластівка, в трудах.
І радощів доволі
Змастити се́рця болі.

* * *

Зірок не знайти.
Всі смертні світи.
В них смертний і ти.

Нема там повітря,
Нема ані хмари,
Немає туману,
Немає роси.
У смерті життя, зможеш, – перепроси.
Життя твого спрагла,
Тебе не докличеться,
Аби хоч у мрії –
У ґрунт!
Той ґрунт, що під рало,
Щоб зрило,
Бо міцно будує,
І годить, годує,
Покликання має –
Надійно ховає –
Звантажить, притопче, собою накриє
Усі наші мрії...

БЛАГАННЯ АРОНОВЕ
(*Уривок з поеми «Арон»*)

Ти єдиний, один, справжній образ картини світу,
Розпросторена міць Твоя аж по сьоме небо,
Чи прокля́в Ти мене, чи помазав ізвідти,
Щоб утілив я, виткав омріяну правду – землі на потребу?

І дивлюся, і бачу я доли зелені,
Нетерплячкою збурені, зрушені зе́млі,

Гуготіння багать дослуха́ю численних,
Гарячковою спрагою змулених, змелених.

Споглядав, як вклонялися ідолу – золотому тільцю.
Що я міг протиставити їхній мрії негожій?
Ти прокля́в чи помазав, щоб я місію цю
Сповнив, виткав омріяну істину, Боже?!

* * *

Для тебе по світах не колінкую,
Не допускаю до очей своїх,
Але дві любі зірки облікую,
Свій пружний лук націлюю на них.

Ясні, сумні, єдині, найдивніші,
Пірнаю в них, як в далечінь морську.
Ті зародки зірок в таємній ніші
Міняю на земну мою луску.

Пелюстку серця притули до мене,
Звільни в мені новітній світлий біль.
Я чую тихий крок твого іменння,
Вдень і вночі сню ніжний порух твій.

ДО ТОЇ, ЩО ЙДЕ НАЗУСТРІЧ

Ти бачиш мій усміх знічений
І втомлене, у журбі,
Та ледь проясніле обличчя, –
То зглянься, поглянь у вічі мені –
Я все вибачаю тобі...

Я скида́ю камінь з душі,
Не лишаю ні крихти – не важить,
Щоб він душу мою душив,
Цей мій камінь важкий,
Що у вирі киплячому пряжив...
А ти?

Ти бачиш втомлене, в журбі,
Але ясне моє обличчя,
Мій усміх знічений, –
То зглянься, поглянь у вічі мені...
Я все вибачаю тобі...

* * *

І що мені той пластир вулиць
В моїй багатоповерхівці?
Чи хаос той докупи стулить
Всевишній летом на хмаринці?

* * *

Хто скаже, хто знає те́ все –
Чи хвиля морська велетенська,
Збиваючи піну невпинно,
Мою зауважить опінію?..

* * *

Це все для них,
Для того, хто навколо,
Хто йде невпинно, незникомо,
І кожен погляд ледь не зіб'є з ніг...

Я знаю, можу з ними вільно гомоніти,
Я можу їхню мову зрозуміти,
І легко підхопившись, за край світу
Піти за ними – й не вернути звідти...

МІЛЬНЕРОВІ

Ходи сюди,
До мене йди,
Мене услід веди,
Поволі рухайся,
Спокійно, крихітко,
Краплинко радощів,
Зійди у серці крихкім
Тим тістом здобним пухким
В єства пратемній таїні
Зійди мені!

Ходи сюди,
До мене йди,
Із сяйва чистоти
Слівце хоч висвіти.

Краплино радощів,
Рухлива крихітко,
Ходи сюди,
Додай ходи,
Підтримай ту
Мою високу мету!
Ходи сюди,
Зі мною ходи
До світлих первнів,
Що палають певно нам
В сердечних негодах.
У тобі – мій подих,
Все те, що хотів
Од власних чуттів!

Поволі, крихітко,
До мене йди,
Додай ходи,
Перепроси,
Рушаймо до краси –
І помилок доволі,
Ходімо – станемо у спільнім колі,
Серце́ві звірмо ритми –
Бач, моє як горить!

Радощів реактив –
З руйнації, згарищ світів
Людство знаджує світ відтворити!

* * *

В синім зірка яскравіша
І чутніший заклик неба:
Браття, люди, товариство,
Гімн мій слухайте й мене ви!

Підбадьор їх, пісне, в тому –
В надрах серця кинь ховаться –
Рук важких солодка втома,
Рук, замащених у працю.

В дружнім колі доста волі,
Та поцілить важко вроду.
Витчу їй не за канвою
Тихі молитви́ чи оду.

Гей, спільното, гей, братове,
Пі́сні щирій ви повірте.
Мир і спокій вашій втомі,
Світанкового повітря!

ДРАБИНА

Глибокі небеса, високий простір
Безхмарною сміються голубінню.
Поля м'яку прослали небу постіль –
Мовляв, спускайсь по золотій драбині.

Розгледіти сапфірні можна східці.
Там янгол-охоронець, промінь – луком.
На другу-третю зійдеш, як годиться, –
Ухопить лицар сонячний за руку.

Таж поле знаджують злотисті східці
Аж у вологу синь зіниць небесних.
Щаблі рахуйте, билець не торкніться,
Що ними янголи рядочки креслять.

Завжди на варті янголи недремні –
В земному лоні, в теплім схроні ночі.
Травинці промінь вклониться доземно,
Чи дощ лоскоче – янгол зводить очі.

Обходять луки і лани широкі
У ше́резі стрункім крилаті стражі.
У тиші ледве чутні їхні кроки,
Що хилять стебла і листки обтяжують.

Лягає свіжість на поля новітня,
І лагідні́шають лани у сні ще,

І трави зеленішають і квітнуть
Іще привільніше, іще рясніше.

Як міг би вгамувати вітру повів,
І шум дощу,
Й вола́ важке мистецтво,
Тоді розчув би, як трави́ шепоче повінь:
«Мені ростеться... Як мені ростеться!»

РАНОК

Усе наболіле –
Підгорнуто в тиші
Під гору
Зі снігу,
Підперши поріг мого дому нового.
З небес найчистіших
Перлових
Сумлінні голки
Шовком гладь опановують,
Це мов обіцянка –
З води і повітря
Лляної білúзни,
Землі зодяганки –
В грі вітряний день оповити
І диво летюче створити.

Всієї-то справи – охайно білúть мені стіни,
Щоб ширшало серце моє,

Блищало й палало невпинно,
Вщерть світлом наливши зіниці...
При білій горі-сніговиці
Я горбочок, ачей.
Високій воді
Розчахне чисті двері мій подих,
Принадивши в клітку тоді,
Аби зморшки земні – вже на споді –
Зігріла й розгладила свитка зі снігу,
Ковзнувши мені із плечей...

* * *

Важко забуть мені розпачу замах,
Наче нутро ятрять гострі ножі.
В серці відлунює заклик:
– О, залишись, поможи!

Ті стіни чужинні – в мені чи назовні?
Той біль угніздився в мені, як відча́й.
Я чую – наказом безмовним:
– Прикінчуй... з собою кінчай!..

Ну, згода –
Заради любові –
Впокорення і вороття:
Там жінка в тривозі й дитя...

Так, миті убивчі нелегко забути, нелегко душі позбувати.
Любов за любов – це найважче збагнути – життя, а не сплата.

* * *

Покинь поріг. Надворі, в тиші,
У глибочезній – ще чутніше,
Як пада сніг...

У тиші цій, в її глибинах
Стікають мовчазні краплини
Плачів німих...

Не білий блиск, холодний промінь –
Снується саван; смутку повінь...
Відшукуй брід...

Село під голову вклади-но,
Вслуха́йсь у стукоти, людино,
Дверей, воріт...

ПОЛІФОНІЯ

Я маю
Завулочки-ситечка—
Світло ловити:
Широкий
Там вхід,
Але вийти —
Не можна з проваль.
В тенета очей
Туди ловиться золото сонця
Й повітря
Прозорий кришталь.

Впіймалось,
Зібралось
На ниточках, вістрях
І десь там осіло
В глибинах, у серці,
В куточках, на дні...
Зігрілася там
Моя сонячна здобич,
І сяєво плине,
Й густішає світло,
Зростає, невпинне,
І переступає
Поріг моїх уст,
І губи рясніють уже
Золотими склада́ми,
Словами, як срібло,
І лавами речень, мов сталь...
І з сяєва знову
Я відшліфовую
Мову —
Пісень найчистіший
Кришталь.

ВЕСЕЛКА

Ні зливи, ні грому,
Лиш сяйво краплинок
В повітрі ясному,
Мов цятки перлинок.

Веселка строкато
У ко́льори грає.
Не сім — їх багато
Мій зір відчуває.

Під сяйвом високим
Я весь завмираю,
Замріяним оком
Весь світ споглядаю.

Весь світ охопити,
Вивчати, пізнати,—
Щоб нині зуміти
Майбутнє скоряти.

І я від сп'яніння
Молодший душею,
Барвисте проміння
Наспівує з нею:

«Сім ко́льорів віру
І певність являють,
Знак вічного миру
Вони зберігають».

І райдуга обрій
Кругом осяває.
Знак певності добрий
В мені процвітає.

Я кожному хочу
Цей знак показати,
Мов думку пророчу
Всім людям віддати.

Цієї хвилини
Я всім сповіщаю:
— Про ся́йну перлину
Легенду я знаю.

* * *

Люблю я все те, що зростає,
Жалію все те, що вмирає.
Вас в серці обох не вмістити.

Тісно в поетовім серці,—
І ось ви зійшлися у герці...
І мушу я вас розлучити.

Люба, даю тобі руку.
Хочеш — веди хоч на муку.
Не буду очей розтуляти...

Певне — це розуму доля:
Ю́рби ведуть його долі,
Щоб віддано з ними схилятись.

НОЧІ

Гінді

В ніч оцю
Я з темного провалля сну
Тебе заплаканою бачив...
На синім неба тлі
Сумна стояла ти,
І сльози звільна
За сяйвом зір холодним з висоти
Лилися в глибочінь
На тихі тіні
Моїх туманних сновидінь.
В ніч оцю відчув я раптом,
Що ти плачеш...
Іще не пробудившись,
Торкнувсь я
Ясної ніжності
Чола твойого,
Узрів
Тремтіння твоїх брів...
І довго сліз твоїх
Спивав солодку сіль
Зашерхлими губами...
В ніч оцю, клянуся серцем,
Мені відкрилось,
Що все під сонцем і зірками,
Що живить дерево мого бажання,
Запліднено навіки
Твоїм, твоїм диханням,

З твого дихання
Народилось...

* * *

Хіба ж я в цім винен, що вмію ще, вмію
Руками в полон забирать, обвиватись
Круг ніжної шиї?

Хіба ж я в цім винен, що губи гарячі
Шукають губів і зненацька знаходять
Заблудлі, незрячі?

Хіба ж я в цім винен, що очі я маю —
Мов зуби дитячі, що матері груди
До болю кусають?

МАМА

Ті ж самі поля.
Став я більшим, а мама вже меншою стала
За хлоп'я,
Що в полях цих колись зростало.
І стає все ясніше мені:
Вона краща за мене й добріша.
Кожна зморшка хустини її
За рядки мої глибша. І неньку
Запитати я хтів і не зміг,

Чи знає вона таку книжку тоненьку —
«Край доріг»[1].

* * *

Фейзі

Лиш натяк від тебе – і то вже
Розгорнеться щастя сувій.
Життя моє здатен подовжить
Зачаєний вогник з-під вій.

Лиш знак дивних уст чарівниці –
І захват дитячий сурмить.

Ти глянеш – і серцю насниться
Розрадою райською мить.

Омріяна, люба, жадана,
Неспокій моїх спраглих дум!..
Знак устоньок – може, омана?
Я місця собі не знайду!..

---

[1] Перша збірка віршів Д. Гофштейна, надрукована1919 року

З ЛИСТА

Я існував заради входження туди лиш,
Де в чорній шибі оповіді тчуться,
Як світ душі, за подихом відчутий,
Співзвучний спів сердець юначих, впізнаний впритул у тиші.

Й цього вже досить моїй вдячності тужливій,
Як чистим квітам, що омили роси.
В мені відлунить кроків твоїх розсип.
Я вдячно плечі огорну твої в коштовні зливи.

* * *

Ф.Б. присвячене

Від лона твого ледь долинув клич,
Із розкошів відчуженої плоті
(Таких багато вловлював увіч
В старих голландців із імли полотен).

Та чистий і несхибний, хоч м’який,
Стрімкий твій погляд, променистий лицар...
Тужу я, неприборканий, палкий,
Сторóжа при твоїй рясній скарбниці...

* * *

«Скажи ж мені ти, кого покохала душа моя:
де ти пасеш? Де даєш ти спочити у спеку отарі?
Пощо біля стад твоїх друзів я буду, немов та причинна?»
«Якщо ти не знаєш цього, вродливіша посеред жінок,
то вийди собі за слідами отари, і випасуй при шатрах пастуших
козлятка свої»

Пісня над піснями, 1:7 – 8

Ну, скажи мені друже, – просив я, –
Найпрекрасніша серед жінок,
Чи то ніжність твоя повносила,
Чи настільки та ніжність вітальна,
Як вечірні чи вранішні роси,
Чи як ніч навперейми світанню,
Чи як день – надвечір'ю вінок?
Ну, скажи мені врешті, мій друже,
Найчарівніша серед жінок,
Звідки вигин цей в ший лебединих?
Ну, довірся мені, прошу дуже,
Десь же є він, той край, де жила ти, єдина...

Добре, імені не називай,
Найзвабливіша серед жіноцтва.
Таємницею буде нехай,
Де тебе народило пророцтво.
Я хотів би на шийку твою
Смуток висіять низкою перлів,
Я до шийки твоєї тулю
Біль моїх адамантів непевний...

Туди, туди, у синяву пречисту,
Де зроджуються лебедині стани,
Куди виструнчується їхня пісня,
Із вірою, що найгарніша ти, кохана...

* * *

О, та мить
Затишшя перед бурею,
Що ти мені даруєш,
Що можеш ти мені віддати попри себе...

О, та мить
Зачаєності спересердя,
Що ти в мені лишаєш після себе,
Коли усі твої блавати –
Лише мене обдарувати...
Чи ще якийсь лишивсь для мене незбагненний?..

НАРОДЖЕННЯ

У дарунок Кларі

Із багатьох новин, що креслять світ і линуть звідкись,
Улов мій нині –
Одна-єдина, –
Завжди на варті і безсоння варта «рідкість»
Досвітньо-плинна:
Життя-маля, що зрушить хід зірок
І сколихне слів старовинних крок...
Здійму я свій батіг,
Напну надійні віжки,

Бо кличе той ледь чутний скрик...
Але що може бути більшим
І гарнішим
За це нове,
Що вимагає визнання
В усюд усіх,
Небесного щита з вінцем зірок
Голівці гордій.
Чи гідний німб із віршів,
Що розгойдали слів старезних крок, –
Нового дня?
Він надійшов – блискучий, найсвіжіший –
«На-род-ження!»

КОЛО

Милосердя коло священне...

Коло священне зробити –
Досить гілля прихилити,
Важливіше мати завзяття.

Пагонів легко набрати соснових,
Легко за день не промовити слова
(Вночі мені легше лягти і заснути).
І сонце, зачерпнуте повними жменями,
Всі сторони світу відкриє для мене.
В один бік погляну, щоб рушити в інший.
До моря далеко,
Та й квітень ще наполовину у вирії,
І місячна повня, мов око недремне...

А серце тріпоче, бо вірою
Й любов'ю обтяжене...
Я коло роблю –
У святому завзятті гарячім,
І радістю юність мене обдаровує;
То радість, що щиро вітають її
Мільйони,
І змушений кожен окремо
Вітатися радо й прощатись.
Вмовляю отож власне втомлене серце:
– Здіймись,
Зеле́ній неділі дай першість
В залізній коморі причинного мозку,
Твердим будь у тому:
Прийняти покликання з неба
Чи збути його і забути.
Але то найкращий ліхтар –
Чи ні? –
Для серця в поетових грудях.

Згадай же:
Як тицявся спершу, блукав між понять,
М'який ще, як листячко в Песах[1],
В земних розпросторених веснах,
В перетинках власного тіла.
Згадай же
Всі обшири і всі глибини

---

[1] єврейський Великдень

Що прагне зміцніти й здійнятись –
В палкій своїй вірі дитячій...
Натомість судилася втіха,
Та новонароджена радість,
Той ключ, що назавше звільняє
З комори залізної думку!
Так новонароджена юність
Із вірою і пориванням,
Що згодні живитися й пилом
Зруйнованих стрімчаків,
Повалених в нас на очах...
То що, обіруч віджбурнути,
Відкинути наданий посаг,
Клубком фосфоричним прокреслить
Заграву пожежі і взяти
Палання її – за взірець?!

Наважся, якщо ти спроможний!

Це боляче –
Вірити в диво!
Біль завше напоготові
В довірливих рвійних серцях!

Та напоготові і радість... –
То радість святого завзяття,
Що зву її радо своєю.
Мільйони вже напоготові.
І тягнеться кожна людина.

Охоче тебе я беру
В думок моїх карцер залізний.
Хай важко, та я тобі вдячний,
Бо ти – мій єдиний ліхтар,
Ба ні – ще ж і рвійного серця невтомність...

* * *

І. Енґелю

Бо в очах Твоїх тисяча літ, –
Немов день той вчорашній...

Книга Псалмів, 90:4

Чи згоден, друже, бути другим?
Чи із порогу не підморгує,
Не зманює опівдні
В поле рідне,
У власне поле,
Ще кроками не сполене,
Де потом вщерть просолено
Твій труд у борозні?
Як спадок мій – оця рілля,
Моя земля, мої поля,
Світ, знаний зблизька і здаля,
Що я в тім обширі – маля,
Що полудень оцей мені
Триванням начебто два дні...
Ні оранки, ані сівби –
Це поле перейти хоч би...
Не піт мій смокче білий світ –

Моєї крові трунок п'є,
І багатющий сходить квіт,
І килимом рілля стає –
Друг – друге «я» моє, бо тут –
І мій поріг, і весь мій труд,
Мої лани, мої світи,
Мій дім – йому не зайвий ти,
Безкраїй світ,
Наш родовід...

* * *

Д.С. Шурові

Тим цупкіший цемент,
Що дрібніші з'єднав порошинки.
Тим будеш святіший лицем,
Що справиш ретельніш обжинки.

І ідиш твій, мова оця,
Лунаючи з краю до краю,
З-за ґрат вивільняє серця, –
Слова твої серцем вбираю.

Не зміряти вам чи мені
Могуті доречного слова.
Слова, мов кровинки малі,
Вливаються в річище мови.

Слова, їхній лагідний лад,
Прозорий і всім зрозумілий,
Та шаблі дамаської гарт
І пружність морозів Сибіру

У них; заповітних таїн
Відлуння прадавні, домашні.
Хай глина, пісок – та з руїн
Твій прапор довершує башти.

Не зміряти вам чи мені
Могуті доречного слова.
Слова, мов кровинки малі,
Вливаються в річище мови.

* * *

א

До всіх долине, долетить
Любов мойого серця —
Народу кров гаряча в ній.

Усі тут можуть зрозуміть
Бажання мого серця —
Бажання в нім народу є.

Бажання всі злились в одне:
Любов мойого серця.

До всіх долине, долетить;
Всі ясно зрозуміють
Цвітіння крові молоде —
Любов мойого серця.

От сонця повний колообіг:
Зима, тоді весна, і літо, й осінь –
І знову, знову весь огром тече в моїй жадобі,
І знов по вінця співчуття в моєму серці, як і досі.

І суне здалеку кудись те зболене повз мене,
Сплюндроване аж до глибин, принижене без краю,
Та струмінь світла, найчистіший достеменно,
Із вирв, із вирію, із вирів у далеч пориває...

Суворий голос підбадьорює і тисне:
Упавши, знову підхопись, і знову упади,
Хай коштом досвіду з доріг видряпується пісня
Задля дітей отих дітей, що прийдуть знов сюди.

Чи вартий вузлик той – життя єдине
Всіх бомб, що твій спітнілий крок пантрують назирці?
Батожить гуркіт і жене: змахни крильми, людино,
Затисни радість у руці, у серці – манівці!

Це осінь – будь здоров – пречистий день з тобою,
Ось кожне дерево і птах відчує, як у тілі
Біль меншає, тікають рештки болю,
Зростають радощі людські, що ледве животіли.

І сміливіше із землі – єдиної – зростає людство,
І кожне з тисячі страждань тим виправдане рухом,
І хліб солодкий і пухкий, і меч блищить, як люстро,
І не поткнуться дні журби в нічліг ні сном, ні духом.

О ні, в путі я не згублю ту радість глибочезну,
Вона найперша, над усе, єдино рятівна.
Радіє плоть, радіє кров, краплиночка не щезне,
В моєму навіть кістяку бринить її струна.

Як нíкуди вже їй рости, то крила розпросторить,
І в тисячах своїх відлунь зросте й розквітне враз.
Єднай із нею кожну мить, і майбуття прозорі
Підставить сходинки під крок, обдуманий гаразд.

* * *

До вас я звертаюсь, нащадки омріяних днів,
Могутні володарі дальніх світів,
До вас хай долине мій голос, мій клич,—
Вже сяйво світів до моїх дотикається віч,—
Привіт вам, брати! Моя радість, мій спів —
Я вірю — дійде і до ваших часів...

Я хочу вам казку одну розказати в цю мить,
Вона в моїм серці, як відгомін грому, звучить,
Вона – блискавиця – осяяла душу мою,
І я опинився у вашім майбутнім краю.

Послухайте, де променисту я радість шукав,
Де щастя немеркнучі перли збирав.
Там, де Київ, Дніпро — найчарівніша з рік...
А коли ж це було...
Як мені визначить рік?
Як вказати той шлях журавлиний, єдиний?
Із якої пори рахувати хвилини?

Від сотво́рення світу
Батько мій час рахував нездужа́ло —
Йому триста двадцять три роки
До шостої тисячі не вистачало.

Ось маленька історія,
Зміст її небагатий,
Двох рядків буде досить,
Щоб її розказати.
Звичайнісінька пташка купалась собі в пилюзі,
А сонце на заході
Щирим злотом робило пилинки усі.
І подія ця крихітна так мене схвилювала,
Що на серці так радісно й сонячно стало.
І в ту мить, сам не знаю чому, я побачив
Всім єством і очима душі

Світоносну, вогненну смугу неначе,
І радості владная сила
Відразу мене охопила.
Смуга світилась
і ширилась
далі і далі,
І радість росла, заглушивши земні всі печалі,—
Це був сніп неймовірного сяйва,
Це були вогненні ворота
У відроджений світ,
Де зникли горе й скорбота.

* * *

Десь є оте світло, суворе і справжнє,
І чисте тепло, до якого так прагну,
Та тінь холоднечі приходить, божиться:
– Егей, стережіться!
Тут кожен крок важить! –
І тінь холоднечі,
Що слово вовтузить,
Як в світі всі речі,
В жадобі і тузі,
Їй прагнеться обширу і далечіні.
Та час дозрівання і в’янення вчинить...

Десь є оте світло, суворе і справжнє,
І вдалі шляхи, тільки в далі наснажені.
Та перестороги кордонів і меж
Напучують теж:

– Егей, стережися, –
Вони пророкують, –
Бо поряд з тобою хтось інший крокує,
І кожен твій крок – чи не натяк? –
Крізь натовп...

Десь є отой світоч, сліпучо-похмурий,
Коли всі, шляхами важкими закурені,
В пронизливу ввійдуть таку чистоту,
Аж видасться в мить сонцесяйну оту,
Що врода святá берег цей опосіла.
Земля випрозорює крила,
І хмари, що осінь жене дощова,
Плачі заливні на лісистому прузі, –
Ось-ось ти почуєш від хмар : «Прощавай», –
Згорнутись клубком у небесній окрузі,
Зали́шити вимиту вись, небокрай,
І звідти всміхнеться нам око блакитне,
І в устоньках усміх розквітне...

Це світло десь є, і суворе, й привітне...
То рай...

* * *

Уже ми дослідили атомів кружляння
І чуємо биття твоїх сердець,
Матеріє, камінна глухомань!
То нагорода нам і заклик до дерзань —
В речовині́ одвічному мовчанні

Простежити мету і відгадать кінець —
Передчуття ще не народжених звучань.

Я в давні дні до дна черпнув з криниці спогадання,
Але в майбутню завжди прагнув просторінь ясну.
І я радію, я вітаю тих,
Хто міст кладе в прийдешню далину,
Хто першим увійде́ у завтрашнє світання
Для трудних звершень
І трудів нових.

1929—1940

ВЕСНА

У часу змін, величних звершень
Є ніжне, не гучне ім’я,
У нім бринить капіж найперший,
Найперший гомін ручая.

Розкочується першим громом
Краса найперших блискавиць,
Найперший блиск очей знайомих,
Найпершої любові бліц –

Єдиним словом зрозумілим:
Весна, – сказалось досхочу,
Гучним акордом прогриміло,
І серцем я його відчув.

Для двох це слово – срібло тихе,
Але промов його усім –
Заструменить у ньому втіха,
Людині стукає: сім-сім.

Які багаті ми і бідні! –
Сім голосних серцебиття.
О мово, королівство рідне,
Душа, і тіло, і життя!

* * *

Тобі, о вічна змінносте,
Кую свій спів.
Тобі — за полум'я стозвуке,
За золотий вогонь світів,
Що ним обпалюються руки,—
Тобі кую свій спів.

БОРОТЬБА

Моїм молодим друзям присвячую

Тридцятий вже рік в боротьбі горитé ви,
В ній розум поборює силу чуттєву.
Тож цить, моє «я»!
Дослу́хайся до боротьби негучної,
Де сила та розум зійшлися війною,
Та сила, що рве до хреста,
Він, скинутий, сам би полегшив
Тягар пожиттєвий;
Той розум, що радо спішить на підмогу,
Зацитькує і просвітлює.
І я –
Віднайду я дорогу
З усіх суперечок новітніх,
Боїв зі своїм власним «я».
І мить найсвітліша, осяяна сенсом –
Спинає, минає,
Стікає вогнем багатющим,
Багаття летюче
Висаджує все у повітря.

І «я» моє світлом роки сповиває.
Від «я» до років лине світло,
І перше із другим зіштовхнуті в герці,
Чатують обоє, хто з них відшукає освітлені двері ці,
Окрасу років осяйного горіння,
Що їм вічно палати
В борінні...
Прекрасні, безстрашні на варті
Дверей чепурної палати.
Дивись:
Повздовж стін в опромінених шафах
Застигли прозорі карафи
Із трунком отруйним
І пилом: гарячка і спокій, жар, холод – на порох,
Життя а чи смерть – жоден порух,
Застигло все в сяйві незайманім,
Відстоялось чистим бальзамом.
- -
Так добре відчуть, скам'янівши:
Усе це проходить крізь тебе,
Очищує сяйвом вогнистим
І сповнює власним багатством,
Аби залишити тобі
Свій сенс променистий...
Осяяння змістом!
Він конче не холоднокровний,
Дитячого ті́льця тепло в нім,
В нім – жодної слабкості,
Стра́ху,

Огиди,
В життя він увійде,
Він не відсахнеться, не зблідне
З любові а чи зненавиди.
І кров його палко червона
Розквітне, і трут не схолоне.

От в чому твій сенс,
Для чого твій вірш –
Аби оспівати все те, у що віриш.

ПІСНЯ ДЛЯ ТИСЯЧ УТОМЛЕНИХ

(*цикл*)

Дарунок моєму другові Ф. Шамесу

Тисячі натомлених, їх не перелічи́ть...
Не схожі між собою хай, та втомлені усі...

Різновидами аж рясніє – на кожен привід, кожен смак!
Є тисячí її ґатунків, і втомленим згубився лік,
І кожен обирає втому на власний розсуд і мотив
(дозволено користуватись дідíвськими зразками теж).
Є сотні втом, на смак приємних,
Та кожен смак – то пекла знак,
Із сотень обереш обидві –
Пекельний та приємний злак.

Та з обома буває часто –
Назовсім – важко розлучáться.

א – *ВТОМА ВІД ФІЗИЧНОЇ ПРАЦІ*

Тобі моя пісня найперша,
Тіла мого вільна праце,
Ти моїх сил джерело!
Пружність моєї ходи,
Могуть моїх рук, що угору
Тягнуться, наче віти,
З міцного коріння плечей,
Щоб у небесній блакиті
Змогли доторкнутися хмар.

Тіла мого вільна праце,
Сил моїх вир невичерпний,
Тобі моя вічна хвала!

ב – *ВТОМА ВІД ОМРІЯНОЇ ЛЮБОВІ*

Тобі моя друга пісня,
Гаря́че натхнення плоті,
Страждання солодкого пломінь,
Чий жар опалив квітування,
Що висіяв я, та не вижну.
О квіти мої зів'ялі,
Опалі – чи вас поновлю?..

ג – *ВТОМА ВІД СМУТКУ*

Твій смуток вже можу ґрунтовно
Тлумачити холоднокровно,
Бо мужність набута на те –
Ти втомі собою, людино,

Полегшуєш оволодіння.
Все більше упевнююсь в тому,
Що сумом спричинена втома.
От перетну я хутко
Ходу твоїм болям і смутку.
Розраді твоїй тотожний,
Пом'якшити їх спроможний,
Применшити, віддалити –
Нехай не застують світу!

ד – *ПОДАРОВАНА ВТОМА*

Ти, втомо, мені невідома
Ти, втомо, як сутність питома –
Приходь, бозна звідки й для чого,
Моя ясночола.
Приходь, хоч не відаю, нáщо
Я прагну тебе знати краще.
Як ременем ти по раменах,
То чом я не чую наймення?
Люблю тебе здалеку звично.
Отож не приходь – не покличу.
Коли ти до мене приходиш,
Нічим тобі, люба, не вгодиш...
Ти хочеш мене підмінити...
З тобою ми квити...

* * *

Я знаю, все іде з глибин, еге ж,
Я знаю, все із широчіні, звідти,
Та я люблю ясні сталеві шпилі веж
І прапори, що силу й напрям радять вітру.

Багрянець мук підважую, мов пух,
Чекаю від нового щастя зиску,
Побачивши загонів пружний рух,
Мечів відточених гарячі зблиски.

Хай полиск зник і в погляді лишив
Гірких прадавніх сліз джерельні корчі, –
Горять і сяють очі, двійко кругляшів,
Дві краплі жовчі...

Все ж кров і мозок зичать сяйва знамену.
І в простору я – пильна варта,
Бо вірити, що світ виборює нам добру новину, –
Варто!..

У СЛОВІ ЇДИШЕМ

В єврейському слові, первиннім, погіднім і ріднім
Оновлення поклик спалахує зблиском побідним.
І змови вітрів, що летять понад світом безкраїм,
Задмухати подих вогнистий спромоги не мають.
Й сивинам усіх попелищ
не знебарвити слова,
Що зійде над світом, й розвидниться – обов'язково!

В єврейського слова, що ледь здобулося на волю,
Є крила ширяти невтомно над степом і полем,
Співзвучне знаходити в éпосі –
давнім шумерам,
Змагатись перекладом
із сонцесяйним Гомером.
Дослýхайсь до співу серпів,
що дзвенять пшеницям́ злотоперим –
Почуєш у нім підбадьорливе слово провíдне,
На їдиші слово – первинне, погідне і рідне.

КРІЗЬ ПОКОЛІННЯ

Ніхто в нас наше щастя не відніме –
Очима, поглядом накажем: поверни, мов,
Туди нас, до початку днів, до першого здригання,
Найперших болів, першої судоми,
Туди, в далеких тих ночей тривання...

Пекуче наше щастя, побратими,
То наша горда туга і страждання,
То перемоги спрага невситима,
То нашої борні жага свідома,
Розрада наша, наша Тора спільна –
Від покоління і до покоління.

Моє дитя,
Із ніжною
Людською чистотою,
У погляді – з одвічним запитанням,

Читай, вивчай
Історії скрижалі –
Чи день по дні
Записано усе?..

Нехай моєї пісні колисання
Наздожене тебе,
Мов крапля світла,
Як знак початку,
Наче дзвін ключа –
Це на щодень:

З початку днів, із першого здригання,
Із перших болів, першої судоми –
То перемоги спрага невситима!
То нашої борні жага свідома!
Розрада наша, наша Тора спільна –
Від покоління і до покоління.

* * *

Присвята Ізі Харику

До болю знані ці картини любі,
Ця велич Батьківщини,
Де синню пестить крони буйночубі
Безхмар'я України.

У ці ласкаві пелюшки зелені,
Від Києва не так далеко,

Мов долю напророчивши для мене,
Поклав мене лелека.

Поезія мене вважала учнем
І римувать навчала.
Обидві батьківщини нерозлучні –
Це два мої начала.

О час! В єдиний день – десятиріччя,
Доба єдина.
Старіння не оплакую, бо кличу,
Ловлю новини.

Святошино, 1927

* * *

А. П'ятигорській

Сипле сніг,
Засипає,
Він важкий, ой, він вагомий,
Він виманює слова
І на манівці їх зводить,
Щоб із міста витікали, повтікали
Ті, що з тисячі сердець,
Полохливих, ніжних, тихих –
Гостро й га́ряче, мов ніж
Вирізав сталевим зблиском,
Зимна ніжність сном жне їх,
Сипле, присипляє сніг.
А із осяйних вітрин

Книги видивляють очі,
І світів яри і корчі, і безкраю велич їх,
І так лагідно мені, наче в маминому лоні.
Сиплеться, як манна, сніг,
Як манá, все даленіє,
Білі виткали сніги не півонії – пілони,
Вся Європа у снігах, ген Італії кордони...
Білі зáграви пожеж переплутали закони,
Вітер присмаком гірким десь на згарищі холоне,
Видуває з людства плоть.
О, як ліпить – ще і ще –
Ліпше, легше, зовсім легко...
Ах, як добре! Дми, аби не лишилось ані лепти!

А з вікна, як з-під повік,
Двійко крізь віки і віхи...

Засипає вікна сніг,
Засліпивши очі вікнам –
Сипле сніг –
Ліпить слово: (Галілея?) – Галілей...
І синок мій легковірний, як своє, сприйняв це слово,
Мов жене за мною землю
Навкруг себе, навкруг сонця,
Все навкруг, навкруг, навкруг –
У дев’яте коло рух...
З Києва мені він пише
(Будь здоров, який він зух!)
Почерк гарний, хоч дитячий,

Певний у земних безмежжях,
Що його хлоп'ячі ноги кроком виміряють всі.
Сніг зривається з осі,
Квітне десь у небесі...

Берлін

* * *

Моєму юному, справжньому другові
Мілі Мірошник

Важко простежувати витівки коліс,
Та незрівнянно важче –
Під колеса ті лягати щомить,
І приголомшливо важко
Ці самі колеса змащувати,
І кожен їх виверт
Відчувать власним тілом,
Бо саме йому завдяки
Їдуть оці кругляки.

Що швидше бажаєш дістатись,
Частіше їм слід обертатись;
Що менше у них на це волі –
Щомиті ділити постале між болем і болем,
Мов миті вкладати у простір, у постіль недуги.
Чи ти «Божу милість» простежиш, набудеш удруге?

Як швидко рушають колеса, як добре!
Бо не заблукали вони, не забули,
Що важить для них кожен оберт

По рівному шляху, по кручених серпантинах,
За ріг завертати, шукаючи кращої долі, –
Жене їх, можливо, цікавість дитинна.
Бо зойками болю,
Відвертістю на́строю нашого
Колеса відколи ще змащені.

РЕЙС

Авромові Рейзену* в дар

Гріх неуважним буть,
Щоб ставили на карб, що я спізнивсь, ледащо;
Та хо́роше відчуть,
Що добре розсудив,
Що вистачає сил ще на далеку путь,
Тих молодечих сил,
Аби все йшло на краще...

Я їхав звіддалік, бо там один побожний чоловік
Розважливо нам оповів легенду...
Той чоловік, що вірив попри все,
Що тут – лише пристойний зал чекання,
Та все на щастя,
І вихід врешті-решт віднайдеться – хай ген де...
Нема від чого духом занепасти,

---

* У вірші згадуються члени родини Рейзенів, видатних єврейських культурних діячів

І невиправних не буває лих, –
Він стиха відкривав,
Він вперто вихваляв:
Ми не пропащі – все іде на краще.

На краще, чоловіче, чом би й ні...

Ні, я не Нохум,
Та й тато мій не звався Нохумом
(То Залман Рейзен в лексикон всього вписав потроху...)
Я свідком є живим, що він був Нохум, мудрагель,
І досить неуважним був... а побалакати був зухом...

Я вірю, що покликання сильніше за людину,
Та кожен йде наперекір з готовністю щоразу.
Я вірю, що опанувать себе душа повинна,
А неуважність власну – щонайперш.
А я запізнююсь до Василькова,

Сиджу край столу у вагоні,
У потязі, що теж спізнивсь через дрібницю-другу.
Десь мої друзі, що погодилися їхати разóм –
Вони, можливо, непокояться про мене,
Зверталися ж до мене з дружнім словом,
Та я – хай хто що каже – їду.
Рушаю в рейс разóм з товаришами
(Це молодий музика і художник
Та Іцик Фефер, співредактор мій з «Проліту»).
Я бачу: дещо спізнююсь до Василькова,

І на завод
(Там обробляють шкіри),
На доповідь не встигну, на розмову
І віршів їм не прочитаю щирих.
Шкодá...
Я прагнув сам, я мав прибути вчасно
(Нагоди ці трапляються не часто),
Щоб винести на люди весь мій світ, –
Та на заваді вайлуватий цей вагон!
Усе римоване, зігріте серцем власним...
Та геть картання, дослухáйся – не проґав,
Це наближається мій творчий спокій, кличе,
Втішає: не біда, що пізно,
Глянь: свіжий ранок у вікні яснiє,
І лікоть сперся ствердно на край столу,
І широчінь ланів навпроти,
Навкруг ліси в іржі і позолоті,
В лимонно-помаранчевому сяєві
Повз мене проминають, –
І все співає
Стиха погляд мій...
Хай сповнює клітинку кожну світлий настрій!
Хай не затьмарює ніщо його!
Прислýхайсь: пісня промениться, барде,
Вдивись у в’янення це різнобарвне –
Всю повноту життя дарує світ,
Це перший, вже цілком дозрілий плід,
Тугий і пружний –
Чи це вмерти може?

Що в порівнянні з цим запізнення якесь?
Тож їдьмо в Васильків,
Зір вигострим всіма п’ятьма чуттями,
Заадресуймо: двісті сорок вісім
Приятелів чекають, зачекались,
Це й гарантує: буде все на місці.
І триста шістдесят ще й п’ять потужних сил[1],
Пов’язаних поміж собою міцно,
Штовхають, тягнуть мій вагон слухняний
Туди, туди, в той самий Васильків...
Про це мені й нагадуй, давня пісне,
Щоразу і ще раз.
Я сам писав у вірші «Україна»[2],
Там місце є таке:
«Фастів, Васильків!
Й так навіки віків, навіки віків,
І нема противаги
Ув обох протилежних вагонних шибках,
У пропáсниці спраги
Моїм гарячковим очам...»

Так це було у ті тяжкі роки...
Я їхав з півдня на вогненну північ...
Мій погляд ніби знов у кров зануривсь...
Але тепер...
(Я спізнююсь, на жаль!)
Я їду, адже конче мушу їхать
В той самий Васильків,
На той-таки завод.

Силенна сила жде мене робочих,
Багато з них мій рідний, гідний їдиш
Сприймають, розуміють – їхній він.
Там оброблять шкіру, і вона
Завод наповнює життям і рухом,
Сувора радість дужих рук і мужніх лиць.
Ця шкіра їхню прибирає вроду,
Відгонить цим чоловікам життям, любов'ю,
Як прози доброї вино цілюще
(Такої, як нас Кіпніс пригощає),
Натхненням шкіра й замша
Променить.

Аж ось і Боярка, ген – Васильків-1
(А другий Васильків – оце те місто,
Куди мій припізнілий потяг іде.
Найму я там найперше візника,
Старого, та кремезного ще іда[3].
О Боже, Боже мій!
Як міцно вгвинчено мій добрий їдиш у цю старезну таратайку!)
Лише два дерева обіч дороги в широкім полі,
У полі, в лісі, у селі, містечку, в місті, у світах – на волі...
Війнувши зимно, вітер ген зника,
Аж до кісток прошивши тіло юне,
Морозом мовчазним немов оголене, –
І навстіж рухові навстріч серця гарячі...
Зрізає лезом смерч слова примерзлі:
«Як звуться ці дерева, дядьку?» –
Кричу у глибину старечих вух.

Вдивляється мій їд, мій дід в міську персону,
Вивчає поглядом чіпким зів'яле листя
І роззявляє рота:
«Це осокори; як років чотирнадцять мав, їх посадили»
(Усе він знає, цей старий єврей, ще й фахівець,
Мойше Рабейну[4], – Литваков говорить).
... І власне відгукнулося дитинство, збадьорюючи радісно мене.
І вітер саме той – він віднайшов мене, впізнав і кличе.
І я спираюся на дідове плече,
Старе плече у латанім кожусі, прикритому брезентом зверху,
Я відчуваю конче його вищість
(І я кричу у височінь: «Як ти збагнув Талмуду мудрість віщу?»)
На мене зверхньо цей старий поглянув,
Мов і не він, в екіпіровці добрій, конячок двійко гнав, цей балагула.
«Вйо, – бачите ж самі, що з вранішнього потягу, бігме, – бігцем!»
«Що кажете ви, дядьку?» –
«Я кажу, щоб вас промчали з вітром, так,
аби зраділо серце в чоловіка!» –
І більше ні про що я не питав.
Здалось мені, що кожен потяг кусень добрий одкраює йому, –
Я б, може, й не судив.
Що не кажіть, а він мене запевнив,
Що рано ще й не пізно ні для чого, –
Не так та оповідь – куценький натяк:
Змагається старезна таратайка з поезією.
Тож провадь, старий,
Кажи: все йде на краще, – і це правда.
Це зиск і харч задля серцестискання,
Задля потьмарень світла у душі.

Це двійко шкап, старезна таратайка,
Старий єврей, зичливий і міцний –
Що треба ще?
Задосить, щоб в душі зродилась пісня,
Що рано ще, що я не запізнився!
До неба серця, голово, схилися, –
Вітаючись, так роблять добрі люди,
Старі в молитві вранішній, вечірній.
Кажи:
Вже повернуло на полу́день,
Але ще рано, я не запізнивсь,
Все, як годиться,
Повне благодаті щомиті, щоб творити!

* * *

За чисте світло неба скреслого,
За мир і спокій на землі
Подякувати б, а не ремствувати
Комусь там – в небі, на землі?

---

[1] 365 (кількість днів у році)+ 248 (гадана кількість членів людського тіла) у сумі складає 613, тобто кількість заповідей юдаїзму.

[2] З книги «Скорбота», переклад В. Богуславської

[3] єврей (їдиш)

[4] Біблійний Мойсей, що вивів єврейський народ з єгипетського полону і привів до Землі Обітованої

АСФАЛЬТИ

Ви споглядаєте,
Спостерігаєте
З сумнівом вічним,
З вічно холодним байдужжям в крові!

Ви, обивателі,
З виглядом звичним
Мляво слова жуєте неживі:
«Що ж бо... звичайно... думки не нові...»

Ви, злопихателі,
Злісно, єхидно
Хочете вразить питанням своїм:
«Чим ви пишаєтесь, друже, так гідно?
Може, це й правда... А ви тут при чім?

Правда, укрились асфальтом блискучим
Вулиці й площі нової Москви.
Правда, здіймаються вище від тучі
Труби фабричні... При чому ж тут ви?

Правда, частіш почали підійматись
Вгору будинки у місті гучнім.
Правда... Та вам хіба личить пишатись?
Ви тут, скажіть, признавайтесь, при чім?

Хай би пишались босі й сліпії
В сірих мужицьких штанях масних,

Що страдницьку долю старої Росії
Випили в драних халупах своїх.

Хай би пишались, що в самотині
З жахом в очах чекали в журбі,
Як нагаєм лупцюватиме спини
П'яний козак у кривавій гульбі.

Їм-бо насправді пишатись пристало:
Це гордість для них. Ви тут при чім?
Бачили в світі всього ви чимало,
Не здивувати вас більше нічим
Ані на суші, ані на морі...
Чим же насправді пишатися вам?»

Я відповім вам, судді суворі,
Всім невдоволеним, хмурим людцям:

«Наші асфальти — тільки початок
Наших великих, хвилюючих справ.

Бачив я безліч не тільки хаток,
А й будівель я досить стрічав.
Бачив у світі я в кожній країні
Безліч цікавого кожному з нас.
Але цікавить мене в цій хвилині
Наш неповторний, вражаючий час!

Але хвилює мене безбережно
Наш сонцеликий, озорений край.
В кожному з нас — дивна гордість безмежна
Б'ється у грудях, немов водограй.

В кожному з нас так могутньо і дзвінко
Гордість росте серед сонячних днів,
Навіть у тих, хто не тільки хатинки —
Бачив багаті міста всіх світів.

Бачив я, справді, багато у світі
І заглядав у минуле століть.
Я відповім вам, як личить піїті
У найсвітлішу для людськості мить.

З юності манить нас мрія одвічна,
Вабить людей, наче світлий маяк.
В світі широкому є щось величне,
Людство трудяще — звуть його так.

Людство трудяще змагається в праці,
В болях, у сумнівах, в горі, в боях.
Спаяне спільним бажанням всіх націй,
Прагне воно до єднання в серцях.

Здавна любили поети вбирати
Мрії свої у блискучі вогні.
Нині ми хочем тих мрій досягати
В наших реальних ділах, а не в сні.

Як ви зустрінете відповідь щиру?
Вам наша гордість чужа і смішна.
Ваші серця повні яду-зневіри,
Наче асфальтів ваших мана.

Був я недавно у вашій столиці.
Сонце на захід пливло в тишині.
Серед будівель з каміння та криці
Всюди блищали асфальти масні.

Вулиця Бісмарка в чорному місті
Кращою з вулиць вважалася там.
Довгою стрічкою в куряві млистій
Геть простяглася вона на Потсдам.

Скільки років святом дикої слави
Марширував там бундючний парад.
Тупо по вулицях рухались лави
Хижих, похмурих безликих солдат.

Там серед мли європейських майданів,
Слухавши ваш войовничий сказ,
Я зрозумів тайни ваші — бажання,
Взнав я, для чого асфальти у вас.

Там по асфальтовій чорній дорозі
Грізно під гуркіт машин крокував
Плеканий здавна у вашім барлозі
Привид хижацьких воєнних заграв.

Ми лиш недавно асфальтом укрили
Вулиці наші московські гучні.
Їх ще не встигли автомобілі
Шинами вичовгать у метушні.
....
....
Рухом безсонним, виром будови
Наші асфальти сповнені вкрай.
Нам на шляхах життьової обнови
Видно широкий омріяний край».
....
Серед нічного асфальту Європи
Знову ішов я. У димній імлі
Місто в жагучій і дикій жадобі
Кидало тіні електрики злі.

Ніч опускала завісу вологу —
Плащ із дощу — на асфальти шляхів.
З оргій нічних, затаївши знемогу,
М'яко неслися авто гультяїв.

Серед нудьги ліхтарів опівнічних,
В дикому вирі зойків нічних,
Місто похмуре марень одвічних
Кодлом здавалося привидів злих.

Чув я також, як, стираючи межі,
Шумом глухим вдалині гомонів
Гнів трударів у грозо́вім безмежжі,
Дужий приплив переможних боїв.

Ми по нічному асфальту летіли
У дощову затуманену даль.
Поруч мій друг мовчазливий безсило,
Сумно дивився на стрічний асфальт.

Раптом розтяв те мовчання суворе
Словом гарячим, неждано простим:
«Хочеться звідси у ваші простори!
Тут лиш безодня. Тут лише дим...»
....

У ЛІСІ
Лірична інтерлюдія

Недаремно зберігають
Ритми, рими звуки гаю.
Кожен звук, легкий, як лист,
Має місце, час і зміст.

Скільки є речей у світі,
Скільки строф дзвенить в блакиті.
Кожна гілка, кожен кущ
Має пісню гомінку.

Чув я: пісня — це перлина,
Світ у зоряних глибинах.
Чув я: пісня — квітка серць,
Дзвін планет в безодні сфер.

Знав: киплять піснями смоли,
Знав: кує дзвінкий їх молот,
Знав: дарує криці гарт
Їм кожен молота удар.

Знав: пісні́ — алмази гострі,
Гімни в світлій високості.
Знав: пісні́ — це водограй,
Водограй всевладних сяйв.

Нині хочу ткати з сяєв:
Слово ми — світанок — маєм;
Скрізь, куди я не подамсь,
Там світанок, ранок там.

Та мені щодня з ним мука,
З днем ясним щодня розлука.
День паде у прірву знов,
Я кажу — бувай здоров!

Скрізь його шукають люди.
Тільки треба вміти всюди
Вздріти, вгледіти, знайти
Цей світанок золотий.

І пішов я в ліс і луки,
І почув первісні звуки.
Йшов на захід, брів на схід,
Стрівши давній дикий слід.

Щоб шукати — десь чував я —
Треба знать прислів'я давнє.
Тож і я згадать зумів
Четверо старезних слів.

Їх, даруйте, тут подам я,
Хоч пішли вони в непам'ять,
І не дуже б я хотів
З ними буть на самоті.

Ці слова згадав я щойно:
Йойм лейойм ябія оймер[1].
Їх ніхто не зрозумів,
І тлумачив, як зумів.

Значить, згадувать їх — марно,
Може, вірш хоч зроблять гарним?
Кожен хай міркує сам,
Та від себе й я додам.

Я пішов в ліси і луки,
Я почув первісні звуки,
Йшов на захід, брів на схід,
Стрівши давній дикий слід.

В гущині своїй дівочій
Ліс мені дивився в очі,
В молодий завівши гай,
Він промовив: «Стій, чекай».

Раптом бачу я — жаданий,
Сходить я́сний мій світанок.
Щастям сповнився я весь
Я стояв, чекав чудес.

Наша мова бідна надто
Цей світанок змалювати,
Чи він тут, чи, може, десь?
Щастям сповнився я весь.

Щоб кінчити, ще одне вам
Розповім простим я словом —
Що круг себе бачить міг,
Що робив світанок мій.

Він тихенько промінь кинув
І кивнув: «Народжуйсь нині!
Жеврій, квітни, зацвіти!
Квітни, ранку золотий!»

Промінь, ще блідий, туманний,
Проказав за ним слухняно:
«Жеврій, квітни, зацвіти!
Квітни, ранку золотий!»

Я чекав, тремтінням скутий,
Бачу: промінь — перламутр.
«Жеврій, квітни, зацвіти!»
Бачу — ранок золотий.

Ліс казав мені суворо:
У міста, у села, в гори —

Скрізь щоб звістку я поніс,
Де світанок народивсь.

Я скажу й від себе: знаю,
Що життя — це сяйво сяєв:
Скрізь, куди я не подамсь,
Там світанок, ранок там,

Скільки б ви не мали діла,
Вам бажаю, щоб зустріли,
Як і я, хоч раз в житті
Ці проміння золоті.

Голосіївський ліс, 1929

---

[1]День по дні рахуватиме омер (*іврит*), тобто йтиме відлік 49 днів од весняного свята Песах до літнього – Шавуот (*прим. упорядн.*)

* * *

Фейзі

Вигострюється тінню на стіні
Маленька моя пальма-вередливиця,
Що ось навпроти у вікні
стоїть і дивиться,
Нагадуючи стиха в чужині,
Нагадуючи що не день мені
Про найчарівнішу мою вродливицю.

Судилося мені здушити біль розриву,
Та туга так болить, мов душу врізав десь.
А як здушив тугіш – замащений увесь,
Мов з неньчиних грудей видушується злива,

Що живить плоть мою, –
І я смокчу, немов п'яниця,
Гаряче те вино я, винний в зраді, п'ю.
Хоч де б я був – село то чи столиця, –
Все дужче тіло прагнуло упиться.

Упитись в дим –
Хай інколи насниться,
Що я, як велетенська птиця,
Сам розчепірений
Між краєм тим і тим.

* * *

Ошеру Шварцману

Покличу на ім’я –
Ніжніших слів не має
Душа згорьована моя.

Я кличу на ім’я
З назавше – назавжди...

Я в імені твоїм
Нові вбачаю барви.
Благослови мене навічно ним!
Підсиль на всі часи,
Висóко піднеси!

Брате мій зачаклований, знаю,
Світлоносна людино! –
В тебе пісня із серця лунає –
В благодатну годину.
Знаю, як таврував ти проклятих.
Дай же сил, мій герою, мій брате!

Руки стисли меча і зреклись олівця.
Проти світу ворожого встала сила митця.
Стисли пальці рушницю, ніби завше носив...
Зненавиду отруйну кров’ю, брате, зросив...
Брате, дай мені сил!

В твоїм імені, брате, барви сяють нові.
В ньому, благословеннім, брате мій, оживи –
Брате, сили позич!
Брате... Знову поклич...

ІЗ КРИМСЬКОГО ЦИКЛУ

На винарні князя Н. на
шляху між Алупкою та Місхором
є напис: In vino veritas (*Правда у вині*).

І вино звеселяє серце людини.
(Псалом 104, 15).

Вино, вино, старе вино,
вино полум'яної справедливості.
(Початок пісні «Справедливість»).

З Алупки на Місхор ми йдемо серед літа.
Високий, тихий шлях. Відпочиває пил.
Ай-Петрі у диму, і море, й небосхил.
Обабіч тупають мої веселі діти.

Вином запахло враз: будинок ясно-білий —
І велетні-бочкú дрімають перед ним.
Ворота всім своїм обійми відчинили,
І все це запахом овіяне гірським.

Тут написав колись на льоховім фронтоні
Князь, власник погреба, для людських поколінь

In vino veritas — і, певне в цім законі,
Повітря радісно підтверджує: амінь.

Як правда у вині, то знаю, що не в цьому.
Я знаю, що вино серця́ нам веселить,
А радість я ладе́н завжди благословить,
Та правда у вині, але вині не цьому.

Три роки лиш тому був я в Москві з синами —
Було це в славні дні нечуваних боїв,—
Будинок нас прийняв, де, може, князь цей самий,
Щасливо сміючись, вино південне пив.

Мій п'ятилітній син чужі оглянув стіни
І раптом закричав із жвавістю дитини:
«Вино, вино, старе вино!»
....
І знов згадалося воно —
Той день і вигук той мого малого,
Й сьогодні додаю до нього:
«Правди полум'яної вино».

З Алупки на Місхор ми йдемо серед літа.
Високий, тихий шлях. Відпочиває пил.
Ай-Петрі у диму, і море, й небосхил.
Обабіч тупають мої веселі діти.

ПРОСТО, ЯСНО І ЗВИЧАЙНО

Весно, весно!
Розцвітає день чудесно —.
У свічках каштани скрізь,
Глянь угору,
Глянь униз —
Всюди цвіт рожевий звис.
Кожен пóвів юних віт
Вже не криє більше тайни,
Розкриває буйний цвіт
Просто, ясно і звичайно,
Мов повітря, мов привіт!

Весно, весно!
Розцвітає день чудесно —
Скрізь каштани у свічках.

Я бадьорий надзвичайно —
Бо я бачу, що в гілках,
Як і всюди по світах,
Залягла глибока тайна,
Що хвилює, світодайна,
Й кожна гілка мовчазливо
Виглядає, наче диво.
Я бадьорий надзвичайно,
Бо я знаю, що мій пóрив,
Почуття моє прозоре —
Не лише в мені й моє.
Воно буйно виграє

В тисячах грудей просторих,
І мій захват, і мій по́рив,
Наче дивна хвиля, лине
По ясних шляхах країни.
І моє п'янке чуття
Лунко так струмує всюди,
Де живуть щасливі люди,
Де цвіте ясне життя.

ВЕСНА

Звідки воно приходить,
Весняне дихання дня?
Звідки воно береться
Після зимової хвищі?
Мені тепер мало просто мого знання,
Що земля
До сонця
Повернулася
Трохи ближче.

Я ще не знаю міри,
Я ще не визначив ме́жі
Своїх почуттів оновлених,
Що рвуться в нові слова.
Я терезів ще не маю,
Щоб зважить коштовну одежу,
Що висить навколо мурів мого єства.

Одне мені ясно:
Я вільний
Від тягарів і гніту.
Я чистий від каламуті —
Чистий до самого дна.
Я тільки ще при початку
Мого відчування світу,
Я тільки перед розбігом.
Початок року.
Весна.

ДО ПОЕТІВ

Весну прославить легко віршем,
Коли буя її шумління;
У пагінці зеленім першім
Вгадайте ви її цвітіння.

І помислом своїм чудовим
Далекозірним вмійте бути,
Щоб хід великої будови
В маленькім камені відчути.

За кожну мить передового
На власну кров не будьте черстві,
І до майбутнього ясного
Зараз проходьте цілі верстви.

Не смійте серця закривати
Від болю його мовчазного,

В якому перший крик дитяти
І крок до всього весняного.

БАРВИ

Скільки різних барв таїться
В вітрі, що несе вологу,
У клітинках, в леті птиці,
В згортках одягу людського!

Ти не бачив, як рум’яна
Мла в бруньках на сонці грає,
Як зелена рунь весняна
Ґрунт голками пробиває!

Стільки кольорів чудових,
Що ніколи не ті самі,
У воротах присмеркових,
У ранковій світлій брамі!

І на все барвисте море,
На розливи ті спокійні
Сонця золото прозоре
Наклада мазки олійні.

Ще красу ту всю глибоко
Фіолет досвітній криє,
Ще її не бачить око,
Та вже серце ніжно мліє.

НОВА ПІСНЯ

Нової пісні я чекав уже давно,
Шукав, визбирував крихкі її частинки.
Та де ж те зрушення, те свіже, де воно?
Де порух, що пісням нові дає відтінки?
Аж ось він, порух цей! Приходь же, входь сюди,
До серця й мозку входь зіниць моїх дверима!
Поете, прислуха́йсь, вдивляйсь, роками жди,
Щоб пісня на новий щабель зійшла, незрима.
Нам треба вміть, учитись тих законів,
Щоб слову силу дать, з'єднати діло з ним,
Щоб слово з масами зв'язать вузлом міцним:
Найвища в нас мета — співати для мільйонів!

МОЛОТОЧКИ

І працюють, і танцюють
Молоточки водночас.
Цоки-цоки — все танцюють!
Цоки-цоки — воля в нас!

Міх співа, хоч ледве диха,
Давню пісеньку свою.
Гомонять машини стиха,
На ковадлі я кую.

Краплі золота і світла,
Іскри сиплються малі:
Ось одна лише розквітла,
Друга — тане вже в імлі.

Горно сердиться, вирує,
Вугіль спалює дотла,
Іскри білі міх шурує
І змітає, як мітла.

День який! Сорочка в піні,
М'язи втомою взялись,
А в очах — простори сині,
Наче в юності колись.

І працюють, і танцюють
Молоточки водночас.
Цоки-цоки — все танцюють!
Цоки-цоки — воля в нас!

НА РОБОТІ

В шумі фабрики я ріс
На роботі,
І здобув уміння й хист
Я в роботі.

Льоту колесо, мов птах,
Не спиняє.
Пісня щирого труда
Тут лунає.

Під машинний перелив
Я працюю,

Мого серця радий спів
Друзі чують.

Я й верстат — одна мета,
Ритм єдиний,
Наша пісня молода
Спільно лине.

Не громо́хка й не лунка,
Але мила,
Бо в ній дух робітника,
Воля й сила.

Дужа правдою й міцна
Звіку-зроду,
Гартувалась-бо вона
На роботі.

ДОЩ

Сьогодні зранку випав дощ.
Приємний, тихий,
Безупинний.
Весною ранньою
Він лине,
Травневим ранком
Поливає
Чорні спини
Площ.
У місті я.

Але думками,
Міцною силою чуттів
Я стежу, що де робиться
У селах, між полями,
У світі ясному
Ланів.
Сьогодні зранку цілий день
Приємний, тихий дощ
Іде.
Немов солодкий сік,
Для поля цей потік.
Цей дощ — смола,
Цей дощ — отрута
Для комашні,
Що шкодить, люта;
Для океану шкідників
Серед полів і між садків;
Для комашні й для мух.
Цей дощ —
Велика сила!
Він життьовим колесам
Може дати рух.
Приємний, тихий дощ.
У місті я.
Встаєм удвох з гудком заводів,
Вбираю в себе гомін
Коліс і коней на мосту
І міста співанку просту,
Що від машин і від знарядь

Надходить.
Але я пам'ятаю,
Що місто — велетень,
Скеля
В морі ланів,
Де все тепер
Заглиблено в зелень,
До лона землі,
Серед полів.
Коли стою я біля машини,
Я пам'ятаю завжди це...
І в душу тиша
Дивно лине,
Коли гроза йде
З вітерцем.
Йди, грозо, йди.
Мій пильний погляд
Звернений в глибину серця,
Туди...
Я не перестаю себе питати —
Коли?
Коли прийде слушна година?
Коли прилине
Творчості глибокої
Тремтлива, радісна хвилина...
Сьогодні зранку цілий день
Приємний, тихий дощ
Іде.
Яким зеленим, яким широким

Я місто бачу із балкона.
Душно мені,
Тісно мені в кімнаті,
Мене тягне в дощову сіть,
У вогкі завіси неба,
Що пропускають мене повз себе,
Туди, де міські фронтони.
Ось надходить трамвай...
Він завертає на розі...
Гальмує рейка знизу,
Зверху біжить коліщатко
По дротяній дорозі.
І від гри,
Від напруги електрострумів
Раптом згори
Сиплеться іскор сніп:
Червоні, і сині, і жовті, і фіалкові,
Немов уві сні.
І одна така іскра
Крізь люстро мого ока
Забирається кудись
глибоко-глибоко,
І стає там раптом ясно,
І починає гнати,
І починає рухатись
І починає йти в мені
Мій мотор найніжніший, найсильніший,
Прекрасний.
У повному світлі і сяйві

Бере він вмах
Швидкість за швидкістю.
Я бачу місто —
І якнайвищий дах,
І найнижчу, в підвалі, цеглину,—
І я розумію в цю хвилину.
Все значення міста,
Його великий зміст,
Зміст напруженої, планової роботи,
Що б'ється,
Мов серце широкого світу,
Що прокладає міст
Туди,
До світлого сяйва полів,
Де сонце й вітер.
Весь великий сенс
Міста,
Його роботи,
Що просякає з натиском
В тишу й дрімоту,
Що ллється струмком
На поверхню мовчазну,
На траву й на кущі,—
Я збагнув.
Я збагнув те, що полоще,
Проймає наскрізь,
Міцно в обійми бере
І одгонить, трощить
Сонний спів,

Все віджите й старе.
Приємний, тихий дощ...

Я ЇДУ ПОЛЯМИ

I

Я їду полями,
Серцем зелені простори вбираю,
Немає кінця їм, не видно їм краю...
Хто простелив їх і хто їх засіяв,
Хто розілляв тут це жита буяння?
І мовлять у відповідь гони зелені:
Родили нас праця, натхнення,
Ми зримі, ми радісний вияв
Єднання!

II

Пам’ятаю ще
Панські ліси і поля,
(Як добре, що це вже в минулім!)
Маєтки в бундючнім розгулі
Над горем селянським,
Що помсту будили — палити!

Пам'ятаю:
За сліпими халупами-ха́тками
Вузенькими смужками-латками
Селянське горьоване жито...

III

Я іду полями...
Хто цих гін
Безконечність,
Хто лани
Неозорі запліднив?

Не він,
Не вона,
А вони —
Тут усі, як один,
І кожен всім рідний.

Хто виткав цей килим,
Це море, що заколосилось,
Це стигле буяння?
Та сила, що тут народилась –
Єднання!

Хто жати їх буде,
Поля ці дорідні,
Хто візьме це золото щире?

Розкуті, роз'ярмлені люди —
Усі, як один,
В праці збратані, рідні,
В сердечнім старанні,
У щасті без міри!

ПЕРСЕЙ

Не гордий «Красін», красень криголам,
І не «Сибіряков», відомий всім морям,
І не «Малигін», ні! То ріже хвилі
Радянський невеличкий пароплав,
Що звуть його «Персей».
Він курс узяв
Туди, де сплять
Птахи сніжисто-білі.
Пливе поволі крига по воді,
На пароплаві — люди молоді
Звіряють прилади, записуючи цифри,
Радянські вчені простір крижаний
Вивчати їдуть.
Дружні всі вони,
Між них
Моя сестра хороша
Шифра.

Я хочу, щоб старе ім'я Персей
Пройшло крізь пісню і крізь вірш оцей,
І після безлічі минулих перетворень
Щоб слово це звучало, як нове,
І відчуття будило в нас живе,
В новому значенні
Старий зберігши корінь.
Щоб це ім'я в його новій красі
Відчули всі (підкреслюю: усі),
І вірю: кожен з вас його відчує

І пригадає, як свої знання
В Країні Рад ми дістаєм щодня,
В країні,
Де Компартія керує.

Ви уявіть собі, що живете
На півдні, де черешня так цвіте,—
Ну, хоч би в Києві, природа тут багата!
Але поети мають змогу в нас
З трудівниками їздить на Кавказ,
Гарячим літом
В горах спочивати.
І я собі в дорогу речі склав,
І в метушливий Кисловодськ помчав,
Не знаючи печалі ані горя,
Відомо, певно, всім, яка місцевість ця:
Високі гори, сонячні місця,
Сімсот щось метрів
Понад рівнем моря.
Відпочиваю. Радісна пора,
Біля гори підноситься гора —
Химерна й загадкова, наче шифри...
Аж раптом: «Телеграма! Вам! Беріть!»
Читаю. «Мурманськ. Радіо. Привіт.
Персей». Ага!
Та це ж, либонь,
Від Шифри!

Вона!
З містечка, з кола бідняків,
Походженням з єврейських столярів,
Тепер вже перейшла полярне коло!
Відвідала країну вічних криг.
Поміж учених, приладів і книг,
Колись би там
Не бути їй ніколи!

В селі маленькому та у біді,
В турботах, в непосильному труді,
В тісноті та в обра́зах виростала:
Напівголодна рано в школу йшла.
Так починавсь її життєвий шлях.
І що її
Тоді в житті чекало?

Та ось настали ро́ки боротьби,
Вони змінили різко хід судьби
Її, моєї, кожного з нас, друзі.
До міста, в Київ! Бо нові часи,
Тепер бери, не плач і не проси.
Бо кожному
Дається по заслузі.
Єврейський технікум. А потім — у Москву.
Вже — університет. І все це наяву!
А далі — інститут новий, геофізичний.
Там аспіранти. І вона між них.
О, скільки інститутів цих нових!

Для нас це факт
Цілком буденний, звичний...

Ось інститут її і надіслав.
Пливе «Персей», маленький пароплав,
Пливуть навколо мовчазні крижини.
І Шифра в експедицію пливе,
Щоби розвідати, як Арктика живе,
Щоби вивчати Північні глибини.

СИЛУЕТИ

І рожеве, і блакить
Споночіли в чорне.
Чом же серденько тремтить,
Чом же туга горне?

Що ти, серце! Кинь зважать
На метаморфози:
То з-за обрію біжать
Горні чорні кози.

Закіптявлене руно
Обрій заснувало.
Заходу ясне зерно
Знищила навала.

Он праворуч спить гора,
А ліворуч – море.

В дня і ночі є пора.
Пруг між ними – зорі.

З пурхання авто – пташок
Образ творять очі.
Серце рветься з пелюшок,
Юнь старіть не хоче.

Я заманюю в слова
Ці картини стиха.
Ще, мабуть, душа жива,
Як відчула втіху?

* * *

Куди не сягає птах,
Понад закурені паші –
Крокви на двох стовпах
Одвічної віри нашої...

Наш проводир у світи й
Злет над прокляття марні,
Єдиний пломінь святий,
Єдиний стрижень надхмарний.

В паланні денних тривог,
У просторах ночі – разом
Поміж часів обох
Сяєш дороговказом.

СНІЖИТЬ

О білі радісні моря!
Тут ро́згін є для вітру.
І як іще він витримав
Все бігти кругаля?

У білім всезимовім королівстві
Над кригою кружляє сніжний крок,
Блукає без доріг, і дому знак двоїстий
Шукає сніжний збіг, втомившись від моро́к...

МІЙ ЗАСНІЖЕНИЙ ДІМ

Допоки дрова
Залізо на малі кавалки коле,
Я легко уявляю, що
Мій дім від комину потроху кам'яніє,
Як і земля;
Легкий серпанок світла, що довкола,
На конику посрібленому спритно,
Як завше,
Заблукавши в тихім дзвоні,
Питання доправляє височіні:
– Ти знаєш щось? То я тому причина?
– Та, знаєш, що? Мій дім (допоки дрова) –
То зачаклованих осель осердя,
Що саме в центрі всесвіту зростуть.
До нього, гордого, будинки прийдуть
З бетону і заліза,

Безліч їх –
І місто так велике постає.

СИЛА

Присвячується Альбертові Ейнштейну

א. ПІСНЯ ЧЕРЕЗ ДРІБНИЦІ

Не Богове – бо саме з Ваших то засад
Щомиті більше знань глибини певні.
Не так жахають Вас, сміливче, первні,
Щоб з ляку відсахнутися назад.

Опісля! В Вас неусвідомлена ще сила –
Як силові поля, земна магнітна вісь,
Пронизує наскрізь, невтомно тягне ввись,
Не меншає, гострішає – то що ж? Озвись!

Тож геть жахи! Тепер, а не колись
Постати і сказати: Я з’явивсь!
(А я ж не раз казав: зірок мінливий зблиск).
Сліпма Вам їхня далечінь змаліла.

Єдиний Ви на дивний спокій спромоглись.
Хай метикує метушливий раб,
Нехай засліплює жадобу злота лиск –
Хто, окрім Вас, на спрагу злота не заслаб!

Не здобич бачили Ви і не ворогів, –
На Вас на самогó полюють, як на здобич.

В прийдешнє дивитесь. Доволі Вам богів –
У чубленні братів засліплих діб оздоби.

ב. *ПІСНЯ ЗАДЛЯ ДРІБНИЦЬ*

Ти знав! Яка в тобі велика сила,
Як твердо певен у красі стремлінь,
Ненависть, і любов, і творчу муку сиву, –
Як лепту, у вселюдську ватру кинь.

Та сила, як то кажуть, в землю ляже,
Як тінь, як відблиск, як у вічність – мить.
Бо в ствердженні єдиний порух важить –
Глибини зрушити чи зрушення спинить.

Крізь плівочку, що нутрощі прикрила,
Крізь шкіру чую поклики земні.
Про зміни повідомить кожна брила,
І кожна з них судомить у мені.

Тримайсь, людино, повелінь природи,
Змалій, дитя, до самозабуття...
Коли жахіття опанують груди, –
Не самознищення то буде, а злиття.

Те правило, як потонулий Кітеж, –
Де самолюбство жде коронувань –
Де власне «Я» людське сяйне тобі теж,
Змастивши відсвітом твою самотню твань.

Вся велич сил – то дріб'язок, то спогад,
Лиш віддзеркалень юрмища сувій.
Штурмуєш в сув'язі із людством велич Бога,
І Ним же злет обмежується твій.

* * *

Землею кожен крок скрадається, мов злодій!
Гноїться тінь. По закапелках льох димить.
Та під зчорнілою вже корбою з колоди
Серед сміття стрів лагідності мить –
Майбутній хліб дме врунами зі споду.

Знов залюбки навідав поле змін,
Хоч кожен крок земний, на думку людства, – туга.
Нехай пісенний дар я не одержу вдруге,
Щоб жив закон життя, знов зроджуюся з ним.

ЗЛИВА В МІСТІ БЕРЛІНІ

Зливо, полони Берлін,
Вздовж зелених вулиць линь,
Засівай разки перлин.

І у мене на горищі
Чути, як об дах періщить,
Чую, наче хтось тим часом
Котить регіт свій гранчастий,
Хтось клепає – просто страх –

А чи витримає дах?
Ніби чую, наче бачу:
В небі є діра добряча.
От в чім річ:
У небі тіч,
Трильйони крапель дме навстріч,
Луплять прямо в тім'я даху,
Вщент потрощать бідолаху!
Хмари нижче і щільніше,
Блискавка вогненно пише
Грому припис і наказ:
– Р-раз!
Грім розкочує привіт
І стрясає воду з віт,
В шибу, вимоклу наскрізь:
– Тр-рісь!
Він регоче, як людина,
Бий його лиха година,
Він гуде набатом тоскно,
Він кричить, що все відносно,
Змій пускає громохких
Поміж сивих хмар крихких
Над будинки
І над ринки,
Над крамниці
І криниці,
Над мости, що через Шпреє,
Розкотилась батарея.
Все у русі,

Все у струсі,
Душ змиває з душ і тіл
Бруд і пил.
Це прання, це прибирання –
Дивне, гарне.
Нагорі зірвало крани
Хмарні.
Ллє бруківкою ріка –
А чом ні?
І будинки линуть стрімко,
Як човни.
Конче треба залізниці
Вже підземкою здійсниться,
Вже ліхтарні довгі шиї
Світло з-під води поширюють.
Все, усе
Кудись несе.
Чи ламкі прозорі змії
Зупинитися зуміють? –
Змиють
Те і се.
Злива знов ладнає кросна,
Грім горлає: «Все відносно!»
Лине злива
Самопливом
І красива,
І щаслива,
Засипає всеньке місто
Золотим зерном перлистим

І вогким,
І громохким –
Кожен дім.
Так сидіти б міг віки,
Рахувати блискавки.
Хай і мóзкові, і серцю
(Бо обоє не у герці)
Заклубочиться видіння,
Мов до Індії ходіння,
Мов пірнув з кисневим шлангом
У ріку, що зветься Гангом,
Уявлялися аби нам
Нездоланні ті глибини.
Як пірнаєш – потерпаєш,
Може, й зовсім потопаєш,
Бо нема сухих шляхів
Од підмурків до дахів.

Сам Берлін вже протікає,
Спритно в Шпреє він втікає.
Та який у тому сенс? –
Рибо, ніби не ссавцем
Нещодавно ще була ти?
Як січуть оті булати!
Не бувати днині нині!..
Підставляючи цебро,
Я пригадую Дніпро
(За яким я дуже скучив) –
Ця вода – чи для сполучень?

А Москва-ріка в Гудзоні
Вже вишукує резони.
Ні, це потім, це пізніше,
Як вода кордони знищить,
Бо невпинна ця навала
Неба дах давно зірвала,
Що земля кулеподібна
Всім нагадує зосібна.
Може, втомиться колись?
– Блись!
Ревище потопу в радість,
І нічим тут не зарадиш.
Хвища справа, хлюща зліва,
Змовою відгонить злива,
Що старе велике місто
Омолоджує вогнисто.

Крізь усі мої рядки
Линули стрімкі струмки.
Хоч Берлін
Не з балерин,
Та пірнає, наче лин.
Риски,
Зблиски,
Обеліски...
Ти пливи – ходити слизько.
Вулиці, завулки, площі,
Змиті, скупані, полоще.
Майже сиві,

Та красиві.
Зелень злизує краплини.

Злива по́рає в Берліні.

КРИНИЦЯ[1]

Кинь, кринице,
Мляві сни,
Ринь, кринице,
З глибини!

Щось, кринице,
З глибини
Мені хлюпни!

Я зглиблю
Твоє нутро,
Я пошлю
Туди цебро.

Цебрик, ловко
Наберись!
Ти, вірьовко,
Не порвись!

---

[1] В оригіналі цей вірш не має назви, натомість має присвяту: «Ш. Міхоелсові – з любов'ю»

Ще, кринице,
Сколихнись,
Плин дрібниться –
Бризь-бризь-бризь...

В твоїм лоні
Світлий вир,
Міліони
Сонць і зір.

Витяг, вийняв
Я цебро,
В нім – глибинне
Серебро.

Витяг, вийняв
Я цебро,
В нім – первинне
Зло й добро.

* * *

Справи то лежать, то виснуть,
Пурхають гуртом повісма...

Дні спливають цілковито
Піною в морях – лови там.
Погляд мій ширяє всюди –
Справи з підстрибом танцюють,

Тчуться суди-пересуди,
Перша другу аж лупцює...

У тремкому, вічнім русі
Хвилі в танці зблиски трусять...

В синім морі дрібки солі
Зір засліплюють красою,
Перша хвиля другу хвилю,
Як мене, жене їх виляск –
Так поволі, та рішуче
Дні зіштовхуються з кручі.

В морі, наче щойно з друку,
Підганяє думка думку,
В мозку покладом коштовним
Кожен доторк, кожен поштовх.
Хай же на добро танок цей,
    Легіт мрії, злет емоцій!..

МІЙ СОБАКА

Замурзаний, шляхами (знайде бруд!)
Гасає він, як вітер в полі.
Набігавшись, крокує обіч – то вже труд.
Хлоп'яче серце привернув до себе мимоволі.
Зачувши голос мій, він миттю тут як тут.

Він в нас Рябко – рудий у білих плямах,
І двійко відданих очей, мов карий присок.

Коли він зводить чорнобривці ті на мою маму,
Вона відмахується: «Знов, лизун, з’явивсь!»

З появою його я зрозумів дві речі:
Господаря відчує він на доторк і ходу́,
А на своє ім’я так відгукнеться ґречно!..
У власнім серці місце я йому почесне відведу.

На мене чатував коло щілини
У дверях, ловлячи мій крок іще здаля...
Я не знайшов його, лиш з ирію ім’я знайоме лине
Серед імен собак, що носить ще земля.

І от нове ім’я в новій собачій слині.
Хай вірно служить пес, та я вже не маля.
Мені би всенький світ; собака особливий,
Бо з кожним роком сам стаю спритнішим я...
А той заслаб, мій пес пестливий...

Доволі він вчащав і дзиґою крутивсь,
Тепер не спить, так позіхає...
Весна – тепліші ранки, глибша вись,
І чорний лан грудьми затерплими зітхає...
І вруниться життя німотне між канав, –
Він у страху останньому сконав.

Й щове́сни,
Як різьбить струмками рівчаки,
Й тополя оживляє сиву стіну

Й лоскоче вишину небесну,
Й римований капіж дірявить криги спиж,
Коли полями вільними доводиться брести мені, –
Кого я згадую, аж серце тисне
Чий відданий то зір мені раптово зблúсне,
Аби відлунити у пісні?..
А раптом смерть – лише чутки?..

* * *

О біле лисенятко,
О сніжне собача моє,
Той спогад знову натяком
У давній біль влучає,
У пісню мандрівничу
Про тебе, гоном гнаного,
Як визволився двічі,
Із муки невблаганної.
Зносилось днів мереживо.
Все змінюється круто.
А пісня все вистежує
Скорботу прастару ту.

* * *

Моєму другові вірному і чуйному

Слабшає денний гомін
І передзвін зірок.
У світі нікого, крім мене.
Не хочу я буть безіменним.
Відчуйте мою вагомість,

Почуйте хоча б мій крок;
Денний гомін минає,
Зірок передзвін втомивсь.
А погляд мій поглинає
Свіжість солодких сліз.

* * *

Вам, правнуки мої, далекі діти,
Могутні владарі майбутнього оновленого світу,
Мій ніжний клич з порогу вечора, що вже вчорашній, –
Це я наближую і вашу вроду, й ваші брашна.
Вітаю вас, братове-люди! Це, немов свята́ мені:
Долине в майбуття до вас моє вітання!..

Я розповім вам дещо, не багацько,
Бо серце закликає грім зненацька,
І блискавка вселюдських мрій підважить,
Щоб погляд осягнув прийдешнє ваше.
От слухайте, як цього дня двокрилля радість розпростерла,
Немов до цього саме дня найліпші ви́збирала перла.
У Києві, коло Дніпра ця трапилася придибенція
У році... як би то сказать... чим та позначена каденція?
До вас, вважай, далеко в часі,
Та відлік похвилинний розпочався:
Звідтоді, як Отець для нас створив цей світ,
Пройшло шість тисяч триста двадцять з чимось літ.

Та, врешті, отака притичина маленька,
Що в двійкові рядків уміститься гарненько:

Пташині у пилюці вуличній скупатись закортіло,
Де сонце кожну крихітну пилинку золотило.
Тут з крихіткою сталося таке, що аж мене вжахнуло:
Мені здалося, що її глибоко в землю затягнуло,
Не знаю, як це і коли, і чи насправді відбулося –
Потвердили чуття і зір і дибки настовбурчене волосся;
І кожен нерв, і серця кожен фібр, очей моїх обоє
Здригнулися від співчуття, аж почорнішали від болю.
Та враз навкруг і поряд заяскріло все, опроменилось,
І вродою вогню все цьогоріч перемінилось,
І радість випурхнула з клітки від скорботи;
Трут викресав світання з серця голубіні,
Стовп сяйва розчахнув нам Золоті Ворота, –
І на цей світ правá суд поновив людині.

МОЄ СЕРЦЕ

Серце трепетне, овва!
Чи твоя провина,
Що по крапельці сплива
І твоє терпіння.

Надвразливих струн твоїх
Кожен біль торкнеться.
Але чистим, наче сніг,
Мусиш бути, серце.

В грудях б’єшся повсякчас,
А коли покинеш,

Тишею з усіх свічад
Гляне слово «фініш».

Як тебе збудити знов,
Тільки я і знаю:
Іскра викреше любов
Виливом розмаю.

Ти оголене завжди –
Всім вітрам назустріч.
Змушено палке, зажди
Ганить світоустрій.

Спритністю меча сяйни –
Бо вояк, не слюсар.
Час і віддаль осягни
Правотою людства.

1939

* * *

Я знаю щастя острах стерплий!..
Ось ніч – і світ сльозами з віч,
Та сонце гляне – й кожну річ
Осяє усміх теплий...
Проміння пучка золота,
Немов маля, лоскоче – блись! –
Торкне повіки: пробудись –
Збадьорюйся, зростай...

СУПРОТИ ТЕБЕ ДЕНЬ

Ошеру Шварцману

Ну, скажи мені, друже, скажи,
Чи дієвий мій клич і доробок,
В чім вона, мого слова вагомість –
В сяйві зелен-повітря в дорогу
Чи у чорному ґрунті натомість –
Та не зараз, в непевнім цім дні,
Ні, не тут, не на цій ось межі.
Неможливо промінній цій шкірі
Закіптявіти в бруді й бридні́ –
Пил зітру я спітнілій зневірі,
І полегшає ніби миттєво,
Хоч важке воно, коло життєве, –
Стане в світі ясніше, їй-право,
Ніби з шиби стекла каламуть, –
Ген за склом зрине я́ви постава –

Так, ніби хтось могутній
Пружину розпрямив
І двері розчахнув –
Ти в рамі прямокутній.
Скажи: чи так і треба,
Що день – супроти тебе?
Чи це – твій день спокутній?
Цей день – супроти тебе...
Так нам судилось...
Так разом починали ми,
Плекали спільний намір,

Далека путь стелилась перед нами,
Величня путь.
Котилися по ній, малі такі,
Мов п'ятаки...

Твій супротивник – день.
І твій, і мій алмаз гранила вся громада,
І праця копітка одинаків-майстрів,
І натовпи людські. І вся країна рада,
Бо кожен карб, як скарб, і кожен звив, як спів,
І, ніби навмання,
Ним сонце повертає сяйво дня.

На кожну краплю мук,
На кожен твій тягар
Поцілить сонця лук
Стрілою промінь-дар:

І зненависть, і гнів,
Болючість голосінь
Навернуть нас на спів –
І порадіють всі.

Не проти тебе день,
А ти супроти дня!

* * *

Веселчина дуга
Постала в небі чистім,
Землі допомага
Небесне опосісти.

Мов неуважний жнець
Серп крівцею змастив, –
Один дуги кінець
Був землю відпустив.

І мирний вмитий вид
Сахнувсь, як батога, –
Вмить врізав небозвід,
Зблиснувши, ятаган.

Я ЗНОВУ В ТІМ ЛІСІ

I

Я знову в тім лісі, де рідний мій дім,
Я знову в тім домі,— в дитинстві моїм,
Я слухаю відгук в цім домі малім.

І вмить виникає осяяний світ,
І ось ця хвилина — дитинства привіт.

О світе великий широких доріг!
Ніхто не забуде дитячих утіх...

В боях я пліч-о-пліч із вами змагавсь,—
Та я по-дитячому більше сміявсь.
На площі, у мандрах, вночі та удень
Наспівував звуки дитячих пісень.

В шуканнях, у муках для себе й для всіх
Носив я з собою дитячий свій сміх,

О той, хто рахує і міряє дні,
Хвилину дитинства відміряй мені!

Цінителі мудрі, ціни не кажіть,
Хвилину дитинства мені залишіть...

Я знову в тім лісі, де рідний мій дім,
Я знову в тім домі,— в дитинстві моїм,
Я слухаю відгук в цім домі малім.

II

Чи, може, від втоми, чи я вже старий —
Полежать кортить у постелі м’якій.

Хоч тільки що ліжко прибрали моє,
Та знову лежати бажання вже є.

І ковдру рука підіймає моя.
«Я можу!» — бо сам тут господарем я.

Лежатиму так, поки буде обід.
Я можу приємність зробити собі.

Я можу приємність зробити собі,—
Лежу, повертаючись з боку на бік.

Ніхто мені слова не скаже за це,
З докóром крізь двері не гляне в лице.

Усе по-новому я бачу в цю мить...
І раптом я чую, щось наче дзвенить.

І брязкіт з кишені виразніше чуть.
Маленькі монети удвох там живуть.

Вони щось шепочуть в кишені тісній,
Нові почуття навівають мені.

Дитячі ручата я бачу в цю мить,—
Під пальцями дивно видзвонює мідь.

Так! Гроші з дитинства, з далеких тих днів –
Найнезрозуміліше слово між слів.

От слово «орел» я туманно почув —
І справді орел двоголовий там був.

І давнє це слово суворо-міцне
Ще змалку для мене чуже і тісне.

Обшукую швидко кишені свої.
Грошину я витяг, кладу я її.

Дивлюсь, мов вона незнайома мені.
Як добре з колоссям змальовано сніп!

І цифри так ясно відбиті вгорі,
І рік — так знайомий, близький мені рік!

О мила грошинко, що бачу тепер,
Ще й зірка ясна освітила тебе.

Колосся виблискує, молот і серп.
Дивися — це гордий і славний наш герб!

Читай на широкім, різьбленім краї:
«Пролетарі всіх країн...»

Грошинка моя сяє ясно отут.
Важливими вже ці хвилини стають.

Не хворий, не втомлений я, далебі,
Я можу приємність зробити собі...

НАСІННЯ

Яка прекрасна ця рілля...

Трактат Авот, 10:4

Заледве віриться мені:
В ході́, в дорозі – заборона

Торкати словом дивини:
«Які, дерева, осяйні ви!»
Та юнь не важить заборон –
Крокує пружно, ще й виспівує,
Сягаючи очима крон.
Дерева, як найліпші друзі,
Вітають, співчувають в тузі
(Я безборонно повсякчас
Розчую скрипку, альт і бас) –
У парках, пораних за планом,
Над річкою, в зелених плавнях
І вздовж доріг,
В байраках, нетрях,
Коло дому,
В усьому просторі земному...

Лісе!
Закоханий в єство твоє магічне,
Хай часом і сприймається як звичне,
Що задарма збагачує нас просто.
Та придивись, а чи тобі по зросту
Ліс!

Його люблю я, і йому я любий
В мороз і спеку, і в сльотаву згубу,
Сліпучим днем і в найтемніші ночі.
Він домом був моїх років діточих,
Він в Громадянську прихистив слабких і хворих,
Коли з поселень вигнав людність ворог,

Притулок надавав, хай тимчасовий,
Настраханим євреям містечковим,
Приреченим на нищення в руїнах...
В ліс повсякчас я залюбки порину.
Сховаюсь в темнім лоні на часинку.
Ліс – то є мій будинок відпочинку.
Гойдання крон мене щорана кличе
Зануритися в тишу таємничу.

Лісе!
Я сам з твого народу гомінкого,
Я знаю кожне дерево на ймення,
Бо тут я повноправний член спільноти,
У мене місце власне є в тутешній
Громаді, хоч, сказати правду, я
Тут у гостині, але я взірцево
Всі поважаю звичаї місцеві.

Дерева, одностайно
Ви свідками були мого зростання.
Прозорий ліс рослин
І кожен подих мій –
Драбина, по якій я дерся вгору
Крізь зло й добро,
Крізь реп'яхи і порох.
Я родом ваш, я полюбляю ліс,
Найбільше мішаний, і глицю, й листя,
Люблю тонке галуззя дрібнолісся,
Вітаю, розумію, як колись,

Від пелюшок весняних, від колиски
Це розмаїття, ці скарби імлисті,
Допитливим очам найкращий приз.
Дивлюсь, вдивляюсь, слухаю – мене
З коштовних змінностей ніщо не обмине,
Це злото сонячне, ласкаве і земне.

Серпанок в першій весен волосіні,
Між ґраток віття щось високе й синє,
Життя, котре збирається на силі!

У кожній миті – виграші хисткі;
Поглянь: з бруньок продзьобались листки –
По зелен-данину ходіть, бузьки!

З води, з повітря, з праху родовід,
Самозростання; людства труд і піт –
Скрізь сіється насіння, зріє плід.

*

Гадаю, не ввижається мені ж:
Не так все ясно, не без дивовиж.
Як з матері випростується син,
Плоди плекають плинність насінин.
У яблуко вдивлюся соковите –
Всміхається рум'яне, повновиде.
А як ізбоку глянеш – тільки й див:
От зірвуть враз – не треба і трудів.
От зірвуть – бо діждалися плодів.

Але ж у серцевині, мов у скриньці,
Зернинки зрілі, та не поодинці,
Як ядерця шліфовані, тверді –
Задля насіння визріли плоди!

1939

* * *

Робкорам

Тому, що без підмоги
І дбання
Я власними зубами,
Сам щодня
Шлях прогризав широкий
До знання,

Тому стає у серці квітно,
Як бачу, що важка рука
Виводить першого рядка
У зошиті: «Наука – світло».

Тому я завсігди ладе́н
Віддати все для тих людей,
Що спрагло простягають руки
До радості і до науки.

* * *

...Хоч бий нас головою в мур,—
Нам щастя більшого не треба...

Ошер Шварцман

Не риск для риску нас веде —
Життя любити б ми воліли,
Й тому вивчаєм повсякчас
Його одмін рушійні сили.
Воно прекрасніш над усе,—
Життя старого біг новітній,
Що світу звільнення несе
Від рабства пут в огні досвітнім.

Любов дає нам наша міць,
Вона нас сповнює одваги,
І, переживши смерті мить,
Ми друзям правимо за стяги.

* * *

Мабуть,
Раз в житті буває
День такий хороший, гожий!
Мабуть,
Разом дні усі хороші
Десь зібрались світлим маєм
І обрали одностайно
Цей хороший день вождем!
Мабуть,
Світ увесь, як надзвичайний,
Відзначає теж цей день!..

* * *

До чого серце прагнуло моє,
Усе, що малювала лиш уява,
Про що й казати ми не мали права,—
Здійсниться скоро... Є воно вже, є...

Це наше покоління, це ж бо ми
Самі собі таку створили долю —
Зуміли стати першими людьми,
Що на планеті цій пізнали волю...

Хай на землі ще є страждання й гніт,
Нехай і наші дні ще многотрудні,
Та перетворимо на свя́та будні
І радістю осяємо весь світ.

Здійсниться мрія... Є воно вже, є...
Зітхнуть на всій планеті вільно люди
І то найкраща нагорода буде
За все, що серце мучило моє...

* * *

Не плакати, не сміятись,
а розуміти.

Б. Спіноза

Із тобою, світ,
Легко віч-на-віч.
Бачу скрізь твій вид,
Чую скрізь твій клич.

На шляхах земних,
Де шумить розмай,
В небесах ясних,
Де блищить безкрай.

РАДІСТЬ НОВОГО БУТТЯ

Не сміх, не плач, а тільки розуміння

Б. Спіноза

א

З тобою віч-на-ві́ч
Мені не важко поряд
Пізнанню йти навстріч,
Ловити кожен порух
На стежці на вузькій,
Такій земній, близькій,
І на шляху широкім,
Що в небо вабить кроки.

ב

Ти, світе, є такий, як є,
Із виссю й обширом своїм.
Ти, світе, є такий, як є,
Отож хоч стій, а хоч ходім, –
Тобі усюди честь і дім,
Все – «від» і «до» – усе твоє –
Вітаю нині і приймаю –
У величі новобудов,
В суворості нових умов
З новими правилами гри –
Собі наказую: бери! –

Як власне «я»,
Як власний звіт,
Бо всенький світ –
Моя сім'я.

ג

І власний ти погляд мій
Повниш тим щирим світлом
З-під брів набурмосених й вій,
З-під гострих висот розвітрених.
Й лице моє, як сувій
Твоїх сподівань і мрій.

ЗОЛОТО

Фрагменти з поеми

I

Змалку з містечка прийшов я до поля й до гаю —
Згадую й досі охоче листя, і цвіт, і дерева,
Флору я рідну люблю з усієї Вітчизни,—
У шухляді своїй бережу берези карельської клаптик,
З Чорного моря привіз гілочку бука старого...
Згадую, як столярами діди були на Волині,
І щотижня платили відсотки, позичаючи гроші з нужди.
Як позабуть лихварів, про яких чув з дитинства!
Та чому так багато про золото думаю я?
Чи пригадую стогони діда при сплаті відсотків?
Чи то згадка лишилась від мандрів східних моїх?
Чи це відгомін західних вражень недавніх?
Ні, це дихання нашого звільнення з рабства старого,
Це нової людської моралі диха́ння палке,

Це натхнення від творчості, праці, будови нової!
Це почуття спадкоємця, що з високої вежі
Бачить будови палаців і хоче пізнать їх минуле,
Хоче в яскравих картинах історію всю уявить,
Хоче все в світі пізнать, дороги борні й перемог.

II

Коли ми переможемо в світовому
масштабі, ми, здається мені, зробимо
із золота громадські туалети на вулицях
кількох найбільших міст у світі.
В. І. Ленін, т. XXVII, стор. 82

Той,
Кому належить слово сказати,
Знає, про що
І кому промовляти.
Нині у мене
Золота тема,
Про золото
Поема.
Я хочу
Показать для загалу,
Для огляду людського
Історію цього металу,
Жовтого і злого,
Що сяєвом своїм
Засліплює всім очі
У світі цім земнім
Щодня, щоночі,

Що у собі таїть
Всі біди зловорожі,
Заховані у слові голоснім:
«Гроші».
На жаль, я знаю,
Що не скоро в двобої
Ми звільнимось
Від цієї прокази лихої,
І багато води
І крові
Зникне в безодні біди,
Поки всесвіт засяє в обнові...
О, я теж хотів би дожить
До тих днів,
Коли, вибачте, люди
Будуть ходить
В туалети
Із чистого золота всюди!

III

На ленських золотих копальнях
було розстріляно 270 робітників
і 250 поранено.
Відомості про Ленський розстріл
4 (17) квітня 1912 р.

Ось яке те золото із Лени,—
Досі розстріл згадуєм на ній...
Ось яке те золото із Лени,
Щедро в крові зрошене густій!

Ось яке те золото із Лени,
Що народ руками добував...
Довго він у злигоднях конав,
Поки не здолав життя злиденне!
....

IV

Прирівняні до бога золоті тельці
Виблискують в руці,
Плескаті, жовті, мов мерці.
Я бачу, як їх возять по світах
Під охороною в мішках,
Я бачу їх у сховищах підземних,
У сейфах потаємних,
Я бачу ці «дорогоцінні вантажі»,
Яким нема межі...
Вони мандрують в поїздах, на кораблях,
То відбувають десь, то прибувають,
Вони панують... мовчки сяють.
І вимушене коливання сяйва їх
Хвилює всіх,
Засмучує і звеселяє,
Несе страждання без кінця і краю.
І юрби світові в обох півкулях
Дивуються й схиляються,
У шумах і у гулах
Танцюють і кричать,
Хапаються за зброю, щоб золото дістать,

Запалюють вогні, підносять смолоскипи
І ділять світ на скиби,
У дикі йдуть бої,
Руйнують всі земні краї,
І всюди сіють жах,
І підіймаються по всіх світах,
Мов вихор-круговерть,
І голод, і руїни,
Й смерть.

V

ДИВО

(***З якутського епосу***)

Вище хмар витає цар північний,
Диво, диво.
Очі точать кров у млі одвічній.
Диво, диво!
Хмуро дивиться на доли й гори
Диво, диво!
Скрізь пустелі дикі й люте горе.
Диво, диво!
Гірко плаче журними сльозами
Диво, диво!
Сльози котяться, блищать огнями.
Диво, диво!
Сльози під вітрами стали мов каміння.
Диво, диво!
Пил їх укриває, тьмарить їх проміння.
Диво, диво!

Їх дощі полощуть і заносять бурі,
Диво, диво!
Сльози під снігами скніють у зажурі.
Диво, диво!
Глибше в землю рідну сльози проникають.
Диво, диво!
Довгими віками у землі дрімають.
Диво, диво!
Скрізь вони снігами вкриті віковими.
Диво, диво!
Тільки ворон кряче іноді над ними.
Диво, диво!
Та сюди зійшлися якось хижі люди,
Диво, диво!
Золоті краплинки підбирають всюди.
Диво, диво!
Крихітки дрібненькі дорого цінують.
Диво, диво!
Риють і копають, ріжуть і шматують.
Диво, диво!
З золота лихого ллють собі кайдани.
Диво, диво!
Закували людство в золото захланне.
Диво, диво!
Ідолів для себе з золота створили.
Диво, диво!
Золотом народи всюди пригноби́ли.
Диво, диво!
Та настануть скоро ті літа жадані,

Диво, диво!
Коли сльози Дива в сяйному паланні,
Диво, диво!
Радістю осяють людство все розкуте,
Диво, диво!
Сльози-самоцвіти оспівають люди.
Диво, диво!
Щастя на планеті запанує всюди.
Диво, диво!

VI

І найніміші із німих,
І найтемніші з темних
Відчули у серцях своїх,
Глибоких і таємних,
Що значать золота краплини.
І в ці часи, і в ці хвилини,
Коли все сяє у труді
В безмежнім сонячнім просторі,
З'явились мрії золоті
Про сльози радості прозорі,
І з мук, наруги і біди,
З бажань, надій і поривання
Заграв ясний струмок мети
У сяйві світлого чекання.
І вже дзвенять, немов у сні,
В серцях легенди і пісні
Про радість мирного світання.

МІЙ ДАР

Мій дар, о мій пісенний дар!
Мій скарб важкий,
Тебе здобуть нелегко,
Нелегко зберегти й в душі носити,
Мов той тягар!
Чи не мисливець я,
Що здобич навісну жене
І до кінця не знає: хто кого –
Чи він ведмедя зажене,
А чи ведмідь його?
Шукаю, в засідці чекаю,
Нудьгую, жду тебе,— а ти?
А ти в мені, ти — німота моя.
І раптом:
Коли я хочу все забути,
Коли я хочу легкості зазнати,
Коли я хочу мати, як усі,
Хоч крихітку тверезого знання,—
Приходиш раптом ти
Вогнем бурхливим із туману,
Рудим вогнем,
І сповиває мозок мій
Твоя пекуча мова,
І словá —
Слова пекучі з уст пливуть.
Я ледве чую їх,
Шикуючи той крик, той вічний зойк

В гартовані рядки.
Глибокий чути сум
Крізь сталі синій блиск,
І сили зв'язані
Даремно із глибин
Прорватись хочуть крізь заліза дзвін,–
То так гартується й кується
Оте, що піснею зоветься.

Мій дар, навіщо він мені?
Я раб його в тяжкім мовчанні.
Він рве мене мої всі дні,
Його життя — в моїм конанні.

Ця сила, чи вона ж моя,
Коли її не загнуздати?
Коли з її наказу я
Співати мушу і ридати?

Коли душа моя в ярмі —
Шукати риму невідому
І зважувать її в пітьмі
Під одчайдушний гуркіт грому!

Гранити кожну грань рядка
Даремна річ та й сил немає,
Як пéра стиснута рука
Одне по одному ламає!

МІЙ ДАР

Мій даре, поетичний даре,
Дар навіжений!
Як важко тебе подрібнити,
Позбутися, вдовольнити, –
Важенний!

Чи я не мисливець, ловець,
Що квола така в мене здобич?
Не дбав про позірні оздоби?..
Ведмідь проти мушки – чи все нанівець,
Чи все навпаки, не на добре:
Ведмідь у мисливській подобі.
Шукає, вистежує мій олівець –
Та смуток і розпач, немовби в жалобі.
А ти? – ти німуєш в мені, наче мрець.
Чи раптом:
Забути примусиш усе, що навкруг,
Коли я волію, щоб світ випромінював світло,
Щоб сила зміцніла і мови, і рук,
Не треба нічого, крім сонця і вітру, –
Раптово виходиш на пруг,
Із вогнища іскри летять крізь тумани,
Підсвічуючи дими,
І все заливають принади, омани,
Як піна вогниста зими.
І губи,
Мов гуму,

Розтягує мова плитка́,
Заледве розчують вуха,
А то, мов іржею з-під молотка,
Котиться галасу скруха.
Крокує глибока туга
По синіх сталевих струнах,
Що так натягнуті туго,
Аж ріжуть все, ще не струєне.
Видзвонює синь металу,
Кайдани виковує, звісно –
Припнути мене до пісні.

ב

Що, даре мій, тобі я винен?
Яку іще віддати з мет?
Ти плоть, мов крук, розполовинив,
З життя мого черпавши смерть.
Чого ця дивна сила хоче,
Що ледь не змушує ось так:
Коли надходить мука творча, –
Слова виспівує кістяк.

В ярмо я головою мушу,
Щоб викресати сяйво з рим,
Щоб до́бра слава гріла душу
І вуха повнив твій нестрим.

Як маю на тім лезі-прузі
Вирівнювати кожен звук,

Ледь не ламаючи в напрузі
Не пера – розчепірки рук?!

ג

В душі твоїй,
В душі твоїй
З таїн її,
З далеких закапелків,
Із тиньку білих стін,
Бліда подобо глин,
Визиркуєш з кутків,
Нагадуєш розкуто
Про дім, моя спокуто.

Одтягуєш з дороги,
Гребешся в пóросі
Коло порогу –
Чи впорскуєш той попіл
В душу власну?
Ти з патерицею в руці –
На тінь, що наповзає рясно,
Посеред куль з бездонних кубел
Клубочиться і пасма губить –
Ця тінь – моє то власне «Я»,
Що у кутку між стін принишкло,
У прірві,
Де душі твоєї
Вишкір.

ד

Із тінями зростав,
Із ними жив,
Тож я не без підстав
Ненавидів, тужив,
Радів і нудився собою...
Прощання час настав –
Тінь і життя –
Без мене вже обоє...

Я, як вони –
Колесам
Найперший підставляв
Плеча могуть.
І м’язів моїх плетиво
Над плесом –
Дуба,
І мій кістяк,
Притягнутий широким пасом,
Напружувався так,
Аж вилітали зуби...

Нащо тепер
Мені
Життя
В самотині...

І лампа догоріла.

А за дверми, за ворітьми́
Припало місто до пітьми.

Не чути чулих шамотінь
У закуті моїм,
Лише тернини тінь
Зростає, наче дим.

Оце вона,
Марно́та зла,
Зміюка,
Знову підповзла,
Щось витіва –
Не зважмо.
Та душить, наче тятива,
Той зашморг.

ה

О мотуз,
Голос
Не розчав!
Хіба він так надокучав?
Спромігсь на двійко слів:
Учора...
Чорний...
Випар...
Дим...
Культяпка? – Куля...
І за останньою з судом

Рушає тиша знов слідо́м
І стіни смерті скулені.
І тінь ворушиться в кутку,
І темрява у сповитку
Щось втаємничує.
Під знаком зірки і хреста
Питання знову пророста
Із відчаю –
До мене верне
З ватри:
Завтра
Хто?

ו

Ні, ні, ні,
Я не в однині.
Я з усіма
Пов'язаний міцно.
Злісно
Мара́ сама
То спливає, то й тіні нема.
Усвідомив давно до дна,
Що це щось неповторне –
Ота моя «однина»,
Брила важка кам'яна,
Моя «однина»
Невідпорна –
Та збентежено

Мить
Простежена.

ז

Хай обминає – це не зі мною,
Що звуть одниною
Земною.
Короткий віддих:
«Мить, зупинись!» –
Путь не питатиму –
Угору, вниз –
Міцно прив’язана
Нитка провідна
Виведе враз мене
Із лабіринту,
Ліхтар не потрібно, ні,
Засвічувать тьмяний:
Сяє зосібна мені
Зір полум’яний,
Мільйони із висі
Сліпи́ть – не дивіться!

Земле, земле моя,
Осяяна, зцілена,
Навіть саме ім’я
У майбуття націлене.
Наказую: хай мій дух,
Тіло
Й душа

Линуть тобі до рук!
Хай день мій
І ніч
У радості,
У журбі –
Довірю тобі!

ח

Повік не подовжу муки
Моєї самотини.
Усі світи – аж до злуки –
Ти відімкнеш мені;
Творіння краси осяйної
Тяжким трудом осягну,
Тремтливі витворю крила,
Занурюсь у вишину,
Щоб аж ув очах заяскріло,
Бо нитку мою міцну
Жодна не зріже брила.
Плúсти у цій красі,
В обширі цім безмежнім
Будемо ***разом усі*** –
Кожному світ належить!
Кожної праці краса
Нині, щоб завтра вранці
Осяяли небеса
Сонячні протуберанці!

Земле, земле моя,
Осяяна, зцілена,
Навіть саме ім'я
У майбуття націлене.
Наказую: хай мій дух,
Тіло
Й душа
Линуть тобі до рук!

Квітень 1930

ДЛЯ ВСІХ

Людське обличчя я люблю
І журне, і натхненне,
Я відсвіт щастя чи жалю
Завжди, щомить в ньому зловлю,
Хоч сланий не до мене.

Люблю я радість вогняну,
Хоч їй не я причина.
Незмильно я її збагну
І дам їй відповідь ясну,
Бо я також — людина.

Я вмію радість осягнуть,
Бо труд, страждання, горе
Завжди утрьох вперед ведуть,
Конечність проклада їм путь
В матерії, в просто́рі.

Я знаю все це — та нема
Від радості утоми.
Живу я разом з усіма,
І щастя все єство пройма,
Мені і всім відоме.

* * *

א

Так, я великий в тому,
Що є і слух, і зір я
Народу, котрий не зважав на втому;
Щоднини в шарпанині
Вперто вірив,
Що безсмертний він –
Не може, безумовно, вмерти й нині!

Порине в безвість котре з поколінь,
За тим і друге згине в невідомість,
Та кожне сіє,
Ширить лан натомість,
І прах, і тлін
У колі сівозмін

Із насінин
Плекає знову вруна.
І вірить мій народ, як у Месію:
Якщо судилось,
Пройде все наскрізно,
Пробивши труни...

Чи духу з тілом
Простувать нарізно?!

Пройти наскрі́зь, постати нізвідкіль
У цім самототожнім світі,
Пройти наскрі́зь, постати нізвідкіль,
Щоб саме тим був світ,
Яким його запам’ятали в злеті,
Свій розпростормо родовід
В палаці чи в наметі.
Народ мій кожен оберт пам’ятає.
Так само я все в слух і зір всотаю
І лину з тим увись.
А задививсь –
Виблискує сльоза, відбивши світу вроду.
Від того саме я зростаю,
Що дослуха́юсь до свого народу.

ב

Так, я великий
Щонайбільше тим,
Що дослуха́всь до тебе,
Народе, що в занепаді жадав
Загартувати вільний дух сталево
У боротьбі, у гідності, в трудах.
Так, я єврей,
Сіяч ідей.

Я звідусіль вслуха́юсь, виглядаю,
В самім собі плекаю мужність я,
Бо нею лиш озброїтися маю,
Щоб перейти
Крізь дим, крізь кров
І небуття,
Крізь час нещасть
У ті ясні, в ті осяйні світи,
В те променисте,
Що зараз тільки креше перші іскри.
Так, я великий тим,
Що я вслуха́всь
У тебе, у віки,
Де прагнення плекав ти пломінкі;
З усіх усюд
Я чую й бачу, як мій люд
Збирається із хижок та із буд
В омріяний давно єдиний дім –
Ходім!

ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ

І день іде, і ніч іде,
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки!

Т. Г. Шевченко

Вночі, оддалеки від гуркоту і шуму,
До тебе і твого народу я стремів,

Плекав я довго заповітну думу —
До вас звернути мій сердечний спів.

З нового пам'ятника впало покриття!
Цареві пам'ятники знищив гнів твій правий;
Там, де були вони,— твій образ в сяйві слави.
Яка прекрасна мить прекрасного життя!

Твоя палка любов хай зігріває нас,
Щоб зник жорстокий слід старого гніту й муки;
Проймай наш день своєю ніжністю, Тарас,
Провісник радості, і правди, і науки!

НА МОГИЛІ ШЕВЧЕНКА

I

Моторка вдалині дніпровські будить води,
І ловлять стук її низькі яри,
І стук той вільно йде на довгі сходи,
На тихий верх лісистої гори.

Самотньо на могилу я зійшов,
Що в першому промінні височіє,
В цеглинці кожній вирослих будов —
Нові накази і нові надії.

Хто скаже, ми нездатні пам’ятати?
Минуле теж ми вмієм цінувать,
Та звикли кожен пам’ятник скрашати
Ділами днів, що навкруги горять.

Належать нам і колос, і стеблини,
І давнина, і в сяйві юнім світ,
І вся земля, і неба височини,—
За це ж ми віддали і кров, і піт.
Матерія — і час, і рух,
І все мету несхибну має,
І все «конечне» — без кінця навкруг,
І тиша завжди ураган ховає.

II

На східцях, що до пам'ятника йдуть,
Я в колі милої дітвóри;
Твої слова в повітрі цім живуть,
Твої картини в цім живуть просторі.

Ні, не мене і не мойого сина
Ти проклинав: не та була мета!
Мій труд по-материнському Вкраїна
В свої широкі поли загорта.
Єдині сили нас тепер єднають,
Хвороби слід змітають у житті,
Гарячі шнýри золоті
Нові шляхи усім нам одміряють:

Народу творчості і праці,
Народу, звиклого змагаться,
Народу,
злитого
з народів,

Народу, вірного свободі,
Народу творчості і праці!

III

Як, як не знать?
Настане бій —
Всім зброю взять,
Бо влада — в ній!

Бо знати слід:
Всім зброю взять,
На повен хід!

Палає даль —
Не можна ждать!
Гаряча сталь!
В чоло стрілять!

Палає даль!
Веде в боях
Багряний стяг!

Як, як не знать,
Що міць думок
Зміцняє рать,
Рівняє крок!

Бо знати слід:
По днях тривог

Думок політ —
Знак перемог!

IV

Чом саме тут, не десь отам
Я віддаюсь оцим думкам?
І сам не можу я вгадать,
Та знаю: це пора сказать.

ІВАНУ ФРАНКОВІ

З вузенької межі ти бачив
Своїх уярмлених братів,—
Погонич на коні маячив,
Батіг по спинах їх свистів.

Уся земля у меж в полоні...
Страшних страждань бездонний глиб!
Ти бачив панщизняний хліб,
Великий біль малих Миронів.

Неначе трави на світанні,
Всі тягнуться до світла вгору,—
І від самотності й од горя
Рятуються на дні ковбані.

Несміло, з ляку тремтячи,
В своїй, але чужій країні,
Без хліба вдень, без сну вночі,
Шепочуть про права людини...

З вузеньких меж ти, гостроокий,
Вдивлявсь крізь рідні колоски
У світ великий і широкий,
В легенди, міфи та казки.

Вдивлявся й добре розумів,
Куди це йдуть народні верстви,
Збагнув красу наступних днів,
Коли прийде нове братерство.

Тому ясне ім'я твоє
Й лунає мовами всіма
В краю, де вже ярем нема,
Де мрія дійсністю стає.

МИХАЙЛОВІ КОЦЮБИНСЬКОМУ

З яким зворушенням тебе в уяві бачу я.
З яким тремтінням молодим веде рука твоя
Рядок свій перший: «Вчення — світ»!
Народу ти служив
З цих перших трепетів пера, з цих перших світлих слів.
У рік народження мого писання Гейне ти
Перекладав, шукав путі в світ горя й самоти,
За Ціпов'яза-мужика царю листа писав,
З людей, які лякались бур, разюче глузував.
Ти в грізні дні з народом був — на утвори твої
Поклали перший відсвіт свій ці висхідні бої.
Твоя прагну́ща сонця мисль живе для нас в добі,
Як слово Горького живе, присвячене тобі,—

До нього серцем линув ти крізь простір віддалі́,
По Капрі ти із ним ходив, по тій чужій землі,
Де кущик українських мальв зустрів ти край стіни:
«Здорові будьте! Як вам тут під сонцем чужини?»
Крізь слово Горького сія огонь твоїх очей:
«Благословен, хто труд свій дав для щастя всіх людей».

* * *

Знайомі здавна, серцю здавна милі
Всі рідні ці картини,
У небі дерева́ ширококрилі —
У небі України.

В зеленім затишку часи спокою,
А недалеко — Київ.
Що з того, що хлоп'я колись весною
Вивчало книгу «Іов»?

Що з того, що поет найшов тут са́ме
Ці дві далекі рими,
Що він зіткнувся з цими іменами,
Далекими такими?

О часе! Десять літ — у дні єдинім,
У вольному, в ясному...
Навіщо пла́кати по старовиннім,
Як щастя — у новому?

ПАМ'ЯТІ ОШЕРА ШВАРЦМАНА

Сплелися радість і жалі
На українській цій землі.
Минулі дні сплелись над нами
Так міцно з нинішніми днями.

Крізь чорні хмари й грізний грім
У славнім гомоні лункім,
Непереможне й легендарне,
Встає ім'я твоє стожарне.

Богунський вершник запальний,
Ти рвався з ворогом у бій.
Як гордий син свого народу,
Поліг зі Щорсом за свободу!
Обоє ви в грозові дні
Нам встаєте удалині,
Немов той грізний клич до бою
З страшною клятою ордою.

Крізь дим і кров ми вдаль ідем —
За ніччю ніч і день за днем.
Та гордо пройдем ми дорогу!
Ми вже стрічаєм перемогу.

Сплелися радість і жалі
На українській цій землі,

Де люд у по́риві єдинім,
Сплелось минуле з нашим нині!

ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМУ

I

Сміявся ти, бо плач не міг
Допомогти. Твій гордий сміх
Врази́в би й кригу! Чом же ця
Посмі́шка кожного лиця
Для тебе мукою була?
І думка ще стрімкіш вела
Перо у пристрасній руці.
Як добре знають мислі ці
В країні здійснених бажань,
Де ми звільнились від страждань,
Від прокажених мук старих,
Де відчуваєм ми твій сміх,
О велет всміхнений! Підніс
Ти не перо — гарячий спис.
Не лоскотав ти, ні! — горів
Твій гострий, твій веселий гнів.
Вогнем дійшли до днів моїх
Твій погляд, серце, думка, сміх.

II

Якби до нас ти прийти міг сьогодні,
Бачив би ти не містечка голодні,—
Звільнений вже від страждених турбот,

Любий, єдиний герой твій — народ —
З нами ступає у лаві побідній.
Тев'є дер мілхікер[1], сивий єврей
Більш не пригноблений, більше не бідний,
Бачить він радість і щастя дітей —
Громадянин і товариш. Натхненно,
Гордо слова він повторює ці:
Наше братерство — рамено в рамено,
Погляд у погляд, рука у руці.

[1] Тев'є-молочар (ідиш, *прим. упорядн.*)

ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМ

Сюїта

Із глибин,
Далини
Лет годин,
Спів весни,
Миру спів,
Дзвін труда –
В кожен дім
Сто вітань –
– Шолем!
Спокій вам,
Трударям,
Піснярам,
Ковалям –
– Шолем-алейхем!
Щирий труд,
Щастям будь,
Всім, що жнуть,
Що кують –
Мир і труд,
Мир і труд!

Дорога життя – сувора й проста –
То ґето облудне, то мороку стан.
І ятрила душу йому гризота́
У вирі гендлярських оман.

Він, поглянувши навколо,
Мовив так: невтішна доля! –
Мішурою, блиском всюди
Все повито, все окуто,
Серце ж каже: геть, доволі!
Збавтесь глуму того, люди!

А часом прикутий до дійсності сам
Платив він сумлінно дани́ну,
Чи грала усмі́шка, котилась сльоза –
  Всіх не минав,
  Щиро вітав;
І хоч іскор доволі із серця кресав,
Та люди не знали тієї години,
  Коли в його поріг
  Били кашель і сміх.
І вирішив: слугує хай завжди
Тому лиш слово, як кремінь,
Хто щастя трудом здобуває,
З ким в дружбі і чесність, і правда.

– З очей, облуди, згиньте, –
Казав, заповідав.
Читайте його книги,
Що серцем він писав.

Слова ясніше світять
З гущавини життя,

І сміх його все глибше
У душі запада.

І піснею повсюди –
Гримить луна, сурма!
Де працю знають люди,
А крутіям – тюрма.

І любо, й благовісно
На поле лине, в дім
Народів славна пісня –
Мир, друзі, вам,
– Мир всім!

Спокій вам,
Трударям,
Піснярам,
Ковалям –
– Шолем!
Щирий труд,
Щастям будь,
Всім, що жнуть,
Що кують –
Мир і труд,
Мир і труд!

ПРОСПЕКТ

Копають гору, зрушують її,
І вулиці кладуть нові й широкі.
І скелями встають доми високі,
Що заступають хмари та гаї.

А вулиці все вище йдуть між тим,
А па́лаци все вище пнуться вгору,
Старі дахи стають їм за підпору,
І вежі сповиває хмарний дим.

А далеч гір невпинно кличе в бій,
І натовпи крізь світлі йдуть фронтони,–
В отві́р життя, крізь осяйні колони,
Відкриті в простір вічноголубий.

І зливу радості серця готові пить,
Наснажені на труд і на змагання,
Щоб, світу всього перейшовши грані,
Готовим бути кожну спробну мить.

МОЇ СИНИ

І як не цінити мені
Тут кожного з них,
Хто лине до сонячних днів,
До днів весняних!

Іржу днів минулих — на дно!
Хвилює ж одне —

Цих дум, цих поривів вино
П'янить і мене.

Все людське — для них не чуже,
Всяк вільний, мов птах.
Не тисне, не висне уже
Тягар на ногах.

Я заздрю, кажу я собі,
Лише молодим,
І я у святій боротьбі
Всім серцем моїм!

Частинка червоно-ясна,
Яка б не була,—
Від неї цвіте далина,
Від неї зникає імла!

З ЦИКЛУ «КИЇВ»

I

ОНОВЛЕНІ МІСТА

Широка далечінь, простори незмірянні,
Де й досі ще дичавина живе,—
Там стали твердо ми, і на величній грані
За містом місто родиться нове!

І до просторів тих наш погляд завжди лине —
Чи ранок на землі, чи темнота —

І невгамовний рух міняє щохвилини
Старі звичаї та старі міста.

По шию увійшли ми в смі́ливе змагання,
Та зброї руки не кладуть міцні.
Нам любі крейди слід і фарби колихання
На цій уже залюдненій стіні.

II
СТОРІНКА ІСТОРІЇ

Ну, що ж, моя пам’ять, гортай
Літа і хвилини, скривавлені вкрай!
Я міць, як ніколи, в собі відчуваю,
Про все пам'ятаю...
Щороку мені
Народ
Давав сили земні,
Смутний від турбот,
Мов матір, носив на руках,
Всміхався до хлопця, з любов'ю в очах.
Щодня на дорозі
Беріг мої нозі,
Що в далеч ішли;
До мети простували
З потали,
З імли.

Київські вулиці, мені ви дали
Міську широчінь сторіку.

Край порога ви стали
Мого життя,
Що йшло в майбуття,
Ви звільнили мене
Від бідняцького смутку навіки.

Київські вулиці,
Площі бучні,
Де прийшлося ходити мені!
Тисячі ваших глухих голосів,
Де клекотів
Багатомовний нестриманий гнів,
Учили мене
Вимовить слово бентежне, гучне —
Всім людям на подив,—
Від себе й усіх,
Від міст і від сіл,
Від країв і народів...
Та пам'ять приходить моя
І каже:
— Мій друже,
Хай нині вирує гучна течія,
Святкує й сія,—
Ми ж вийдем на київські вулиці
Давні, сумні, осоружні...
Ось літо.
Дороги забито
До київських гір,
До церковних святинь,

Де тиша і тлінь.
Всі вулиці й площі,
Узвози і гори
Вкриває юрба сільської покори,—
Помалу, зігнувшись, іде
Старе й молоде.
Баби і діди
Простують сюди,
Дівчата з устами німими,
Діти з очима сумними...
Старці шкутильгають.
Святоші пройшли...
І вузлики всюди,
І всюди вузли...
Спішать до Лаври всі, мов уві сні.
Там у печерах,
В темній глибині,
Маячать голови сивезні,
І ллється з них святий єлей,
Бальзам цілющий для людей.
Там у пітьмі виблискують ряди ікон облесні,
І преподобні та святі,
Німі й суворі,
Дають «утіху» й «ліки» в горі...

О хвилі рабських юрб у давнині!
У Києві на вулицях міських
Вони встають у спогадах моїх
І в ці святкові, в ці щасливі дні.

* * *

Я перелякав тебе?
Люба, не хвилюйсь-таки:
Біле, сіре, голубе —
Це ж не більше як цятки –

Вапна, крейда, фарба лиш...
Придивлятись слід, де йдеш.
Він людина — і не більш,
Ну, а я — не ангел теж...

Здершись аж під самий дах,
Добілити він спішив...
Глянув з острахом я — шлях
Просто під драбину вів.

Він сумлінно почекав,
Поки я внизу пройду,
Та зарано, на біду,
Я гукнув, щоб він почав.

І, завзятий, молодий,
Він квача схопив без дум,
Вмить махнув туди-сюди —
І заляпав мій костюм.

Ну, то що ж? Згадай лишень:
Завтра перший травня день!
Кинь же, люба, страх і сум
І почисть мені костюм.

* * *

Від курного передмістя
Лиш годину встиг промчати —
І мене вже оточили
Трав пахучих аромати.

Після дощику — перлини,
Хма́рок пасмо розійшлося,
В луках сіно покосили,
Наливається колосся.

Світлий час труда і миру
Я сприймаю повним серцем.
Хай же згине той, що прагне
Це затьмарить чорним герцем!

ВЕСНА

Бурхливих сил прихід,
Він має назву тиху...
Це — крапель шум, це — лід,
Що тане з сонця сміху;

Це — грім в тиші ночей,
І перша блискавиця,
І юний блиск очей,
Що серцю часто сниться;

Це все — весна, весна!
Одне-єдине слово...

Ой, неба ж глибина,
Ой, почуттів обнова!

І все це — ти, це — ти,
Окрасо двоскладова,
Із звуків із п'яти,
Це — ти, одне лиш слово:
Весна!

ІРПІНЬ

I

Три вільних дні одержав вільно я,
Щоб знов заграли серця струни чулі,
Злились з трудом, що в даль життя несе...
І гай, і луг, Ірпінь — краса моя.
В промінні я, і обіця зозуля
Багато літ — тут, видно, щедре все.

Зелений світ встає передо мною
У квітах весь, що линуть золоті.
Ну, й що ж, як рік промчав у днів прибої,
І світ, і ти сьогодні вже не ті?..

«Постарів ти»,— свічадо промовля,
Поволі липа за вікном вмирає,
Цементні сходинки подзьобав час,
Червона цегла стала як земля...
Але життя цвіте й шумить безкрає,
І в дерева́х старих ще юний дух не згас.

Я з вами ще, блаженні небокраї,
І в змін красі безсмертя відчуваю.

II

Ранку доброго вам всім!
З ним вітаєте мене ви.
На ріці туман, як дим,
А душа — мов сад вишневий.
Світанковая роса
Оживляє серця струни,
Бадьори́ть її краса,
Я од неї юний, юний...

А зозуля (дяка їй)
Шле мені з «ку-ку» привіти,
Що іще ж я не старий
І ще довго буду жити.

КОЛИ ВСІ СПЛЯТЬ

Коли в будинку всі вночі поснуть,—
Як добре, сон зборовши, вартувати!
Робітники працюють. Десь гудуть
Електрикою збуджені верстати...

Як любо нишком мріяти тоді,
Коли не сплять замріяні планети,
Дивитись в очі зір у самоті,
Своїх думок до них звернувши злети.

Світає скрізь, та ти не спиш один,
Ти перший бачиш кроки дня надворі,
І як на тлі зелених верховин,
Зустрівши сонце, тихо меркнуть зорі.

ПОЧАТОК ВЕСНИ

I

Я лягаю, ледь стемніє,
Прокидаюся з півнями,—
Зеленіє й шаленіє
Обшир, сповнений піснями.

Ох, коли б не звичка древня
Хліб насущний здобувати,
Розучився б я, напевно,
В каламар перо вмочати.

Та й навіщо до крайвіку
Все писати, як на звіті?
Адже є пісень без ліку
Незаписаних у світі!

Скільки цвіту в листі квітне,
Фарб — у травах розцвітає
І нечутно, непомітно
Небо й землю залишає.

Хоч би й вік перо тримати,—
Чи в моїй це змозі й силі

Оспівати й змальовати
Дні весни безмежно милі!

II

Рожевий опасистий місяць,
Звичайні дерева нічні...
Отак їх малюють віддавна
Художники на площині.

А я почуваю за ними
Космічної відстані злам
І хочу прикрити безодню
Між баченням і почуттям.

А я тую ж мить розумію:
Неспокій, що бродить в мені, –
Це він мене робить поетом,
Він творить із віршів пісні.

А я тую ж мить розумію
Мистецтво твоє і моє:
Не з мертвої фарби картина –
З живої душі постає.

РОСА

Сонце в краплі води...

Народний вислів

Оце воно, світле єднання,
Поезії й ду́мки – та мить,

Коли їх не мучать питання,
А відповідь їх веселить.

І серце, і розум – єдине,
В співзвуччі одному тремтить,
Як ці ось краплини-рубіни,
Де сонця частинка горить.

У краплі – весь досвіток плине,
Як моря, її не обнять,
І серце, і розум – єдине,
В співзвуччі одному тремтять.

* * *

Тут, внизу, і там, над нами,
Постіль зваживши сь покинуть,
Ще немов повиті снами,
І земля, і небо линуть.

Срібне сяєво високе
Ніби тільки народилось.
Що там роки, що там роки!
Знов дитинство пробудилось.

Знову справді я дитина,
Знову грає наді мною
Щастя усмішка невинна,
Все життя з його красою.

НА ПАРНАСІ

Ще нікому з містечкових
Не траплялось тут бувати;
Я ж прорвався випадково
І, нівроку, пізнувато...

Без наказу, без запросин
Я у пісню взяти ладен
Гір верхів’я й неба просинь,
Неба світлої Еллади.

Я забіг сюди на хвильку
Без запросин, без мандату...
Це зашкодить вам хоч стільки –
Я хотів би вас спитати.

Чи ж тісніша в вас тісно́та,
Як один куди змандрує?
Та й не бійтесь – все достоту
Вам віддам, що тут знайду я.

Не змарнуюсь на чужи́ні
І нічого не розтрачу,
Берегтиму, як святиню,
Нашу сутність, нашу вдачу.

Без наказу, без запросин
Я візьму у пісню радо
Гір верхів’я й неба просинь,
Неба світлої Еллади.

БІЛЯ КАСТАЛЬСЬКОГО ДЖЕРЕЛА

Напився, втер вуста і вигукнув: «Хвала!»
Той гук удалині
Луною оддало...

Оспіване стократ кастальське джерело!
Спасибі від душі! Ти ж нині і мені
Ущерть того пиття дзвінкого налило,
Натхнення віщого, що зроджує пісні!
Хвала! Хвала!

* * *

Трепетні рідше бувають у серці хвилини,
Чисті, мов сонячний келих вина,
Але ж бо ті́ла всього їх чекають клітини,
Ждуть, як колись, щоб прийшла хоч одна.

І надлітає зненацька той трепет блаженний, –
Чуєш, поете? Поете, не спи! –
І опромінює знову все звикле й буденне,
І до незнаної кличе тропи.

Раптом засяяли дні потемнілі,
Промені світла на всьому лежать...
Гостоньки любі, натхненної творчості хвилі!
Прошу уклінно частіше бувать.

ПЕРЕТВОРЕННЯ

Закриваю очі – ніч
Даль безмежну розкрива,
Не злічити там облич,
Там і мрії, і ява.

Розкриваються світи,
Безкінечні для очей,
Та... не можу сам дійти
До знайомих я дверей.

Часом мозок щось свердлить,
І темнішає мій зір,
І уява слабне вмить,
Не на всю працює шир.

Я люблю, коли сприйма
Розум мій красу світів
Почуттями п’ятьома,
Ясним дзеркальцем з-під брів.

«Окуляри ти надінь!» –
Друг мені пораду дав.
Марна річ! Це ж тільки тінь,
Щоб рельєф яснішим став.

Відганяю темноту
Я вогнем пісень своїх,

І мужнію, і росту
У припливі сил нових.

Що у слові ожило,
Те не згасне у віках,
Що у пісні процвіло,
Вічно житиме в серцях.

НАТХНЕННЯ

Де б не ходив я в моїй неоглядній Вітчизні,
Тебе не шукав я, до мене приходило ти,
Без краю дзвеніло в сердечній схвильованій пісні,
Тремтіло у серці, що рветься вперед до мети.
Глибінь і безмежність в моїй гомінкій Батьківщині,
І творче дерзання у душах радянських людей.
І спів мій палає натхненно у творчім горінні,
Відбився огонь його в полум'ї кожних очей.
Бо рідні мені поривання моєї країни,
І осторонь неї не можу проходити я.
Тому таке слово моє гомінке і невпинне,
Тому так лунає стривожена пісня моя!

* * *

Тетивко — нить життя, тебе щомить я бачу;
Мовчиш — і легко жить, бо й мовчки — словом значу.
Мій труд у пізню ніч, мій спо́чин, усміх теж,
Мою хулу й хвалу — спрямуй у ціль, простеж!

Не всяк уздрить тебе — з-під хвиль тих денних, плинних;
Ти ніби пахощі весняних ріль цілинних.
Двоїшся ти стократ, дрижиш, немов струна,
Від ока простого ховаєшся, чуйна.
Тугу тетивку-нить натягнемо на лука:
Не щезне ні на мить з очей, як сил сполука.
Вона веде мене — я далі буду йти;
Натхненна нею річ — досягне десь мети.
Сягала бо не раз, втіли́вшись в думку сталу,—
О гордих слів моїх стріла! О дзвін металу!

Вірш М. Рильського *з книги вражень відвідувачів виставки творів З. Толкачова «Шолом-Алейхем у живопису та графіці», 1939 р.:*

* * *

...Здається нам, що Толкачов
Той відповідний стиль знайшов,
Де сміх, де плач, де сум, де слово
Шолом-Алейхем дав чудово,
Де переяславська верба –
Народів двох одна журба,
Де в зорях мрії однієї
Ішли вкраїнці і євреї.

МАКСИМОВІ РИЛЬСЬКОМУ

Суворий Дант не зневажав сонета.

О.С. Пушкін

Так, ми воістину брати, Максиме,
З минулого не звіявши луски,
Ми спершу вийшли на місток хисткий
Крізь бурю й сніг, крізь ожеледь і зими.

Та вилущили ми зерно незриме
Й плекаємо спадковий скарб людський,
З того зерна виходять пелюстки,
Розкішний квіт росте і вік ростиме.

Тож сій навкруг рясні пісенні зерна,
Радіючи, що нива не мізерна,
Що наше щастя – рідна ця земля,

Що всюди наша молодь різномовна
Твоїх пісень співає, сили повна,
І сила та й старих нас окриля.

ЛІТО 1940 РОКУ

(Поема)

I

Ідуть погожі, теплі дні ясного літа,
Навколо простягнувсь зелений, юний світ,
Та часто вітер вже летить несамовито,
Нелюдську муку й холоди несе цей літ.

У центрі всесвіту світ рушиться сьогодні,
Зникають довгі роки праці в мить одну,
Людина в ненависті тоне, як в безодні,
Й кляне ту мить, що родить розбрат і війну.

Та заперечує життя загин в природі —
Хто це сказав, що десь там смерть і жах?
Ідуть погожі дні у літнім небозводі,
І завжди у життя рум'янець на щоках.

II

У нашого життя завжди рум’яні щоки,
Їсть повсякденний хліб пожадливо воно.
А діти все ростуть в гарячі, грізні роки,—
Ця зміна поколінь поспішно йде давно.

І добре лиш тому, хто зрозумів основи,
Хто ясно бачить світ, на місці не стоїть.
Чиє єство завжди нове приймать готове
І хто до перемін готовий кожну мить.

III

Порох владний над міцними стінами,
Тане сум під радості краплинами.
Осінь сунеться з вітрами й сквирами,
Та дійдуть слова, як будуть щирими.

Бачу вас невинними, щасливими,
Хочу вас побачить терпеливими,

Хочу бачить на міцному корені,
Радість йде хай на стежки проторені.

IV

...О, я пам’ятаю містечко у зливі...
Крізь років туман бачу наче колись:
Ходили в потоках ми босі й щасливі
І ждали, щоб в бруді цяцьки нам знайшлись.

І раптом... Що бачу я?.. Срібне кружало,
Його піднімаю і скрикую я:
«Це цяцька моя!..» Днів минуло чимало,
Та й досі триває ще гордість моя.

За знахідку першу, дарунок потоку,
Зазнать довелося страждання мені,
Дарунок той вирвав, наскочивши збоку,
Хлопчак, що був дужчий, мав руки міцні.

І в згадці мені довелось схоронити
Ті крапельки зливи й сльозинку ясну.
Хоч радив я не вимагати,— просити,
Я все ж зрозумів оборони ціну.

Одне зрозумів я в ту пору до краю:
Що сльози дитячі не зброя, о ні!
З тієї хвилини я сталь поважаю
І зброя цікавою стала мені.

V

Маю дочку я, і радую рідну намистом я,
Хай вона бавиться тими коралами чистими.

«Вмерти не хочу до краю!» — так вирвалось в дівчини.
Сказано так, що нехай буде слово це вивчене.

Значить, ти, дочко, за те, щоб жили, щоб бажали ми?
Ось же за це тобі,— грайся ясними коралами.

Бомби нехай там, на заході, падають тоннами,
Грайся коралами, грай їх веселими тонами.

Цяточками називають звичайно їх, дівчино,
В грамі одному їх стільки, що навіть не злічено,

Вмерти не хочеш ти з муками, дочко, раптовими,
Знизуй корали і барвами грай веселковими.

Бомби нехай там, нехай там обмірюють тоннами,
Грайся коралами, грай їх веселими тонами.

Радість відчуй, спостерігши нараз оченятами,
Як їх укупці на світлі вся райдуга гратиме.

Глянь, як вони оживають вогнями яскравими,—
Жовтогарячими, синіми і зеленавими.

Ти за чекання моє нагороджена волею,—
Бачу майбутнє, що жде тебе з кращою долею.

Звільнена ти від ярма, що мені ще ввижається
В ночі, коли пережите до мене вертається.

І нависа наді мною понурою хмарою,
І переслідує злісно довічною карою.

Ти почуваєш, ростеш і між грою навчаєшся,
Гри зрозумієш серйозні й до них призвичаїшся.

Світлі хвилини приймай, щоб не стали пропалими.
І, не питавши ні в кого, ти грайся коралами.

Грай, не питай, не ручись нічиєю ти згодою,
І не посміє ніхто тобі стать перешкодою.

1941–1944

* * *

Ми недовго збирались,
З рідним домом прощались,
У негадану рушили путь,—
І народної муки
В дні тяжкої розлуки
Не забуть, не забуть!
Час настане розплати
За народні утрати,
За погашений зір,
За розхитані сили,
За життя охмарніле,
За потоптаний мир.
Так! За болі, за горе,
За Вітчизни простори,
Кров'ю сповнені вщерть,
За дружину, за брата
Буде грізна відплата.
Злим загарбникам — смерть!

МАТИ

Із усіх, що зростали на лоні твоїм,
Ще не знать, хто лишився живим.
Я — живу, моя матінко мила,
І живе моя сила,
І слова тчуть тканину міцну

Вдалину, в ширину,
І злітають думки мої в синь,
В височінь,
І шумує життя джерело —
Розум, творчість, тепло.

Серед грізних кажу я хвилин —
Я, твій син:
Всі, хто щастя найвище в житті
На своїй мав путі,
Де огонь твого зору ясного
Чесним світлом торкнувся до нього,—

Будуть битись нещадно в ці дні
У війні,
У жорстокій війні
З ворогами, що серце і дух твій тривожать
І що хочуть —
О мерзенні! — наблизить останній твій час.
Скільки ж нас!
Ціла наша країна,
У пориві єдина,
Цілий світ
Проклинає неволю і гніт,
Окриває, таврує ганьбою
Тих, що стали ми з ними до бою.
І тепер, як за давніх прославлених літ,
Цілий світ
Із тобою!

Він помститься за тебе,
Возвеличить навік
І прославить навік
Тебе!

* * *

Зневіреному руку не подам,
Хто виснаживсь – підтримаю охоче.
О, знаю, важко встояти ногам,
Та треба далі йти, бо думка точить.

Ходім крізь дим, нехай далекий шлях,
Та день мине – і вже не зупинити.
Я відчуваю: подолавши жах,
Я мушу йти – плекати власні квіти.

* * *

> І проходив Я повз тебе, і бачив тебе,
> як ти валялася в своїй крові, і сказав
> Я до тебе: Живи в своїй крові!
>
> ***Єз. 16:6***

Дивлюсь –
Скривавлені тут геть усі.
Дивлюсь –
Немов багном заліплені лоби.
Кажу тобі:
Геть розпач! Спом’яни:
Ти му́жній! Жити мусиш в боротьбі!
Крізь біль і крізь усі тортурні дні

Творцем лишайся ти й у вигнанні.
Дивлюсь –
Мов павутинням заткані тіла,
І груди зранені, і ув очах імла,
Всі кров'ю вкриті – путь їй перетни...
Кажу: розвій
Цю тугу! Друже мій,
Згадай: ти сильний, бо живий! О, так, живий!
І серце прагне волі, б'є крильми,
От-от воно розітне панцир твій.
Незламні і відважні, друже, ми!..
Твоя рука, досвідчена і впевнена
(Чи не такою малював сам Ре́мбрандт!),
Твоя щонайгостріша зброя,
Тонкий твій, незрадливий інструмент –
Я певен: твій талан потвердить: він з тобою!
Підважить міць твоїх рамен...
Як час тебе і не вберіг,
Жени їх, ті плачі й страждання!
Крокуй, кричи
Вдень і вночі:
Цей світ нам Богом даний!
І у всесвітньому змаганні
Постань, як мармур бездоганний,
На сходженні доріг,
Як ти жадав і міг!

1941-Й РІК

Я стиха попрощавсь,
Переступив поріг,
Той пруг, той час,
Що нині вже торік.
Вже з-за твого плеча
Мій зрив.
Твій погляд, як свіча,
Згорів.
Твоє лице задимлене
Від згарищ і заграв.
Що кажеш ти? «Веди мене
Звідсіль, щоб не вертав!»
До проминулих всіх років
Тебе чи проведу?..
Як завше, в нас на чорний день
Улюблених маківників
Набито до кишень –
Чи підсолодять нам біду
Поміж страхіття хмар?
Особа популярна я,
На вигляд – комісар,
Духмяна посмішка моя,
Хоч з неї пий нектар...
Ти йдеш. Лишаєш тільки дим...
Покину все, що мав, що міг:
Тут залишається мій дім,
Мій стіл і стоси книг.
Позбудусь між поневірянь

Скарбів – іти вільніш.
А скільки я набуду знань...
З-під хустки неба лиш
Не раз мене оплаче ніч,
Славетна матір лих.
Призначена місцина ця
Народам для ридань.
Сльоза – з чийого ти лиця?
Усе змішала твань.
Підставлю свій старенький міх
Під сльози геть усіх.
Занурені народи скрізь
У море горя й сліз...
Я на роки подальші всі
Несу народам дар:
Читайте спогадів буквар,
Нащадкам донесіть.
Плекайте пам’ять – правду з правд!
Я інших не прохав розрад,
Та й не шукав розрад!

КОЛО РІЧКИ ДЯМИ

א

Ніколи я й гадки не мав,
Що колись повернуся сюди,
Що цей світ, що мирно дрімав,
Стане смугою муки й біди.

Ой, невже оці сплески скла –
Це та сама ріка, яка
Молоком і медом текла
По губах моїх, по руках?

Що несла свою широчінь,
Щось нашіптуючи мені,
Надавала безліч причин
В насолоді купати дні.

Сонце змагала ріка,
І я від цього страждав,
Надія немов нетривка –
Той вечоровий жарт.

Так, як народи всі
На нашій великій землі,
Я, що цю річку посів,
Ніколи в ганьбі не мілів.

Жалів і страждань пора
Мене привела сюди.
Зненависть моя стара
Пантрує мої сліди.

Жену я болі й жалі,
Надію плекаю в очах.
Скоро на вільній землі
Майне переможний стяг.

ב

Сюди, у поля, до башкирських сільрад
Новини із Києва дійдуть навряд.

Натомість, що в Дямі улов хоч куди,
Потвердив мій голос, як був молодий.

Російською вперше читав я про це,
Дражнило це слово зрадливий фальцет.

У серці моїм незагоєний слід
Лишало почуте і зріло, як плід.

Я жив разом з дідом, що звавсь не Багров[1],
Без наймитів сам працював, будь здоров!

Не мав мій дідусь ні овець, ні корів,
Горбатився сам і достаток творив.

От якось приліг він на рідний поріг.
Я, підлітком бувши, що вдіяти міг?

Я ліками штрикав у тіло лите,
Доручення мав я доросле на те!

---

[1] «Дитячі роки Багрова-внука», автобіографічний твір С.Т. Аксакова (*прим. упорядн.*)

Я спільного нашого Бога просив...
Що може онук, як нема в нього сил?

Скорбота й любов – почування земне –
З онуком Багровим єднало мене:

Я був книголюб, книголиз, книгогриз,
А той оповідач проймав аж до сліз.

Бувало, що й матір мою звеселяв:
До світу цікавість і жадібність мав.

Зворушений, супився насамкінець
І дід, бо краса – то гризота сердець.

Так втрьох ми жили у ті давні літа.
Була в діда чиста душа золота.

Я радість і жаль відчував разом з ним.
Та іншим вже разом про це оповім...

* * *

Сім днів скорботу тамував,
Сім днів жало́бу відбував,
На восьмий день, і сам німий,
Лишив дім занімілий мій.
Просив, як вперше, сло́ва горнього,
Та слово колом стало в горлі мені.
Тепер, в терпкій нестерпній муці,

Я мусив говорити, мусив...
Я просто був приречений на слово,
Очищувальне примусово.
Страждання, сповнене плачу́,
Творити мову знов навчу...

СТАРІ КНИГИ

Я залюблений в щасне, без відхилень убік, майбуття...
Та в Москві талани́ло на книги старі збагатіти –
Починали видіння задавнені в зорі мигтіти,
Знов у згадці бринів повносило той втрачений присмак життя.

Закоротка та смуга буття й завузька,
Якщо мав би її тільки «я» незначущим обмежить.
Як на крилах стрімких,
так промчить, що не встигне збентежить, –
Вдячний, що відбулось, не розвіялось десь по друзках.

Бо теперішнє щезне, у погляді ледве майне,
Перш ніж встигнеш його зауважити і роздивиться.
Добре, хоч на землі розпочав я своє будівництво
І мотузку зсукав, що до нього назавше прив'яже мене.

Та ні я, ані Ти із осяжним своїм домостроєм,
У жаданні створити свій всесвіт з народом моїм,
Найвірнішим і плідним, що освятить Твій німб
Тим вселюдським дитям, що у Тебе вдалося – героєм.

Те дитя постарішає, віддано служачи вік
Сіячем горопашним, під світ підкладаючи руки,
Те дитя із народу, приреченого на муки,
Що в нещасті чужім віднайти своє щастя не міг...

УКРАЇНА

Із пекла й неволі, де дим і зола,
Скалічену руку ти вгору звела.
І вгору звелася й твоя голова,
Окроплена кров'ю... Адже ти жива!
Твій погляд тривожний по хвилі тяжкій
Таїть уже радість і промінь надій.
Підводиться личко твоє осяйне —
І падає з тебе лахміття брудне.
І горде скривавлене тіло твоє
Знов сяє красою, ще краще стає.
Навіки свою ти красу зберегла,
Крізь глум і знущання її пронесла.
В собі пронесла ти крізь дику ману
Чуття материнське і силу земну.
І сила та дивна, що творчо буя,
Встає над землею, Вкраїно моя!..

ШЕВЧЕНКОВІ

Пройде́ лиха година,
Великий прийде час,—
І дум твоїх перлина
Осяє вільно нас.

І більше не посміє
Запроданець і кат
Ганьбить устами змія
Ім'я твоє стократ...

Хоч підлий кат лютує
І рідна ллється кров,—
Відплату вже готує
Народ, його любов!

Прославлять всі язи́ки,
Увесь широкий світ
Ім'я твоє велике,
Твій світлий «Заповіт».

КИЇВ

...І це ще ти переживи. І розкажи словами,
Вогнем душі, яке для нас ти дороге безмежно,
О стародавнє місто міст руїнно-безбережне!
В твоїх очах, в очах руїн — надія, не загин...
Скажи і слухай, і згадай, що ти отут один
Поміж могил — о, скільки їх, обведених ровами!—
Дай серцю волю, волю дай, нехай в душі ридають
Притихлі зойки, і плачі, і сльози, і прокляття.
Відкриєш очі — друзі є, товариші, і браття,
І чолові́ки, і сини, і юнаки, і внуки,
І мстять вони за матерів, що всі стерпіли муки!
Дружини й сестри ніжно так там сльози утирають.
І о́брази живі встають в руїнах – незабутніх

Безсмертних предків-вояків, що гнали орди дикі.
В суворій ніжності — поглянь — стоїть Кобзар великий,
Співець коханої землі, що вільна від потали,
Що між народів здобула у битвах небувалих
Свій певний шлях, до правди шлях між поколінь майбутніх.

* * *

Блажен, кто посетил сей мир
В его минуты роковые...

Ф. Тютчев

О світе, білий світе мій,
Мого буття не зупинити,
Воно зміцніє, білий світе,
Як зникну я у тьмі німій.

Лиш той єство своє вливає
До сил, що творчістю киплять,
Хто може сам себе віддать
Тому, що, вмерши, оживляє.

ВОЛОДАРЮ МОГО ЖИТТЯ

I

Володарю мого життя,
Де б Ти не був,
Недремно
Дивися, щоб свого життя
Я не прожив даремно.
Не те, щоб я ним дорожив,
Не те, щоб я для себе жив.

Я за страждання зроду
Не взяв би нагороди.
Я хочу тільки одного —
В свавіллі гри страшної
Аби хоч тінь була
Того,
Що люди звуть метою.
І змісту слід.
І цвіту плід,
Котрий не піде прахом.
І натяк,
Щоб хоч натяк був
На те,
Що зветься шляхом.

II

Серед руїн і темноти
Майбутнього заради
Я міг шукати і знайти
І світло, і розраду.
За них, ясних, без вороття
Віддав я все, що маю...
Володарю мого життя,
Хто ж, як не Ти, це знає?
Мені народ мій заповів
Високі устремління.
О, як я хочу цей порив
Уберегти від тління!

III

Проти своєї волі обрів я тіло й душу,
Але вже добровільно я не залишу світ.
Якщо вже народився, прожити гідно мушу
І цілувати землю, де я пролив свій піт.

Яка вона не чорна,— боятися не вмію.
Хоч і важка скорбота,— тягар її неси.
Цілющими джерéлами у серце б'є надія
На вже близькі, на кращі, на золоті часи.

Єдиний скарб судилось мені на світі мати:
Це серце, що кохає планету цю без меж.
Але щоб стала вільною Вітчизна, моя мати,
Я ладен своє серце шпурнути в тигель теж.

Я не просив нікого життя мені давати.
Але вже добровільно я не покину світ...
Єдиний твій обов'язок — із творчості черпати
І цілувати землю, де ти пролив свій піт.

МОЛИТВИ

א

Цáрю мого життя,
Що ж є таке воно?
Зглянься: моє життя,
Геть не із медом давно.
Не вартий ані грошá?
Благаю Тебе, молю:

В скорботі моя душа,
Вділи їй краплю жал***ю***.
Єдиного я б хотів:
Облиш гру жахливу ту,
Коли, сховавшись у тінь,
Тільки звідтіль
Вкажеш мені мету.
Так не ховайсь у тінь,
Маску скинь,
Наказуй, коли і де,
Хоч натякни
Мені,
Куди дорога веде.

ב

Не маю жодних – стрáхів чи жалів,
Хоч знаю всі різновиди цих двох я.
Найвища радість, що її волів, –
Подалі бути від обох ще трохи!

Ти знаєш міць моїх переконань:
Хоч би мене на крихти розкришили,
Розплавили, повитягали жили,
Та золоте перетриває й твань!..

Шаленців незліченно постає!
Наплакавшись, перетворюсь на прах –
Зруйноване самé єство моє,
Та сподіваюсь, вірю, що бідáх

Врятуєш в бурю чи жбурнеш у вир,
Чи поховаєш, а чи вбережеш,
З руки моєї зробиш власний твір
І душу розгойдаєш між безмеж...

Володарю життя мого, єства!
З Твоєї волі у безодні я.
Ти путь із прірви не вказав, овва!
Де сутності моєї течія?

ג

Все, що Тобі завдяки
Мав – почуття і думки –
Склалось в життєві роки.

Знав Ти, який мені жах –
Цей прикінцевий мій шлях:
– Годі! – забив Ти цвях.

Володарю, Боже сил!
Я спокою не просив,
Лиш бути, де Ти єси...

Як погляд, все промайне,
І вдячність Тобі мине.
Та дар Твій – щастя земне:

Лагідних сліз течія,
Глибин краса нічия –
Найліпше, що мав тут я.

ד

Володарю мого життя! Дізнайсь,
Як я віднині у руїнах
Шукаю й віднаходжу безневинних,
Розраду світлу кожного із нас.

В любові й дружбі насолоду мав,
Усе це вповні я в житті одержав...
Владáрю Всемогутній, тільки де ж воно?
Хто, окрім Тебе, знав це і зламав?

А мій народ поміж кривавих рік,
Сміливий і високий, витривалий...
Я дякую за дар Твій небувалий –
Чи це не Ти на смерть його прирік?

ה

Допоки смерті я не долучусь,
Трапунками моя дивує вдача:
Ту пісню, що хотів би, я почув,
Побачив те, що я хотів побачить.

Я бачу кручі і пласкі поля,
І визволену пісню чую дружну.

Всі мови тут, і кожна промовля,
І кожна шлях торує кроком пру́жним.

На горах тих, на нивах тих – сама
Душа моя квітує – ще не пізно, –
І чую: звідти мовами всіма
Моя лунає визволена пісня...

ו

На землю цю я з примусу прийшов,
Та добровільно землю цю не кину!
Повинен знов трави́ зростити шовк.
Цілу́ю землю, що мій піт поглине.

Яка ти чорна, матінко-землице!
Але не лячно: з тягаря страждань
Б’є срібний струмінь в серці, щоб збуди́ться
Міг кращий час із наших сподівань.

Єдиний скарб мені судилось мати:
Це серце, сповнене любові вщерть.
Щоб вільною земля була, як мати,
Готовий переплавитись на смерть.

Не з волі власної я став землі цій сином,
Та добровільно землю цю не кину...
Людино, створена ти лиш за тим єдино,
Щоб цілувати землю, що твій піт поглине...

У МОСКВІ

Морози, що людей ганяли з вулиць,
Кудись на схід — у далеч повернулись,
І тане сніг. Темніє, ронить сльози,
Але Москва не вірить їм — вивозить
За місто сніг, що плаче від тепла.
Здається, наче провесна прийшла.

Як гарно в день, як нині, ясноліций
Оглянути усе, що є в столиці,
З вікна трамваю бачить зміну вулиць,
Згадати роки, що давно минулись.
Он тут я був, я пізнаю́ цей дім,
В Москві я жив, я був у ній своїм.

Привозить в центр мене прудкий тролейбус.
Для мене вся Воздвиженка — не ребус,
Я знаю цей куток: в отій будові
Містивсь ЦК. Дні юності чудові!
Я їду далі, далі... це шосе
Веде в Можайськ. Тут сніг вкриває все...

Лежать сніги обабіч шляху гладко.
Зринає про бої та битви згадка...
Назад я їду: тягне, як магнітом,
До брил масивних, що видніють звідтам,
До площ московських, що прослались вшир,
До міста, що полів пильнує мир.

По вулицях Москви, у серці краю йду я,
Що дружбу створює, оновлює, будує.
У підземеллі я — як гарно тут, як світло,
Що за ясна краса засяяла, розквітла!
Хай буде назавжди цей день благословен,
Коли мені відкривсь наш метрополітен!

У кожнім промені, у кожнім тоні, в звуках
Я відчуваю скрізь тверду, дбайливу руку
І пломінь розуму, з яким народний геній
Працює й змінює в високому натхненні.
Він і мене привів на осяйний поріг,
Щоб майбуття за ним побачити я зміг.

Всі твори, вся краса, вже звичні і знайомі,
Що зустрічаю я на шляхові свойому,
Вплелися всім єством — я це давно простежив —
В нове життя у нас — до всіх його мережив,
До всього, що росте, що квітне на стеблі
У домі нашому — на сонячній землі.

1944

(Уривок із поеми)

... Собі звелів:
Наставив тиші вуха
І серце насталúв.
Та навкруги було мертвотно й глухо:
Ні прикрих стогонів, ані болючих слів.
Замовкло все – і мука, і нужда.

Скаравши нас на горло,
Застигла смерть бліда,
Її пророчий порух:
«На лаву – лава», –
У пил і порох...
То в чому річ тут?
Чи не відчув, єврей, на власній шкірі,
Як прислужився ти в покірній вірі
Німецькому різництву,
Що заклопотане старанням дати раду
Новому ладу,
Бо завинили ми ж
Відмінністю відправи...
Нас ділить ніж
На лівих і на правих.
Увесь цей люд – його старі і діти –
В Правічного виборювали віру
У власне право світові радіти...
Обійстя вбивства –
Великий світ,
Тож слід очистити
Старий Завіт:
Хай звеселиться світ без нас – для них –
З додатку щедрого
До неживих.
О, спільна доля нації – конання...
Прикуто погляд до тієї точки,
Де всі – єдине бачимо наочно:
Навроченння сумлінне виконання.

І тільки вже небесна вишина,
Шрамована подряпинами відчаю,
Вкарбує в нашу пам'ять імена,
У ній
Засвічені...
Та вперто віримо: народ іще не вмер!
Ім'я не скасувати!
Стоятимем на смерть!
Хай ворог начувається тепер:
До лави – лава!
О світе-брате!
Я б жити не хотів,
Та маю спільний з усіма наказ: постати!
Бо знаю:
Сунуть полчища катів
Моїх дітей ковтати! –
З усіх усюд, із бункерів, буртів...
О всесвіте!
Я б жити не хотів!
Та я погоджуюся бути
Заради вічного буття
І вічної спокути!
....
І знову поклик я почув
У тиші непорушній:
То смерть,
Картаючи мене за непокору,
Наважується Тору
Процитувати скрушно:

«Мерців я прилаштую за мерцями». –
Тож прахом бути – слушно.
О, як її спини́ть –
Єдину, здостобіса втішну мить?
Чи видобути здатен я пером,
Чи вилущу з наймень старих ядром,
Спостережу, очистивши свій спогад,
Долаючи всевладне забуття
І просука́вши між роками нитку
До світлої доби, до здобуття,
Коли вкарбують імена їх дітки
На чистім аркуші душі – й то завдяки
Тому, що вивчать, як абетку, ці рядки...
Не треба ні питань, ані плачів!
Так і було, як ти оце завчив,
Тож не забудь ні вдень, ані вночі:
«В російському полі зимової днини
Чому так до болю самотньо людині»...
....

1945 –1948

* * *

Доки поезія в людства буяє
Та існуватимуть в світі пісні,
Кожний зазначить у них і мій слід,
Бо пісня дорозі додому сприяє –
В рими незримі зв’язки є тісні
З рідним – повітря напнеться, мов дріт.

Степ України і нетрі Сибіру,
Хвилями б’є океан світовий –
Пісню мою наслухають вони.
Всі закапелки землі мають віру,
Людство про рід пам’ятатиме свій,
У віршах – літописи старовини.

Маю натомість я шану повсюдно,
В різних наскрізних куточках землі,
Де оселились євреї колись,
Бо не зганьбив я свій рід привселюдно,
Виспівав радощі спільні й жалі,
Книги святі для чеснот придались.

А як поезію сум обіймає,
Виструнчить мозок пониклий кістяк,
Чисту любов щоб зберіг, як Бог дав, –
Іншої пристрасті в мене немає,

Тим все життя переймавсь – чи не так? –
Хай би народ якнайменше страждав!

* * *

Надія і жах

І.-Л. Перец

Отой, що засліплює, жах –
Не в змозі вказати нам шлях.

Та є провідник в нас, магніт –
Надія, що в серці бринить

І вказує напрям, мету
І думці, й чуттям саме ту –

Надію колишніх колін,
Що в небо провадила плин;

Вони довірялися їй
В дні миру й коли йшли на бій,

І мали за зброю свою
У прірви на самім краю, –

Що виведе знову на шлях,
Із ними змагаючи страх.

В дні болю і чорних покар,
Хто нею керується, – цар!

Щасливо надія, мов Бог,
Нас виведе до перемог!..

ПОЧАТКОВІ ДНІ

Навіщо і звідкіль уже старим і сивим я
Довідавсь про високі вимоги творіння? –
То зненавида й гнів збагнуть присилували:
У рабстві діти – як дерева без коріння.
Та горнів горніх чулись голоси мені
Одному з перших – звільнення святе прозріння

Між цілорічних битв, заграв огненних.
В поета влучна зброя – вірш натхненний.

І я поміж усіх – значних і доморослих,
Де вірний друг і той, хто просто поряд брів колись
Чи битим шляхом, чи по стежці в травах росяних, –
Всіх нині згадую, до кого серцем я туливсь...
За упокій душі молюсь не названих ще й досі,
Хто у бою поліг, щоб вбитий ворог не підвівсь, –
Молюсь також за тих, розкиданих цим вітром
По бездоріжжях всіх і всіх дорогах світу...

В дитинстві давньому я позбувавсь кумирів
Звідтоді, як «у прірві ночі сипав сніг».
В сільці маленькому, юнак, я свято вірив,
У крик «процесію» вітав, аж падав з ніг...
«Я йду!..» – долало обважніле птаство вирій...
І от... серед мерців і сам я майже зник.
І от... стою з посиротілим другом поряд я.
Містам мерців – поля могил не впорати.

В моїх руках задублих щось тріпоче –
То серце, в нім на денці трохи віри ще.
Та часто при́крий морок повнить очі,
І шмат землі я піднімаю в урвищі,
До Охоронця, Хто все це наврочив,
Я зводжу погляд... Бо у вірі вирушив
У віршування! Рештки сил найкращих з нього
Вкладаю в голос, котрим кличу перемогу!

Співочий голос мій, мов плющ, плететься вище,
Вливає пісню в хор, звитяжний і величний,
Що вславить мучнів між страждань одвічних,
Тих, котрі розімкнули коло відчаю,
Зірвали пута, ціль найвищу свідчили,
Народу вервицю виводили зі знічення, –
Вітаю піснею, котру співати не втомивсь, –
То пісня радості... та радість повна сліз.

* * *

А скільки згинуло
світів отих –
і тиша...

Хіба лише єдиному моєму
Судилося гірке це безталання,
І цей скорботний жереб призначався
В обох світах плачами?..
Чи довго це, чи коротко тривало –
Минуло чверть століття...
Такі моря жахіть вони співали!
І пінні хвилі нищівних нещасть
В друзки потрощили твої човни,
Що до мети, розгойдані, спливали...
Серед лісів і полонин
Лише луна плекала плин
Ридань останніх і волань,
Занурюючи в хлань...
В пекельнім колі, друже мій,

Напівглухий, напівнімий
Кружляєш – і нема куди
Пролитись болями біди.
В який край світу не поткнись –
Те саме коло болю скрізь.
У вуха зранку і вночі
Лише плачі, самі плачі,
Немов притягуємо їх,
Мов Бог для нас їх приберіг...

ДЕНЬ ПЕРЕМОГИ

Століття темні, що на волю вирвались з глибокої могили
І зруйнували все, що працею тяжкою здобули народи,
Ми знов прогнали, й у глибокі ями знов звалили,
І знов на повні груди дихаєм повітрям життєдайної свободи.
Лиш одного не маєм права ми ніколи і на мить забути:
Цупким бур'яном темним поле зароста, не оране роками.
Винищуймо бур'ян оцей, нехай загине він — наш ворог лютий,
Щоб — де посіємо — земля розквітла знов рясними врожаями.

ЗАЗДРАВНА

Нам життя заповіло:
«Зводьте вище арку днів,
В те, що є і що було,
Сійте глибше зерня-спів!»
Смерть відбита, відійшла...
Ще нам боляче від ран,
Та в житті добра й тепла
Неосяжний океан!

Знов будуєм новий дім —
Творчість старості не зна.
Пахнуть свіжий хліб у нім
Й келих давнього вина!

Той, хто хату цю зберіг,—
Не старий і не слабий,
Всі негоди переміг —
Знов на труд і знов на бій!

І на заздрість ворогам
Ми п'ємо із дружніх чаш.
Дім і хліб належать нам
Ще й багряний прапор наш!.

КРОКИ ВЕСНИ

Ворогам на зло скаженим,
Хижим, лютим, навісним
Дивуватиму я світ;
Буду я завжди натхненним,
Із чолом завжди ясним.
Сонце шле мені привіт.

Я не міг тих днів забути,
Коли був я у біді,
Коли в серці біль зростав.
Як той траур перебути?
Скільки мук я спив тоді,
Скільки горя я зазнав!

Горе склав своє до схову,
Серце взяв своє до рук
В день погожий і ясний
І на світлу площу знову
Йду, немов без болю й мук —
Кроки слухаю весни...

У МОСКВІ

Я від Москви, брати мої, ніколи
Не жив далеко — так воно було.
Я читанку Ушинського в дитинстві
Почав читати... Пушкін, Хом'яков...
В ту пору все врізається в свідомість!
А що ж казати вже про ті роки,
Коли в Москві, а потім в Петрограді
І знов у Ленінграді та Москві
Маяк для всього людства засвітився!

Я від Москви, брати мої, не був
Відірваний ніколи — так, ніколи.
Та нині, коли раптом із вікна

Кремлівські зорі знову я побачив,
Душа в мені заіскрилася знов.

З вас кожен, може, бачив це не раз:
На терезах стоять важучі гирі,
А стрілка ще угору не іде...
Та раптом ви поставили маленьку,

І шальки загойдалися... пішли...
Ви гирку цю малу запам'ятали,
Бо стрілку з місця зрушила вона!

Готель «Москва»... Я зняв собі кімнату,
Щоб тиждень перебути або два.
З вікна кремлівські зорі я побачив,
І серце стрепенулося в мені.
Ця мить була для мене, ніби гирка,
Що з місця стрілку зрушила в душі
І в серці рівновагу встановила...

І ось нова буяє в ньому сила!

* * *

До дальніх правнуків звернув колись я спів,
До сильних владарів оновлених світів.

А нині до своїх внучат звертаю очі:
Чотири старшому, чверть року лиш — молодшій.

Всім ворогам на зло у найтруднішій рік
Почув я першого онука перший крик.

Ви не запитуйте, будь ласка, про засади,
З яких дано йому наймення Олександра.

Це просто доказ лиш, як ціним красоту
Завжди живих слідів усіх людських культур.

Та легко зрозуміть, чого ми відшукали
Задовго ще ім'я, як внука знов чекали,

Бо це є доказом: відплата — то відплата,
В латині можна теж незле ім'я добрати.

Вікторія — вона. В великий рік звитяжний
Вона прийшла на світ великий, неосяжний.

Вона не чула вже воєнного салюту
Й частенько відчува післявоєнну скруту.

Та в неї розуму, гадаєм, буде досить,
Бо це ж таки не жарт: війни такої досвід!

В нові часи вона у нас зростати має,
Що їх так гаряче оспівував Ісайя.

Надія є — новий настане скоро час,
Він радо звідусіль уже вітає нас.
Ми виженемо геть — аж пам'ять вкриєм пилом —
Убогість, що себе вважає старожилом.

Ми їй покажем шлях під всі чорти, що є!
Вона — гальмо для нас, зробила вже своє.

І нашому труду — на варварські змагання,
На дику згубу й смерть, на знищення й знущання

Не йти віднині більш у світі, всюди й скрізь
Більш не текти річкам, морям солоних сліз.

Стихійні муки лиш нас довго будуть мучить,
Вони, мабуть, іще для людства неминучі.

* * *

Не так оті гори, як мандри до них,
Крізь сніг і крізь дощ, ніч у ніч, день при дні.
Не так та дорога, як любо мені
Між людей, поміж радощів, болів людських.
А саме прибуття!—коли враз звідусіль
Чуєш пісню знайому: «Широка... ши-ро-ка...»
Добре буть того вартим, щоб чесна рука,
Зустрічаючи, хліб тобі винесла й сіль.

ПОЛЯ

І знову, і знову, і знову, і знову
Я з вами всім серцем своїм і думками,
Як в да́вній той час, коли вперше з піснями
Прийшов я до вас на душевну розмову.

Я знов вас побачив під килимом сніжним,
Побачив пробудження раннє весняне,
Коли од проміння ласкавого п'яні
Про зерно посіву ви мрієте ніжно.

Я змалку тут співом пташиним упився,
Звучанням людських голосів на світанні.
Мабуть, відтоді, як ще думати вчився,
В душі моїй билось одне запитання:

Чи правда в легенді тій мовиться давній,
Що люди були колись прокляті богом?
Оратаї — діти Адама безправні —
Давно заслужили прощення Старого.

І серце дитяче тоді ще вгадало:
Легенда правдива лише у одному —
Од праці потроху світліше ставало
І людяніш трохи у домі людському.

Бо з праці сягають і розум пророчий,
І в серці любов, і пісень її квіти.
І проклятий той, хто їх знищити хоче,
Зненавистю чорною їх отруїти.

Оспівуймо працю! Роботі — дорогу!
Квітчаймо вінками ясну її вроду...
Найвищий здобуток дерзання людського
То радісний труд, з нагород нагорода.

Дитячий мій світе у житнім віночку,
Довіку у спогадах серцем обжитий!
Я мав там свій рай у зеленім гайочку,
Де тіні улітку, і тиша, і квіти.

Приґадую, осінь прийшла, потім стужа
Війнула й оголені віти скувала.
Та юні зелені сосонки, як мужі,
Мене бадьори́ли: не все ще пропало!

Нарешті весна повернулась, і знову
Рукою травинку торкнути я можу,
Заводжу з бруньками віч-на-віч розмову.
Та ве́сну цю важко згадати без дрожу.

Це сталось удосвіта. Рано-порану
Мій батько пішов той гайок корчувати.
Я довго «жорстокість» його невблаганну
Оплакував гірко, та що міг сказати?

В нас мало земельки було і багато
Ротів у родині... Що батько міг вдіять?
Він мусив, він мусив гайок мій зрубати,
Щоб ще трохи проса — для мене ж — посіять.

Віддавна тут просо в нас родить нівроку,
І звісно, найліпше воно на корчівці.
Нагостриш сокиру — й потроху, по кроку...
Умиєшся потом — і ось ти на нивці.

На нивці для проса, ячменю і жита,
На нивці такій же, як всі доокола.
Це поле, цю землю, що нами відкрита,
Я — поки й життя — не забуду ніколи.

Ми потім зорали її як годиться,
Та ще заскородили тричі старанно.
І — перемогли, бо вродило сам-тридцять...
Й раділи: цього аж до нóвого стане.

О смужки далекі ячменю та жита!
Я знаю з вас кожну — як сіялись, жались,
Та тільки над все з того давнього світу
Ця смужечка проса у серці зосталась.
О радосте жнивна! Мов сріберні роси,
На чолах краплинки солодкого поту...
І каша пшоняна із власного проса,
Як плата і заклик новий — до роботи!

БІЛЯ МОГО ВІКНА

Хочу быть с веком наравне

О.С. Пушкін

Я стою біля мого вікна...
Знахабнілі трикляті вбивці
Зазіхали й на відданість рідному ґанку
І ганьбою хотіли весь всесвіт здушити, аби й це
Вікно моє згасло.
Та, стоячи коло нього, світ напучую: «Доброго ранку!»

Я вірю, певен: це вікно моє, що нас із ним обох воліли стерти,
Рядком віршованим вітатиметься вічно.
Видивляю з квадратів прозорих
цю блакитну тканину безсмертну,
Чисто виправу грозами, в ночвах ночі виполоскану
і на сонці, щоб сохла, розвішану.

Бачу я незліченні рови пошрамованих вулиць великого міста,
Де тру́би сталевою вартою до глибин припасовані міцно:
То вони привели до Києва, як до порту, цю річку пі́няву
Ген із далеких Карпат газогоном Дашава – Київ.

Вподобав я топо́ль верхівки, що диригують часоплином.
Пруг осені я відчуваю, котрий підморгує мені з далечини.

Я бачу лан усенародний,
де піт із чіл женців краплинами.
Тече з ланів потік пшениці –
коморам пельки навстіж розчахни.
У школах сім десятків мов – навчати школярів охайних.

Тепер закон для всіх один –
вітаю, світе мій коханий.
Змужніле між негод життя
(хай скільки серце помилялось!) –
Мій мозок зцілить
і введе у творче річище зухвалість...

Поет – покликання моє, й народи рівні всі мені.
Ще хлопчаком зачарувався поезією інших мов,
Що рідні їй поля оспівувала, загублені удалині;
З юнацтва вабила в поезії гаряча волелюбна кров,
Був образ, серцю заповіданий, – поет, незламний в боротьбі
Зі злом,
хоч підлягав єдиному – нещадним вимогам доби.

Нагадую собі я сам про необхідність перетворень.
Пізнав я складові буття дідів,
проте не став рабом.
Ясним, як Пушкін, бути б хтів,
щоб світ, строфою скорений, –
Вся широчінь – завчив ім'я, вклонявся нам обом...
З дитинства перша з дивовиж – отих пісень нотатки.
Завжди за другорядне мав співця циганські статки,

На мандри дальні би зміняв
Своїх кочів'їв ше́рег...
Він спересердя проклинав
Не раз одеський берег...
В блуканнях сяяло мені довіку незабутнє:
Відтворені митцем світи, неначе був тут вдруге,
Я вільним почувавсь дитям, при відкритті присутнім.
Незаперечна назавжди тих сонцесяйних струн напруга.
Від поетичних чар його повік я не шукав спочину,
І сум, і вільний дух співця завжди стоїть перед очима.
Розвиднилось мені: він скрізь,
і визволителі-солдати
Несуть в усі кінці землі наказ,
що він лиш міг віддати.
Як Байрон, його мужній друг, за волю Греції полеглий,
Йде Пушкін бурю побороть,
наш чільний, легендарний легінь.

В усіх усюдах і по всіх країнах,
В Ізраїлі, країні юній, неодмінно

Він в боротьбі за волю допоможе,
На себе прийме зненависть ворожу...

Постав я на порозі майбуття – наближення його відчутне зусібіч.
Врожай полів плодючих – часоплин, чий клич
Підважить прагну, оповівши другові, як там ведеться,
У тих краях, куди невдовзі вже й тебе покличе серце –

На Південь, Північ, Захід, Схід – Близький, Далекий, –
Де вільне дихання обмежить часу клекіт.

Але безмежне щастя є: відсунувши фіранку,
Зі світанкового вікна світ привітати: «З добрим ранком!»

1948

Це, мабуть, останній вірш Гофштейна перед арештом (*прим. упорядн.*)

Фейга ГОФШТЕЙН

З ЛЮБОВ'Ю І БОЛЕМ ПРО ДАВИДА ГОФШТЕЙНА

(Із книги спогадів удови поета, виданої в Єрусалимі 1997 р.)

Літо 1921 року. Я студентка медико-педагогічного інституту в Москві. Під час канікул працюю у дитячому санаторії в Хімках. Тут перебувають також діти єврейської інтелігенції, серед них – двоє дітей Гофштейна. Там я і познайомилася з їхнім батьком. У 1919 – 1920 моє рідне місто Кременець було під поляками. У вузькому колі єврейської молоді ми читали, серед інших єврейських письменників, і твори Гофштейна. І от він сам, чаклун, автор чудової книжки «Край доріг».

Літо 1922. Тепер я працюю в Сокольниках, у дитбудинку для дітей із голодних Поволжя та Херсонщини. Гофштейн часто приїздить до мене, іноді разом зі своїм давнім другом Ароном Кушніровим. Одного вихідного у московському трамваї ми з Гофштейном зустріли Мойше Литвакова. Поспостерігавши за нами певний час, він запитав: «Кедас Мойше?» – [«За релігією Мойсея» – початок юдейської формули заручення]. – Кедас Мережин, – із усмішкою відповів Гофштейн (Авром Мережин – діяч наркомату з єврейських питань). Це був жарт. Та наприкінці 1920-х євсекція ВКП(б) на чолі з Литваковим почала переслідувати все, що стосувалось єврейської традиції. Постраждали від цього всі єврейські

письменники, та найбільше – Гофштейн, адже був наскрізь національним. У 1924 р. він разом із групою вчених підписав меморандум до уряду проти переслідувань івриту. За це його на загальних зборах єврейських діячів культури засудили і вивели зі складу редакції щомісячника «Штром».

На початку 1925 ми з Гофштейном виїхали до Берліна. Пробувши там деякий час (тоді в Берліні ми зустріли Давида Брґельсона, Лейба Квітка, Нохема Штіфа та інших радянських письменників), поїхали до Палестини. На кораблі, що відпливав із Трієста, було чимало туристів з усіх усюд. Більшість прямувала на відкриття Єврейського університету в Єрусалимі.

1 квітня ми прибули потягом з Александрії в Єрусалим. Нікого не спромоглися сповістити про наш приїзд. Найняли араба з віслюком, завантажили речі і відправилися в місто. І ось, буквально на перших кроках, Гофштейнові на шию кидається високий молодик із рудою чуприною:

– Гофштейн! Гофштейн!

Це був Урі-Цві Ґрінберґ. Він ніколи не бачив Гофштейна, але одразу упізнав його і взяв нас під свою опіку.

Діставшися з валізами до моїх братів, що мешкали доволі далеко від вокзалу, ми побачили на дверях замок. Мало хто сидів у ті дні вдома – і, певно ж, не мої брати, «халуцім». Вони будували університет. Я залишилася з багажем біля замкнених дверей, а Гофштейн із Ґрінберґом одразу щезли. Пізно ввечері Давид повернувся із гори Скопус. У листі до редактора Нью-йоркського журналу «Цукунфт» Аврома Лесіна він писав: «Я у країні Ізраїлю. Одного цього для мене так багато, що я ладен повторювати ці слова тисячу разів, інших слів у мене немає, та я й не шукаю їх, щоб висловити вповні всю глибину мого потрясіння...»

Один рік провів Гофштейн в Ерец-Ізраель.

Хамсин, 30° у затінку. Давид їздить на велосипеді і насолоджується. З великим задоволенням він придивлявся до всього навкруги. Всюди бував, усе всотував у себе. Бачив бідні квартали єменських євреїв, перші кібуци.

– Це вже не галутні євреї, – казав він.

Ґрунт!
Ґрунт – щоб орати,
Що риють,
Аби будувати.
На ґрунті міцніють малі,
Хто на землі
Має покликання,
Мрію.

Коли у 1923-му я від’їздила з дому, мама дала мені золоту обручку і взяла з мене слово, що я вийду за Давида «за законом Мойсея та Ізраїлю». Її прохання ми сповнили в Ізраїлі.

Давид Гофштейн подружився з Хаїмом-Нахманом Бяликом, Авраамом Шльонським, Ашером Барашем, та найбільше – з Іцхаком Яцівом (Шпігельманом). Гофштейн писав вірші івритом, статті про театр і літературу, про громадянську війну в Росії і багато про що ще. Майже все було надруковано в пресі: «Гедім», «Давар», «Гаарец», «Кунтерс» та інших газетах і журналах. Написаний ним пурімшпіль «Меґілат Естер» був поставлений 1928-го року, коли автора вже не було у країні, в театрі Гнесіна ТАІ; комедія витримала понад 20 вистав.

Час був важкий. Проблемою було знайти роботу у маленькій країні. Смуток за синами Шамаєм та Гілелем, в яких кількома

роками раніше померла мати – перша дружина Гофштейна Гінда Хаїт, був надзвичайним. Термін радянської візи, котру Гофштейн одержав на один рік, вичерпувався. Надійшов лист із Києва: батько Давида писав, що діти дуже сумують, а у школі їм усе частіше нагадують, що їхній батько покинув СРСР...

Наприкінці березня 1926 Давид поїхав, а я із шеститижневою донечкою Левією залишилася поки що в Тель-Авіві.

Мало хто знав, з якою тяжкістю і болем Гофштейн переживав свій від'їзд із Ерец-Ісраель. 1940-го року, в розмові з літературознавцем Еліезером Подрядчиком, Гофштейн зізнався: «Загалом я був у Країні Ізраїлю один рік, від Песаху 1925 до Песаху 1926, та смак цього року пам'ятатиму завжди. Духовно я ніколи не від'їздив звідти. Свідчення тому – частина моїх віршів. Ви можете віднайти в них нитки, що тягнуться просто звідти».

Хто міг уявити, що наша розлука триватиме три довгі і важкі роки? Незважаючи на всі зусилля Давида, Радянський Союз кілька разів відмовляв мені у дозволі приїхати до мого чоловіка й батька нашої дитини. Ми були у розпачі.

Цей вірш я одержала в Тель-Авіві від Давида 1928 року: (вірш є у цій книзі – *прим. упорядн.*):

Вигострюється тінню на стіні
Маленька моя пальма-вередливиця,
Що ось навпроти у вікні
                    стоїть і дивиться,
Нагадуючи стиха в чужині,
Нагадуючи що не день мені
Про найчарівнішу мою вродливицю.

Судилося мені здушити біль розриву,
Та туга так болить, мов душу врізав десь.
А як здушив тугіш – замащений увесь,
Мов з неньчиних грудей видушується злива,
Що живить плоть мою –
І я смокчу, немов п'яниця,
Гаряче те вино я, винний в зраді, п'ю.
Хоч де б я був – село то чи столиця, –
Все дужче тіло прагнуло упиться.

Упитись в дим –
Хай інколи насниться,
Що я, як велетенська птиця,
Сам розчепірений
Між краєм тим і тим...

З останньою надією я написала листа тодішньому Наркомові закордонних справ СРСР М. Литвинову. Наприкінці березня 1929 р. ми з Левією приїхали до Києва.

У місті жили за продовольчими картками. Трирічна Левія мала свої страждання, «абсорбцію». Після маленького світлого Тель-Авіва будинки здавалися їй величезними і незатишними. Була тепла весна, та вона весь час скаржилася, що їй холодно.

А мова! У двох єврейських (!) дитячих садках Києва відмовилися прийняти її, почувши, що вона говорить тільки івритом. Боялися, що її мова погано вплине на дитячий колектив.

Становище в єврейській культурі щодалі погіршувалося. Євсекція контролювала й редагувала кожен твір, замінюючи

слова давньоєврейського походження. (...) Видалялися цитати з ТаНаХу. Викреслили присвяту Х.-Н. Бялику.

Усе життя Давид збирав книги. Якщо десь знаходив стару книгу, був щасливим. Рідкісні, коштовні книги й рукописи їдишем та івритом посідали почесне місце в його великій книгозбірні. Коли приходив гість – а гостей Давид дуже любив, навіть якщо це заважало його роботі й відпочинку, – він передусім вів його до кабінету й демонстрував книжкові скарби.

Різномовні словники, енциклопедії, конкордації Гофштейн тримав ув окремій шафі. Він казав: «Людина не здатна знати все, але вона має знати, де шукати і знаходити».

Подарувати комусь велику чи маленьку річ завжди було для Гофштейна величезним задоволенням. Російський письменник Лев Озеров не міг забути, як 1942-го р. у Москві (Гофштейн приїхав тоді з Уфи, де ми перебували в евакуації, на єврейський антифашистський з'їзд) він приніс дружині Озерова у пологове відділення білу халу.

Важкі повоєнні роки. Не було жодної єврейської родини, яка б не постраждала. Люди поверталися в порожні, зруйновані будинки. Одному Давид допомагав одержати квартиру, іншому – повернути меблі, третьому – влаштуватися на роботу.

Гофштейн зайнятий з ранку до вечора. Їздить по містечках. У Чернівцях допоміг відкрити дві єврейські школи. У Коростишеві, на його зруйнованій батьківщині, потурбувався, щоб дитячий будинок був забезпечений усім необхідним. В Яругу – єврейський колгосп в Україні, з яким він був пов'язаний до війни, – надсилає книги для вчителів і дітей.

Пройшло два роки. Рани почали поступово загоюватися. Потроху до Давида поверталась його звичайна життєрадісність:

– Ти подивись, мені здається, що люди на вулиці мають уже вигляд дещо м’якший, упевненіший:

Життя нам дає заповіт:
Далі широкий ланцюг мій тягніть,
Смерть проженіть, щонайдалі її проженіть,
Глибше оріть, засівайте життєві лани.

Почток 1948 р. приніс жахливу звістку про загибель Міхоелса. Мало хто повірив у розповсюджувану версію про автокатастрофу, проте ділитися своїми думками хоч би з ким не наважувалися. На жаль, Давид тоді хворів, і ми не були присутні на похованні. У серці застряг біль і ще щось, що поки не мало ясної назви.

Травень. Створення Держави Ізраїль Давид сприйняв з великим ентузіазмом. Перебуваючи в той час на курорті у Кисловодську, він одразу надіслав телеграму Президентові Української академії наук із пропозицією відкрити семінар із вивчення івриту. Він не зміг всидіти в Кисловодську, перервав лікування і повернувся додому.

Директора видавництва «Дер Емес» Лева Стронгіна Гофштейн намагався переконати друкувати книги їдишем за традиційною орфографією: з прикінцевими літерами і з написанням слів івритського походження так, як у мові-першоджерелі. Наскільки він його переконав, не знаю, але томи Леніна і Сталіна, що видавалися для розповсюдження за кордоном, вийшли вже із «суфітами» (ланґе хоф, шлос мем, ланґе нун, ланґе фей, ланґе цадик – *В.Б.*). Одним із великих гріхів, які згодом інкримінувалися Стронгіну, і були прикінцеві літери «нун»...

Та це сталося пізніше. Поки що Гофштейн радів. Багато хто радів тихо, а він не може приховати свою радість, навіть якщо схоче.

Моя країно, щонаймогутніша з країн, ти визнала
Ізраїльську державу, що на землі Завіту,
Ти визнала вервечку поколінь,
І працю чесних рук в пустелі цій залізній,
Що знов живу і юну її явили світу...
(...)
В устах дітей і немовлят звідсіль
Слова пророків рідних квітнуть,
Картаючи і давню і новітню
Несправедливість у непевнім світі цім.
Живе народ мій, відродити вміє
Про міжнародний мир величну мрію...

Літо в Києві, здається, все гаразд, а я потерпаю від важкого передчуття. Давид також відчуває, що щось навколо нього відбувається...

Був чудовий вересневий день. У Давида прекрасний настрій. Він уже сплатив за встановлення балону з газом (уперше) і придбав для мене квиток у Цхалтубо, купейний. Тепер він приліг відпочити. Обідатиме пізніше, а потому ми попрацюємо.

Він заснув. А я думаю: «Невже я їду на курорт лікуватися? Адже я, здається, не настільки хвора. І ось тобі путівка, і квиток, і годинник на руці...» Я його навіть покартала: що це за годинник такий ні сіло, ні впало?

– Ти ж їдеш на курорт, – говорить він, – ти не повинна запізнюватися на ванни. – Гаразд, – думаю, хай так. Годинник був

простенький – із тих, що продають із гарантією на рік, ба й менше. А скільки років мені вірно слугував цей годинник, його останній дарунок?..

І от ми вже сидимо за великим обіднім столом.

– Ні, ні, нічого гарячого ми не їстимемо, сьогодні спекотно, – говорить Давид. – Поїмо за вечерею, попрацюймо, ти ж від'їздиш.

Ми продивляємося після друкарської машинки переклад п'єси для єврейського театру. І раптом дзвінок у двері. Давид кинувся у передпокій...

Їх було троє. Незнайомі, підозрілі істоти. Я дивлюся на них і на Давида. Він розгублений. Папір у його руці мені все пояснив.

П'ять годин чужі ворожі люди хазяйнували у квартирі: копирсалися, шукали, гортали книги, все поперевертали. Кожна єврейська книга викликала особливу підозру, Давид мав пояснювати зміст. Надворі давно посутеніло, а ми все сидимо, як прикуті до місця.

Давид щоразу обертався до мене і казав:

– Спокійно, все гаразд.

Я вдивлялася в його потемніле стомлене обличчя, і шпигала думка: чи побачу я його ще?

І от за ним зачинилися двері. Наша домробітниця, селянка середнього віку, побігла за ним із яблуком у руці і завила на весь двір, як на селі, коли виносять небіжчика.

Давид став першим із єврейських письменників, заарештованих 1948-го року. За півтора місяці його перевезли з Києва до Москви, я виїхала слідом.

...Уже п'ятий рік, як заарештували Давида. Нам усе ще кажуть, що він у Лефортовській тюрмі. Я розриваюся між Києвом і Москвою. У Києві не можу довго всидіти: мене тягне дізнатися,

що з Давидом, але і в Москві не можу пробути довго. З вокзалу одразу їду до приймальні КДБ на Луб'янці і за кілька годин одержую стандартну відповідь: «Під слідством». Це тривало і після того, як єврейських письменників було вбито. Та про це ми дізналися пізніше...

Наприкінці січня 1953 р., коли я була сама у квартирі, до мене увірвалося шість чоловік: кербуд, двірник, представник суду, представник письменницької організації і двоє робітників. Вони вимагали очистити одну кімнату, почали жбурляти речі.

– Що ви робите?

– Звільняємо кімнату. Тут жив ворог народу, – каже представник суду.

– Що ви верзете? Який ворог народу? Адже ще немає вироку!

– Хто сказав, що немає? Є!

Він витягає з портфеля папірець, стає посеред кімнати й урочисто, слово по слові, зачитує вирок суду.

Так я, єдина із членів родин письменників, дізналася про цей жахливий вирок. Нікому з нас, дружин, про це ніхто не повідомляв аж до листопада 1955. Мабуть, КДБ нас «щадив». Та в правління Спілки письменників не було сентиментів. Щоб чимшвидше відібрати в мене квартиру, вони одержали копію протоколу.

Переклад Михайла Крутикова
та Валерії Богуславської

ПЕРСОНАЛІЇ:

Ашер **БАРАШ** (1889, Лопатин, Галичина –1952, Ізраїль)

Урі-Цві **ҐРІНБЕРҐ** (1896–1981), один із найвидатніших єврейських поетів, писав як їдишем, так і івритом. Уродженець Галичини, помер в Ізраїлі, де заснована одна з найпрестижніших літературних премій його імені.

Михайло **КРУТИКОВ**, сучасний автор досліджень давнього єврейського побуту, етнограф, культуролог.

Арон **КУШНІРОВ** (1890 –1949), єврейський поет, драматург, перекладач, учасник 1-ї Світової і громадянської війн. Помер «своєю смертю» – від раку горла.

Авром **ЛЕСІН-ВАЛТ** (1872–1938), єврейсько-американський поет і видавець, родом із Литви.

ЛИТВИНОВ Максим Максимович (1876–1951), з 1930 по 1939 – нарком закордонних справ СРСР.

ОЗЕРОВ Лев Адольфович (1914–1966), російський радянський поет.

Еліезер **ПОДРЯДЧИК**, радянський єврейський літературний критик.

Лев **СТРОНГІН** (1896–1967), директор єврейського видавництва «Дер Емес» («Правда»), згодом – член редколегії газети «Ейнікайт» («Єдність») та альманаху «Геймланд» («Батьківщина»).

Авраам **ШЛЬОНСЬКИЙ** (1903, Крюків біля Кременчука – 1973, Тель-Авів), єврейський поет.

Нохем **ШТІФ** (1878–1933), один із ініціаторів створення Дослідницького центру єврейської культури ІВО, письменник.

Іцхак **ЯЦІВ** (Шпігельман) (1889–1947), єврейський педагог і письменник.

Марлен КОРАЛОВ

ОСТАННІ ДНІ ДАВИДА ГОФШТЕЙНА
(Фрагменти)

... Люди з п'ятим пунктом були незрідка приречені на долю п'ятої колони. Не у франкістській Іспанії, а в рідній Країні Рад. І мій арешт, і арешт Гофштейна у цьому сенсі були логічними, однак на відміну від арештантів у моїх попередніх камерах, тримався київський лірик дещо дивно. Причини, виявляється, для того були. (...)

Коли до камери ввели Гофштейна, двоє людей (*перший з них – генерал Терентьєв, наближений до маршала Жукова, також співкамерник Коралова – В.Б.*), далеко не дурних, до того ж із нелегким і різним життям за плечима, зраділи один одному. Почалися бесіди на «безневинні» теми – у тому сенсі, що не складали таємниці для слідчої частини. Терентьєв оповідав епізоди з війни 1914 р. та громадянської. Дещо скупіше – із Вітчизняної 1941-го. Воєнна кістка, кадровик. Гофштейн не робив таємниці з того, що після Жовтневих років подавсь до Палестини. Однак прожив там недовго, повернувся до рідних місць, де наново набув визнання. І решта – як у людей. Непогана квартира у столиці, в Києві. Дружина, дочка, сини. Любив дім і, хоч як це дивно, тягнув у нього всілякий старий мотлох. Не із жадібності, не задля колекції,

ні. А щоб лагодити: годинники, світильники, примуси... Любив розгадувати механізми, майструвати. Щоправда, потерпав од неуважності. Увійшовши до трамваю, скинув одного разу галоші, привітався. Знайомі зітхали, втішали дружину: що поробиш, поет! Не від світу цього... Заарештували Гофштейна восени 1948-го. Першим із членів Єврейського антифашистського комітету.

Просидівши місяць, другий, третій, співкамерники втомились один від одного, а ще більше від Лефортова. Назрівало, як фурункул, роздратування, закономірне для нового психологічного етапу. Сповідальні подробиці тепер вивертались навиворіт і поверталися оповідачеві, отримавши замість плюса жирний мінус.

– Поки Терентьєв ліз на фронтах під кулі, Гофштейн віршики кропав, так? Утік до своєї Палестини? Чого ж не лишився там піт і кров проливати? Вступив у партію, чого ж не взяв автомат, не відправився бити німців – до Уфи евакуювався? Антифашист, теж мені...

Звичайно, Гофштейн замкнувся і жодних зізнань більше собі не дозволяв. Говорити стало ні про що. Хіба вірші читати їдишем. (...)

Коли розвозили ліки, Гофштейн неодмінно підходив до вічка і не просив валер'янки, а вимовляв довірливо, намагаючись роздивитися того, хто дає: «конвалярія маяліс». Адже не будь-хто дає, а свій брат – медбрат.

Грали у слова. Той, хто починав, оголошував літеру. Другий додавав до неї свою. Третій підшукував продовження. Задача полягала в тому, щоб затиснути в кут колегу, не здатного відгадати задумане слово. Одного разу я видав чотири приголосні: «хтсм», Василь Григорович (*Терентьєв – В.Б.*) – ні тпру, ні ну. Ні продовжити, ні розгадати. Врешті розкриваю підступний задум: «яхтсмен». Що за яхтсмен? Немає такого слова! Є! Нема!

Давид Наумович ввічливо притлумлює усміх. Не підтверджує, не заперечує. В.Г. шаленіє. Хто тут генерал, а хто рядовий ненавчений? Доказ вагомий, у мене немає більше питань.

Одного разу ввечері у затяжний вихідний я дізнаюся, що обидва вони – і Гофштейн, і Терентьєв – пройшли через руки ерудита-співкамерника NN. Підсадної качки. Та бойовий генерал стояв на смерть. Як на слідстві, не віддав ворогові ані п’яді. Бувалий, не потрапив у пастку Інтелекту. А ось Гофштейн потрапив. Наївний поет, дитя-інтелігент, він спочатку поступивсь ерудиції...

Давид Наумович не висвітлював у камері карколомних сюжетних поворотів. Та не міг приховати, що в перші дні «біс його попутав». У тюрмах і таборах дотримуються суворого правила: жодного слова про справу. Жодних ідіотських питань на тему «за віщо сидиш?» Та того тихого вечора причини пригніченості Гофштейна стали набагато прозорішими. Зрозумілішими стали, гадаю, і мотиви подальших подій, що різко позначили новий психологічний етап у житті камери.

Гофштейн раптом підійшов до рукомийника, відкрив кран і почав зі струменем балакати. Вельми жваво. Недалеко від тюрми розташований ЦАГІ (*Центральний аерогідродинамічний інститут – В.Б.*) Славетна аеродинамічна труба гула постійно. Набалакавшись із рукомийником, Давид Наумович робив крок до мого ліжка, підводив голову до віконця і точив далі безумовно змістовну бесіду з Трубою. Як з’ясувалося, цілодобово гув, його, Гофштейна, слідчий. На диво товариська людина. Влаштовується Давид Наумович на параші – всерйоз і надовго, – а слідчий не припиняє надзвичайно актуальної, вірогідно, бесіди.

Неважко було помітити, що коли Давид Наумович чув кроки вертухая за дверима, він одразу налаштовував свою чутливу,

готову до бою ліру. А коли вертухай зазирав у вічко, втаїти за́хват од думок свого співбесідника Гофштейн був просто не в змозі.

Знов-таки є тюремне правило: якщо зек рветься на волю, то заважати йому не дозволено. Ні-ні!

Пробив час Великої розмови.

– Давиде Наумовичу, марна праця. Невже ви припускаєте, що номер пройде? Вам не підчепити їх на гачок. Не купляться вони на ваші колінця. –

Давид Наумович мовчав. Мовчав з тією самою затятістю, з якою вів невтримні теревені із другом-слідчим. Можливо, мені здалося, та в його посмішці проглядало почуття зверхності.

Його впертість вражала. День по дні, день по дні. В мене було більше спокою та витримки, ніж у В.Г. Не дивно. Я був удвічі (з гаком) молодшим, сидів уп'ятеро менше, але тиждень, другий, місяць, іще місяць – спокій вивітрився.

Одного разу ми почали благати:

– Пощадіть, Давиде Наумовичу. Невже ви не переконалися, що їм до лампочки вихиляси ваші. Вони сміються, певне, а ми ридаємо.

Умовляння, благання – нічого не допомагало. Давид Наумович із нами мовчав.

І вигадував нові способи, один іще несподіваніший за інший (...). Виявився навдивовижу витривалим. Резерви його не вичерпувалися. А здавалося – старенький, шістдесят. Якось під час обходу до камери увійшов стрункий сивий полковник. Мундир новесенький, підігнаний. Як на те, Гофштейн сидів на параші і ризикнув відколоти колінце. Полковник ревнув:

– Жопу зашию!

За годину забрали Давида Наумовича днів на три. Чи на п'ять? Повернувся – з карцеру, зрозуміло, різко спалий з лиця,

схудлий, у брудній сорочці, та зізнатися, де побував і що побачив – Боже борони. Адже рухне його версія про дружбу зі слідчим – через Трубу, через Струмінь. Аби не рухнула, він снував її й далі, проте без колишнього ентузіазму. Зберігав вірність ритуалу, не більше. Та, попри те, стійкість, упертість, витримка – як і раніше. Майнула думка: а раптом це не симуляція, раптом справді – «зсув по фазі»?

«З речами!» Мене викликали розписатися за подарований ОСО (*особливий слідчий відділ – В.Б.*) «четвертак». Попереду мене чекали нові камери й карцери, та ця, генеральсько-поетична, залишиться однією з найбільш гірких.

Друга зустріч із Гофштейном відбулася в мене в Майкудуці, таборі на околиці Караганди: залізничного вузла і центрального пункту Піщанлагу. (...) Відбулася несподівано тривала розмова з Абрамом Каганом, де я, між іншим, запитав: «Що за поет Гофштейн? Чи ви знайомі?»

– Давид Наумович? Ви його не читали?

– Ні.

– Та, певно, чули? – допитувався Каган. Мовчу. Стенаю плечима. Не брехати ж. «Сором і ганьба! – вигукує киянин. – Гофштейн – класик!»

Категоричність твердження я списав на темперамент співбесідника, що постав на захист земляка. (...) Та надалі перевіряв Кагана.

Про розстріл, що відбувся 12 серпня 1952 року, я дізнався із запізненням років на два-три у Джезказгані. Під вивіскою фотолабораторії займав окрему халупку брат Михайла Голодного. (...) «Яке щастя, – сказав мені одного разу Зиновій, – що брат

устиг умерти до хвилі арештів!» (...) З гіркотою думав я: «Невже Гофштейн теж загинув?»

(...) Лише в Москві, познайомившися з дочками Міхоелса, синами Маркіша, з літераторами, які більш-менш розумілися на єврейській поезії, я, можна сказати, просвітився. Коли у «Книжковій крамниці письменників» побачив томик Гофштейна, одразу ж купив і з нетерпінням розгорнув удома. Зізнатися? Поезія в перекладах, як завше, захоплення не викликала. Відкриття класика – саме класика – не сталося.

Особливої ваги розмова про Гофштейна відбулася в мене в Передєлкіно з Липкіним. Семенові Ізраїлевичу я довіряв у всьому беззастережно. Його вирок про відомі мені переклади і невідомі оригінали я вважав найавторитетнішим. До того ж Липкін знав київського поета особисто. Гофштейн приїздив до нього в Москву. Просив молодого тоді перекладача, щоб той знайшов час і для нього, Гофштейна: є, мовляв, непогані вірші! Я був відвертий із Липкіним, котрий знав передвоєнну добу.

– Семене Ізраїлевичу, під час спілкування із Гофштейном ви ніколи не помічали якихось психологічних аномалій?

– Ні. Явних відхилень від норми не помічав. Утім, два-три дивні відтінки пригадуються.

....

Тепер я зобов'язаний внести виправлення у свої тюремні враження. Виявляється, Гофштейн вирішив інсценувати божевілля саме тоді, коли завершився перший, найтяжчий період слідства. І коли його подільники один за одним відмовлялися від вибитих із них свідчень. Терентьєв і я не знали розрахунків співкамерника, коли він вирішив видиратися на вершину, брати пік слідства.

Залишається визнати, що симуляція була єдиною формою спротиву, доступною Гофштейнгові. (...) Стратегічно і практично вона виявилася безглуздою. Та провадився спротив з упертістю, гідною високої оцінки.

Кілька років тому я вперше побував в Ізраїлі. (...) В моїх руках невеличка, на сотню сторінок, витончено і строго видана книжечка, майже брошура (...) «Давид Гофштейн. Вибрані вірші. Листи». Трохи нижче друга частина заголовку: «Фейга Гофштейн. З любов'ю і болем про Давида Гофштейна». Роз'єднаних у 1948 р. батька й матір дочка захотіла поєднати знову. Давній задум пощастило здійснити в Єрусалимі через майже піввіку, 1997-го. Дочірній обов'язок виконано. Від сторінки до сторінки моє упередження щодо перекладів поезії здавало зайняті віддавна позиції. Лише один із 24-х віршів наведу цілком.

Моє життя!
Щонайкоротша мить – безодні виклик,
І вмерши, до кінця не зникну,
Бо не існує небуття.
Навічно втканий в круговерть
Земних надій, любові, болю,
Єством причетний творчій волі,
Що воскрешає через смерть.

1943

ПЕРСОНАЛІЇ:

Михаїл **ГОЛОДНИЙ** (Епштейн Михайло Семенович) (1903, Бахмут /згодом Артемівськ/ –1949), єврейський, український та російський поет.

Абрам **КАГАН** (1901 – 1965), уродженець Бердичева, педагог і поет.

КОРАЛОВ, Марлен Михайлович (1925), письменник, активний діяч «Меморіалу», закінчив філфак МГУ. 1949-го заарештований та засуджений до 25 років позбавлення волі.

ЛИПКІН, Семен Ізраїлевич (1911, Одеса – березень 2003, Передєлкіно), видатний російський перекладач, поліглот.

Докія ГУМЕННА

СПОГАДИ ПРО ДАВИДА ГОФШТЕЙНА[1]

(Фрагменти книги «Дар Евдотеї»)[2]

* * *

Косяченко був уже зовсім не той, що колись, як вийшла його збірка. Минули часи Глорії. Тепер він занепав, щораз дужче занепадав. Дружина його, хвора на туберкульозу, оце померла. Він від неї заразився. А крім того – любив чарку. Вічно я чула, будучи в Домі літератури, що ця компанія збирається до «пивнушки»: Косяченко-Жигалко, Дмитро Фальківський з тими трагічно застиглими очима, а з ними ще якийсь «Павлуша». Не знаю прізвища і не знаю, що він писав та друкував. Просто був симпатичний Павлуша, якого називали Дорогуша. А потім, у припливі ніжности від випитого пива, і один одного так звали.

Так і ходив Грицько занедбаний, неголений, у зношеному прим'ятому костюмі, голодний, обдертий, забрезклий – і злий. Він не сміявся, а сичав. Вже не було колишньої єсенінської постави.

І хто ж пожалів його? Жидівський письменник, Давид Гофштейн. Чую, як у якомусь гурті він каже:

– Треба допомогти Косяченкові! Пропадає на очах людина! Як же це так? Він же не має за що існувати!

– А хтось (це Петро Колесник!) відповідає:

Але чому він не працює? За що ж це йому допомагати? Він приходить і каже: «Я – український поет і українська держава повинна мені дати все, що потрібне до життя!» Бачите, які претензії? Чули, які дикі заяви? З якої речі має його держава утримувати?

– Але ж він хворий, – стоїть на своєму Гофштейн.

– А пиячити не хворий? Нема чого дармоїдничати, хай іде працювати!

– Я чув, – ще хтось збоку докидає, – що Головліт повернув йому збірку поезій...

– І правильно! Занепадницькі вірші, єсенінщина...

Щодо «диких заяв» Косяченкових, то на мою думку (тоді й тепер) – не такі вони вже й дикі. Як могла українська держава забезпечувати всім потрібним для життя мого хорошого приятеля, жидівського письменника Іцека Кіпніса, то могла й Григорія Косяченка. Я не кажу про інших, бо не була в хаті, але в Кіпніса бувала не раз і не два, то бачила, як цей не дуже успішний письменник ніде не працював, але мав і затишне помешкання, і бібліотеку на всю стіну, і служницю, – все, що потрібно до життя. Держава подбала. То чому не могла так само й про українського письменника подбати? Ні, на мою думку, Косяченко мислив державницьке, почував себе сином своєї землі, господарем цієї держави... якщо це – українська держава....

А Петро Колесник просто заробляв собі на Косяченкові «ідеологічно витримане» членство до Спілки.

* * *

І от одного дня приходить до хати Давид Гофштейн. Це було більш, ніж несподівано, бо Гофштейн – рівня Ле, а не мені.

Здивовання й запит були, мабуть, написані на мойому лиці, бо Гофштейн почав свою мову так:

– Тяжкенько теребкатися до вас нагору, а я вже літня людина, та, крім того, й зайнята... Але я прийшов просто по-товариському, щоб сказати вам, що для вас є місце на два місяці в санаторії... Якраз одне місце для хворого на легені з закритим процесом...

Я не виявляю жадного ентузіязму. Як можна нажиратися в цей час, коли поруч лютує голод? Це також злочинне. Так виходило з моїх думок про «вовчий закон». Я почуваю себе краще морально, коли поділяю долю маси, а не користаю з привілею купки. Я відмовляюся.

Гофштейн ще каже, що мав туди їхати Забара (член жидівської секції), але в останній день вияснилося, що йому сосновий ліс шкодить, він має астму. Подорожня вже два дні пропадає. Шкода! Треба її використати.

Тим більше. Це значить – дають, що з носа спало, – думаю я.

Знов каже мені Гофштейн, що він бере участь у оздоровній комісії Місцевкому від жидівської секції і покликаний дбати тільки про членів своєї секції, але він бачив лікарську діяґнозу і знає, що мені більш, ніж кому іншому, потрібен сосновий ліс, а тому він прийшов мене переконати, щоб я не брикалася, а взавтра ж їхала. – Ви кажете, що не маєте права про себе думати, коли таке навколо робиться, що це нечесно... А я скажу, що ви не маєте права своїм здоров'ям легковажити. Ви потрібні нашому суспільству... Майбутнього ніхто не знає...

– Як я можу їхати, коли я навіть на квиток не маю грошей? – Цим я хотіла сказати, яка непотрібна я цьому суспільству.

Але Гофштейн не вважає це жадною причиною до відмови. Він каже, що МК гроші на проїзд видасть. Треба триматися за життя, йти назустріч йому, треба в ньому все пережити, і добре і зле, щоб знати, а не ховатися у свою власну шкаралущу...

Гофштейн ще з годину отак переконував. І переконав, розтопив мою впертість відмови. Саме тим, що прийшов особисто, виявив людяність...

* * *

І от навіть Давид Гофштейн шукав рятунку від Зінаїди Тулуб, що тероризувала буквально всіх своєю балакучістю та нестримною агресією, націленою на жертву-слухача, хто б то не був, не зважаючи на особи. Гофштейн, я, Ле – їй байдуже! Вона могла годинами вистоювати (і тримати свого слухача) під дощем, на морозі, в коридорі на протязі, серед велелюдного зборища в МК, коли всі стоять групами, – і так непомітно переходити від одної теми до другої із своєї біографії, що слухач не має змоги вставити слово чи вислизнути з-під її бомбардування. А що Гофштейн саме й був такою доступною особою, то дуже часто був тим її слухачем. З вродженої делікатности він чекав, поки хтось підійде, і аж тоді непомітно слизав. Тулуб не помічала зміни і провадила своє далі, а Гофштейн потім дякував рятівникові. Не раз і мені.

---

[1] Текст подається в авторській редакції

[2] З книги, виданої видавництвом «Смолоскип» ім. В.Симоненка, Балтимор–Торонто, 1990

***Докія Кузьмівна Гуменна** (10 березня 1904, с. Жашків Київська область — †4 квітня 1996, Нью-Йорк) — українська письменниця, член ОУП «Слово». Літературна діяльність почалася в Україні в середині 20-х років. Літературна спадщина становить понад 30 томів. Закінчила Інститут Народної освіти в Києві.*

***Тулуб Зінаїда Павлівна** (1890–1964) – українська письменниця.*

Сет ВОЛІЦ

ОСТАННЯ РАДЯНСЬКА АКЦІЯ ШаґалА: МАЛЮНКИ ДО КНИГИ «ТРОЄР», 1922[1]

Книга «Троєр» («Скорбота»), видана в Києві 1922 року, – це більше, ніж збірка віршів Давида Гофштейна або серія ілюстрацій Марка Шаґала (1887–1985). Задумана як спільний витвір мистецтва, ця книга поєднує поезію, графіку, типографіку і дизайн в єдине естетичне ціле.

Троєр – це зображальний і словесний реквієм за жертвами єврейських погромів, що відбувалися під час Громадянської війни 1919 – 1920 рр. Цей комплексний твір завершує унікальний їдишський експеримент, розпочатий 1917-го року Ель Лисицьким і Моше Бродерзоном, які видали спільно в Москві першу їдишську нерелігійну книгу ***Сіхес Колін***.

Ідея об'єднати зусилля їдишських поетів і художників, що виникла в Росії, започаткована художніми книгами російських футуристів, а також паризьких кубістів та орфістів. Бувши в Парижі, Шаґал часто відвідував дім Соні Делоне, котра у 1913 році закінчувала з їхнім спільним другом, поетом Блезом Сандраром, «Прозу Транссибірської магістралі» – книгу, що стала сенсацією в авангардистських колах і зараз вважається першою сучасною книгою такого роду у двадцятому столітті.

Художня книга – модерністська вигадка, котра полягає в тому, що в роботі над нею поет і художник постають рівноправними партнерами, а новий художній ефект, що виник при цьому, є наслідком створення нового естетичного об'єкту, де злютовані вербальні й візуальні елементи. ***Троєр*** належить саме до цього жанру.

Шаґал приїхав до Москви у травні 1920 року з Вітебська, де працював директором художньої школи (1918–1919 рр.), аж поки студенти залишили його, порвавши з його фігуративним стилем, який вважали *passe*[2], і обручи́лись із супрематизмом, безпредметним мистецтвом Казиміра Малевича. За підтримки О. Грановського, директора Єврейського камерного театру в Москві, Шаґал створив декорації та костюми до трьох п'єс Шолом-Алейхема і здійснив оформлення глядацького залу театру (1920–1921 рр.). Він не одержав, однак, за це жодної матеріальної компенсації і, щоб вижити, оселився в колонії для єврейських дітей-сиріт у Малахівці, під Москвою, де зібралися й інші діячі єврейської культури, і став викладачем. Давид Гофштейн також з'явився в Малахівці близько 1921 року. Спільна робота Шаґала й Гофштейна над книгою ***Троєр***, розпочавшись не раніше осені 1921 року, була закінчена приблизно напровесні 1922 р. Вірогідно, в середині літа книга вийшла друком.

Формат і поліграфічна якість ***Троєра*** змогли конкурувати з найкращими з тогочасних берлінських і варшавських видань. Випущена видавництвом «Культур-Ліґи», ця книга являла найкраще і найоригінальніше єврейське художнє видання в Радянському Союзі.

Троєр був надрукований у 4,5 тис. примірників – величезна кількість, враховуючи, що в середньому наклади тоді заледве

сягали 1,5 тисяч. Розкішне престижне видання, що об'єднало зусилля двох видатних діячів єврейської культури, мало слугувати заманливим кіпсеком[3] для покупців. Як оголошено на останній сторінці обкладинки, прибуток від видання малося на меті розподілити між колоніями для єврейських дітей-сиріт, що потерпали від голоду. Книга, таким чином, ставала метафоричною доброчинною касою (*пушке*), за посередництва якої мистецтво «слугує народові», сполучаючи більшовицьку естетичну ідеологію з єврейською традицією.

Троєр складається з 24 пронумерованих сторінок і містить 11 віршів Давида Гофштейна і 7 малюнків Марка Шаґала плюс три його каліграми, виконані типографським способом. Графічні зображення не тільки ілюструють, коментуючи таким чином конкретні вірші, а й використовують вірші як структурні елементи пластичної композиції.

Ілюстрації являють візуальні *мідрашим*[4], що розвивають і доповнюють сенс строф і віршів загалом, і містять візуальний коментар до всього циклу.

Поетичний цикл Гофштейна оповідає про розпад і загибель, це оплакування жертв і молитва про відродження.

З першого по одинадцятий вірш поетичний голос веде оповідь про трагічну мандрівку вглиб єврейського життя в обставинах погромів часів Громадянської війни та їхніх трагічних наслідків. Мандрівка метафорично відображує персональне й колективне падіння в пекло і можливе відродження. Хоча в тексті відсутня будь-яка зв'язна оповідь, ця метафора допомагає формально вибудувати твір.

Першим віршем з його інтонацією раптового різкого переходу від мислимих надії й ладу до реальних насильства й

хаосу герой-оповідач вводить читача в ситуацію мандрівки залізницею крізь охоплену війною Україну (вірш №2). Вікно потягу слугує екраном і рамою для спостережень героя за зовнішнім краєвидом і за власним внутрішнім станом (вірш №4). Контрастом для горизонтального діахронічного руху, що ним є прикра мандрівка, слугує вертикальна координата безособового синхронічного ладу з його полярностями: небесами, позбавленими Бога, і бездонними хланями. Ці дві координати перетинаються у п'ятому вірші, посередині оповіді. Колова каліграма «Заходу сонця» (№5) має на увазі вічне повернення, проте в тексті вірша з відчаєм надії, зверненої в пітьму, що лунає в ньому, цей мотив радше приглушений. У шостому вірші, ***Ін фалн*** («У падінні»), описане падіння ліричного героя і використана поетична умовність, яка передає його стан через споглядання крапель крові маленької білої лисички. У цій найнижчій точці блукань поет звертається до єврейських дітей, котрим іще належить будувати майбутнє, для нього нерозрізненне. Ще *en route*[5] (№8) герой потрапляє в умови, де різницю між ладом і хаосом майже неможливо віднайти. Вигляд зруйнованого *штетлу* (№9) ламає оповідальну інтонацію, її змінюють гіркі саркастичні нарікання. Картаючись своєю поетичною ізоляцією (№10), у завершальному вірші (№11) герой розмірковує над своїм нещасним сьогоденням і сподівається на якесь відродження у прийдешньому. Прірва заледве подоланна: минуле – втрачений лад, сьогодення – хаос, а майбуття обіцяє небагато... Цикл не розв'язується катарсисом, його завершує скорбота, ***троєр***.

Творчий підхід Гофштейна: стриманий, приглушений крик, що підкреслює хворобливий брак життя, – виявляє його

символістську та імпресіоністську спадковість. Недомовленість або умовчування визначає риторику поезії Гофштейна. Шаґал повною мірою збагнув інтонацію гофштейнівського ***sotto voce***[6] і в контрапункт йому створив свою вокальну партію за посередництва візуальної гіперболи.

Скорбота Шаґала втілена у форму гіркої сатири, що виражає його біль, гнів і протест. Начебто й не було тих чарівних прийомів, які він використовував, ілюструючи дитячі казки І.Л. Переца і Дер Ністера, видані 1917-го року. Елементи єврейського фольклору тут використовуються, щоб виразити лють. Шаґал обрав для своєї інтерпретації ті уривки, що підкреслюють руйнацію та страхітливі наслідки насильства. Малюнки й каліграми Шаґала сумарно складають 10 ілюстрацій.

1. Ілюстрована обкладинка. В центрі уваги художника – вбивство євреїв. За його задумом, обкладинка має викликати шок силуетом підкреслено скаліченого тіла, безжально розтятого навпіл заголовком, в начерку літер якого вгадуються знаряддя вбивства. Назва ***Троєр*** надрукована червоною фарбою – кольором, що нагадує кров. Шаґал робить із кожної літери візуальний образ, який, окрім значення, зумовленого її зображенням, має зв'язок з окремими віршами і темами поетичного тексту.

Перша літера ***тес*** заголовку ***Троєр*** сполучає сокиру, шофар і філактерію, традиційні предмети, що асоціюються з євреєм діаспори у небезпеці (сокира пов'язана з погромом, філактерія – з релігійним обрядом, шофар – із небезпекою і закликом до покаяння і спокутування).

Рейш у вигляді коси стає зловісним знаряддям для відрізання кінцівок від зображеного на обкладинці тулуба єврея. Біла лисиця

на літері ***рейш*** готує читача до шостого вірша, ***Ін фалн***, алегорії погрому, де мисливець упольовує білу лисицю, – ймовірна алюзія до пророцтва Єзекиїля (13:4); окрім того, образ лисиць у руїнах *штетлу* має стосунок до вірша 8. Відзначимо також наочну гру з кольоровою символікою зла проти безневинності: біла лисиця у пастці темного зла (***рейш*** – перша літера у слові ***раш*** – зло, гамір, безлад – і у слові ***роше*** – зла людина, нечестивець). Відрізані частини тіла (як на зображеному на обкладинці тулубі) – мотив і низки подальших ілюстрацій: на сторінці з присвятою – голова без тулуба, – а також до віршів 5, 6 та 9.

Літера ***вов*** перетворена на сокиру, котра вражає серце людини на обкладинці в акті вбивства, що мається на увазі. Ця сцена погрому відсилає до рядків віршу (2) «Україна»:

Твої груди,
Твої подихи вгадую
З-під груддя червонястого бруду я
(наче мотлох іржавого залізяччя),
Як завше, велично
Жалюгідних штовхаючого,
Як завше, заклично
Здичавіло руками вимахуючого: – Бий!

Юд – традиційний фольклорний символ ***пінтеле їд***, пересічного звичайного єврея, котрий стає вбитим євреєм. Крізь усі вірші та ілюстрації проходить вервечка крапок – це краплі крові скривавленого єврейства, про що сказано в алегорії ***Ін фалн*** (вірш 6).

У літері ***аєн*** можна вбачати подібність до переслідуваної кози із «Хад Гадья», ще одного символу єврейського народу та його

здатності до виживання. Форма цієї літери відлунює в постаті мисливця.

Прикінцеве ***рейш*** – це шофар із його прозорим закликом повернутися додому. На ньому зображені традиційні конячка і віз, ***пінтеле їд*** і хатинка ***штетлу*** під солом'яною стріхою – все, що закликає повернутися до норми й усталеного ладу. Перехід від першого ***рейш*** – коси до прикінцевого ***рейш*** (шофару) – можлива алюзія до пророцтва Ісаї: «Мечі свої перекують вони на лемеші» (2:4), візуальний *tour de force*[7], який замикає тему заголовку поміж шофаром першого ***тес***, провісника тривоги, та останнього шофару, що закликає до відродження. Червоний ***тес*** – це світ під загрозою зла, тоді як переважно білий ***рейш*** – це тріумф добра.

Контраст між чорним, білим і червоним у композиції, тіло з його уривчастим контуром і відсутніми кінцівками підсилюють традиційну кольорову символіку. Червона сокира прохромлює біле тіло, ***юд*** зронює червону кров, а безневинна істота – лисиця – вражає білістю на червоному тлі коси. Використовуючи мінімум засобів, Шаґал зробив колір так само значущим, як і лінія.

Кінець напису ***Троєр*** – шофар зі сценою повернення додому – знаменує надію. Таким чином, ці літери не тільки співвідносяться з різними віршами, а, насправді, відтворюють звивистий шлях поетичного циклу: від жаху й розпачу – до проблисків надії.

Авторів книги єднає спільна для євреїв доля. На обкладинці відокремлена від тулубу голова Давида Гофштейна спирається на маківку голови Шаґала. Тулуб, прохромлений сокирою, здається, належить Шаґалові. Його порожнє обличчя персоніфікує безліч безіменних жертв і відлунює в коловій каліграмі «Заходу сонця», а позбавлена тіла голова Гофштейна резонує з ілюстрацією на сторінці присвяти. Жахливий

круглий контур асоціюється з безоднею, в яку провалюється розшматоване єврейське життя.

Самé слово ***Троєр*** («скорбота», або «оплакування») розташоване по діагоналі. Вибір супрематичної діагоналі, котра рухається радше вниз, аніж угору, що було би нормою, стає настільки ж пародійним, наскільки й функціональним, адже це була діагональ Малевича, котра «поцілила» Шаґала, а зараз Шаґал перевертає її, щоб використати як зброю боротьби засобами мистецтва проти нелюдяної агресії як щодо нього особисто, так і щодо євреїв узагалі. Написи, що являють начерки імен авторів книги, окрім суто ідентифікаційної ролі, виконують функцію елементів загальної композиції аркуша. Від голів до понівеченої ноги, перетинаючись діагоналлю літер напису ***Троєр***, проходить діагональ, що відокремлює нижню частину аркуша. Іконографічним підтекстом, який надає цілісності й іронічного змісту композиції, є христологічна складова, представлена ортодоксальним російським хрестом з перевернутою діагоналлю. Євреї, втілені Гофштейном і Шаґалом, складають постать єврейського Христа, закатованого християнськими українськими селянами, озброєними сокирами й косами. Ця «богохульна» інтонація була знаною складовою Шаґалівської іконографії, починаючи принаймні з його паризьких робіт 1912 року. Назарянин як іще одна братня єврейська жертва насильства був одним із мотивів їдишистських модерністів як у поезії, так і в образотворчому мистецтві. Вірш №4 розвиває цей христологічний мотив і, можливо, почасти є джерелом композиції оформлення обкладинки.

Єврейські літери в написанні імені автора віршів, Давид, як і літери заголовку, перетворені на візуальні образи: у

початковій і прикінцевій літерах ***далед*** можна вгледіти рушниці, а в середньому ***вов*** – чи то отвір дула, чи то кулі або рани можливої жертви. Візуальний ефект відсторонення, що виникає при цьому, викликає шок, як і переосмислення імені, яке асоціюється тепер не тільки зі стародавнім вояком – царем Давидом, а й із жорстокостями сучасної поетові російської Громадянської війни. Рушницеподібні літери імені Давид відсилають також до відомої істини: самі літери абетки – по суті, самé мистецтво – зараз є зброєю.

Художній вплив малюнку обкладинки посилений його бінарною структурою (котра відповідає структурі всього твору), що виявляється не тільки у двох головах людської постаті, яка повторює внизу діагональне розташування напису ***Троєр*** – супрематистський прийом дублювання, котрий підсилює мотив розп’яття, закладений у підтексті.

В обкладинці книги ***Троєр***, цьому шедеврі дизайну, набули свого виразу соціально-естетичні устремління Шаґала, втілившись у поєднання слова, візуального образу і накреслення єврейських літер. У ній блискуче явлений не тільки весь поетичний цикл, а й книга в цілому як результат спільної творчості. Як музична увертюра, обкладинка дивним візуальним шифром графічно передує темам, образам і настроям, розвинутим у подальшому. Це мікрокосм усього твору.

2. Друга ілюстрація – просто титульна сторінка самого поетичного циклу, відтворення використаних на обкладинці войовничих літер імені Давида Гофштейна і літер-символів назви, тепер уже в чорному кольорі.

Вугільно-чорна сокира в центрі композиції справляє тут іще сильніше враження, вкорінюючись у свідомості читача, оскільки

нагадує обкладинку, проте з відсутньою та не конкретизованою жертвою.

Повторне використання дизайну обкладинки, скороченого до напису та його діагонального розташування, покликане драматично підсилити смисл назви. Напруга, що виникає під час споглядання обкладинки, віщує насильство і втрати, представлені на титульній сторінці зловісною пусткою, «чистотою» смерті і відсутності (вірш №9).

3.Сторінка з присвятою.

Задля того, щоб підсилити враження, Шаґал розташовує присвяту: ***Але фар дер цайт фаршнітене*** («Усім, чиє життя обірване завчасу») всередині зображення голови в тюбетейці-хатинці, яка символізує *штетл*, звідки, рятуючись, єврей їде у вигнання. Зазначимо інверсію: віз полишає *штетл* на сторінці посвяти, тоді як на обкладинці, в прикінцевому ***рейш***, віз повертається додому. Учергове автор ілюстрацій, всупереч змістові поетичного тексту, говорить про майбутню спокуту.

Епіграф у лівому верхньому куті – третій рядок вірша ***Ін фалн***: ***Іх мон ніт, іх фреґ нор*** («Я не вимагаю, я тільки питаю») – висловлює риторичне запитання, що луною пронизує текст: «Чому таке насильство?»

Відокремлена голова на цій сторінці, як і голови Гофштейна і Шаґала на обкладинці, – втілення жертв погрому у круглому проваллі того, що відбулося, знову відтвореного в каліграмі «Заходу сонця». Відокремлена голова і сама по собі створює жахливий коментар до цих подій, до того ж хатинка на ній змушує згадати ідишське прислів'я: ***Ер троґт дос ґанце штетл ойєр зайн коп***. («Він несе цілий світ /штетл/ на своїй голові»), тут типово Шаґалівська реалізація прислів'я створює свій гіркий коментар

до дійсності. Шаґал також перевертає символіку кольору: біле стає кольором небіжчика, тоді як чорне – колір живого еврея та воза, що від'їздить від напівживої (чорної) хатини, що їй невдовзі судилося перетворитися на «білі» руїни (вірші 2 та 9).

4. Ілюстрація до першого вірша являє його текст, який утворює велику літеру ***алеф***. Цей перший, ввідний вірш задає тон усьому циклу. Його смисл – надія зруйнована насильницькою смертю. Епіграф угорі ліворуч: «***Сіван***; його сузір'я Близнюки (сузір'я ***швата*** – «ківш»)» – сповіщає навідні обставини: ***сіван*** /травень/, що відповідає третьому знаку зодіаку, – це весна, пора народжень і сподівань /Близнюки/; за ним прямує ***шват*** /січень/, якому відповідає одинадцятий знак зодіаку, – це зима, час нещасть і смерті /Водолій/. Бінарна структура вірша відображає перехід від юного розквіту весни до пролитої крові, на яку перетворився потік життєдайних весняних вод, що прорвався.

«Подивись, як воно крутиться, / колесо / Зодіаку; вони виблискують, як / ножі, в'язальні шпиці... перше – / Близнюки, двійня, побачена уві / сні – зараз із ковша, Водолія, / вже води / ллються... Заледве / навчившись шукати / й одержувати задоволення від / прапорів різних місць, / – тепер я бачу заколотих / овець, тепер я чую тільки / сповнені жаху стогони... //»

В епіграфі й вірші відчутний натяк на погроми Громадянської війни 1919 року, що відбувалися в Україні. Навесні більшовики були в Києві. Хоча війська Петлюри вже лютували за межами столиці, в Києві розпочинався розквіт їдишської культури. До осені білі під проводом Денікіна захопили Київ і чинили жахливі злочини щодо єврейського населення на всіх захоплених ними теренах. Знову відвоювати Україну та її столицю більшовицьким «героям» вдалося лише 1920-го року.

Вірш відображає бінарну структуру циклу, візуально підкреслену намальованим лезом, яким Шаґал ніби розкраяв сторінку у драматичному місці тексту, де закінчується наївне невідання героя та починається опис крові і каліцтв.

Алеф, традиційний кабалістичний символ життя і його неподільності, слугує тут також метонімією мистецтва, котре заперечує смерть (або відсутність). Та діагонально розташований довгастий предмет має вигляд зброї (леза), що розтинає чи ранить голос або дух, представлений віршем. Використанням численних, одночасних точок зору – нововведення кубістів, перенесене на супрематичну діагональ, – Шаґал в епізоді розтину посилює візуальну виразність, так, ніби вбивство відбувалось у сповільненому темпі, а лезо в нас на очах поверталося під різними кутами.

Літера ***алеф*** парадоксальним чином сполучає в собі візуальний образ смерті (лезо) з вербальним життям (вірш), таким чином, перетин її осей втілює творчу напругу між бінарно-протилежними темами життя і смерті, ладу й хаосу, надії та відчаю тощо, – котрі пронизують усю книгу на візуальному та вербальному рівнях.

Візуальні діагоналі літери ***алеф***, окрім того, зміщені щодо центру, підкреслюючи хаос, який оплакують вірші. Та, парадоксально: повносторінкова композиція стає єдністю, знаменуючи перемогу життєвої сили, ***алефа***, над поодинокою діагоналлю та останньою вербальною артикуляцією ***крехцн*** («стогнати»).

Таким чином, лезо різко розщеплює сторінку навпіл, вторуючи двом строфам, але вербальний і зображувальний елементи поєднуються в ***алеф***, як мистецтво і життя, виявляючи надзавдання художньої книги.

5. Ілюстрація до вірша «Захід сонця»:

Іще один рейс із далекої сонячної гавані...
Знову я під владою пустелі,
Непорушна, як світ, тут зміна часів...
Чому тоді викручені руки?
Холодна земля в усій своїй понівеченості
Пливе, мов дим, з-під моїх ніг...
Як тягар, кроки мої знесилюють мене,
Це просто до мене лунає: дивись лишень, не розливайся!
Усе тут придатне для вільного пломеню життя...
Для плачу тобі відведено цей день,
До глупої ночі залишатися в тобі цьому жару –
Біль від розривів, від розлук розійшовся повсюдно!..

У малюнку використана діагональ (що відповідає насильству), спрямована до горизонтальної лінії, утвореної шерегом могил. Шаґал записує і витлумачує вірш Гофштейна інакше, ніж у надрукованому його варіанті. Рядок 3 строфи 2 має ідишем такий вигляд: ***фест ві велт із до ді бейт фун цайтн*** («непорушна, як світ, зміна часів тут») – ствердне речення, яке Шаґал перетворює на запитальне (у чорному прямокутнику): ***із до бейт фун цайт***? («чи є тут зміна часу?»). Час (***цайт***) не має для Шаґала множини, котру використовує Гофштейн (***цайтн***) і, видається, Шаґал використовує ***до*** («тут») буквально, вказуючи руками, щоб саркастично спитати про те, що Гофштейн стверджує: ми перебуваємо в новій добі. Шаґал підкреслено заперечує це, ведучи погляд через відрізані кінцівки до могил. Художник цитує також наступну строфу Гофштейнового вірша: ***нор фар вос фарбрехн ді гент?***

(«чому тоді викручені руки?») і витлумачує ці слова буквально, з жорстокою наочністю: «чому тоді руки відірвані?» Шаґал перетлумачує ідіому ***фарбрехн ді гент*** («викручувати руки») на сильнішу ***фарбрхн*** («відривати»), оскільки дієслово саме по собі дозволяє трактувати вираз і як «викручені», і як «відрізані» руки (що жестикулюють і вказують). Він, таким чином, доводить гофштейнівські лементування до наочного волання люті й гніву, викликаних погромами і вбивствами. У другому прямокутнику (з відрізаними ногами) – цитується шостий рядок вірша ***швіме ві ройх фун унтер майне фіс*** («пливе, мов дим з-під моїх ніг»). Тоді як у гофштейнівській третій строфі мається на увазі минуле, що розсіюється, наче дим, Шаґал оприявнює у вірші протиприродність того, що відбувається, підвішуючи відрізані ноги у білому прямокутнику, білому димі, символі давнього «праху», символі білих – контрреволюціонерів, які нівечили і вбивали євреїв, про що Гофштейн згадує в попередній строфі. Відрізані кінцівки, розташовані вздовж діагоналі, свідчать про агонію жертв і протестують – під лезом «знелюдненої» супрематистської діагоналі, що рубає.

Використання прямокутників, розташованих вздовж діагоналі, було улюбленим супрематистським прийомом і, можливо, відобразило постійну ворожість Шаґала до супрематистського абстрактного імперсоналізму; тут вони використані як домовини, з яких зрадницьки стирчать кінцівки, – тієї миті, коли вони вже ладні канути у чорну безодню.

Розташовуючи єврейські літери по діагоналі, Шаґал використовує текст цитати як питання – на лінії, що асоціюється з насильством. Зауважимо, що єврейські написи виконані сумішшю друкованого та письмового (ашкеназького) шрифтів,

навіть із відсутнім ***юдом*** у слові ***зіх*** («себе»), і їхня орфографія нестандартна або старомодна. Ця химерність походить від кубофутуристичної традиції книжкової ілюстрації, де застосовувався цей прийом, коли треба було підкреслити народний характер тексту. Шаґал використовує цю традицію, щоб привернути увагу до вірша та його гіркого підтексту: домовини і пустка довкола них. Навіть натяк на тривимірний, «живий» простір справляє враження порожнечі в усіх сенсах: спостерігач зависає у вільному леті, що закінчується за лінією обрію.

Маленька зірка Давида над третьою могилою ліворуч трагічно ілюструє пропущений ***юд*** (що асоціюється з євреєм) у слові ***зіх***. Нерозбірливий напис крайньої правої могили може бути розшифрований як ***кіндер*** (тобто це дитяча могила). Чорне полум'я над могилами – це іронічна інтерпретація 9-го рядка: ***алте до тойґ фар фраєн флам фун лебн*** («усе тут придатне для вільного пломеню життя»). Цією ілюстрацією Шаґал із гіркотою запитує гофштейнівський вірш: «Куди веде революція?» Шаґал використовує супрематистську діагональ як дух нестримного революційного поривання, що вичерпується лише за горизонтальною лінією Абсолюту, у смерті, в цьому звинувачувальному акті погромів і втрати ідеалів. Або, говорячи словами останнього рядка «Заходу сонця»: ***вей фун ріс, фун опшейд вайт цетроґ*** («Біль від розривів, від розлук розійшовся повсюдно!..»).

Зміна часів принесла лише нівечення та вимирання. Гофштейн стогне, Шаґал волає у «Заході».

6. Каліграма «Заходу» – це типографський *tour de force*[7]. Подвійне коло типографських рядків ніколи не було повторене у радянській ідишській пресі.

Саме по собі коло як візуальний вираз вірша, окрім образу, що відповідає назві, містить у собі образ безодні й місця згасання світла. Однією лише друкарською чорною тушшю воно переконливо перетворене на чорне сонце. Економія естетичних засобів відображає найвищу концентрацію та прагнення багатозначності.

7. Ілюстрація до шостого вірша ***Ін фалн***. Малюнок ілюструє таку строфу: «У кам'яних дворах / біля величезних куп сміття, / навалених у кошики / (із шолудивими котами, / із безпритульними собаками, що порпаються нагорі) / – поряд із такими кошиками / на брудному іржаво-брунатному камінні, / зазвичай не вкритому кригою, / вервечка кривавих крапель, яскравих і чистих... [...] Ти неодмінно зупинявся перед ними тоді / у німотнім подивуванні, / тому що в серці твоєму / ще було байдуже, / хто їх зронив, / звідки вони взялися...»

У малюнкові Шаґал зухвало використовує цілий віршований рядок: ***А шніреле блут тропнс геле ун рейне*** («вервечка кривавих крапель, яскравих і чистих») як тонкий діагональний шар, формою літер і слів імітуючи в каліграмі краплини крові. Уся композиція своєю формальною структурою передає тему моральної деградації в реальності Громадянської війни. Позбавлена центру композиція підсилює враження від опису двору і крапель крові. У цих рядках герой розмірковує щодо своїх колишніх невинності й невідання і запізнілого пізнання фізичного життя, а також і щодо розпаду моральних цінностей. В ілюстраціях Шаґала це постає опосередковано через відчуття насильства, що створюється діагоналями, і брутальну образність, через дух насмішки й бунту, переданий із притаманною йому експресіоністською виразністю. Ми заглядаємо в безодню. Кругла безодня поширюється від крапель крові до прихованих порожнеч і отворів у тілах тварин. Зґвалтування,

дефекація і вбивства зображені, щоб передати людське приниження, тому людина порівнюється із фауною скотарні, що лащиться, злягається й менструює. Людський фактор представлений розчленованим, сплюндрованим й обезголовленим тілом, яке падає у прірву, – образ, котрого немає у віршах Гофштейна. Шаґал прагне підсилити іронічний підтекст гофштейнівського рядка: «вервечка кривавих крапель, яскравих і чистих», використовуючи його як динамічний шар, зруйнований прихованою порожнечею, та згодом подовжений «яскравим і чистим», будучи абсолютно перевернутим смислово: все нечисте і точиться сирістю. Неявний образ, створений Шаґалом, поєднує людський і тваринний світ, злютовуючи також фізичний і моральний плани, щоб сардонічно передати брутальну реальність цих часів. Утворена майже антиутопічна картина, надто віддалена від героїчної революційної риторики. Ця сцена *ґалґенгумору*[8] виявляє здатність Шаґала віднаходити неявний зміст тексту задля візуального дослідження й коментування. Він демонструє віртуозну майстерність образотворчої розробки, поєднуючи два середовища, словесне й візуально-образне, рахуючись із обома, та, однак, оформлюючи їх так, аби означити власні моральні цінності.

8. Восьмий малюнок далі ілюструє вірш ***Ін фалн*** у частині, що стосується смерті білої лисички, потрактованої як алегорія мисливця й дичини з її завуальованою алюзією до вбивства безневинного єврейського життя: «Пам’ятаєш, як вмирає така маленька лисичка, / що одержала лише єдину краплинку мудрості / для небес, / для землі – густу білу шкурку, / щоб носити її білою зимою… / Пам’ятаєш, як вмирає така маленька біла лисичка… / Гостре, виявляється, око мисливця, влучна його рушниця…»

Малюнок видається перевернутим догори ногами, у чому можна вбачати натяк на сучасний перевернутий світ, описаний у тексті, і намір підштовхнути глядача подумки «виправити ситуацію». Масивна голова мисливця з одним оком, націленим на здобич, підкреслює кровожерність селянина, утворюючи контраст із головами жертв на обкладинці та сторінці присвяти. S-подібним тілом і ступнями, немов у блазня, створений образ гнучкого, як ласка, хижака, що заманює жертву. Зображення лисички на його щоці – один із фантастичних прийомів Шаґала, що виражає психічну одержимість. Зазначимо, що площинність і піднята голова відповідають «правильній» перспективі, якщо дивитися знизу, з точки зору лисиці.

Рушниця із віршованою цитатою: ***ґеденк ві ес штарбт а фукс*** («Пам’ятаєш, як умирає лисичка») існує водночас у трьох різних проекціях, як рейка у вигляді леза в алефоподібному вірші. Дуло і приклáд рушниці обернені до глядача під різними кутами, а барабан – плаский. Рушниця з цитатою відсилає до літер ***далед*** і ***вов*** у написі «Давид Гофштейн» на обкладинці (сенс, що мається на увазі, – жертвопринесення).

9. Остання ілюстрація трактує вірш 9:

(1) Ні дахів, ні стін, самі лише пороги скрізь,
(2) І ноги, вже ладні увійти, загаялися біля входу
(3) Й отвори дверей затягують мене і ведуть навкруги,
(40 Осінні отвори завішані ясністю...
(5) Тут її колиску любовно гойдали туди-сюди,
(6) Сотні хат тут спокійно димили...
(7) Чи міг звідси врятуватися бодай погляд живий,
(8) Чи грають іще де-небудь оці сили...
(9) Що хорошого для мене в цій чистоті, в цій ясності,

(10) Яка просотується також крізь отвори руїн
(11) І яку розноситиме з поминальної молитви
(12) Моєї щонайгіркішої (поки єдиний мій супутник) – вітер.

Малюнок являє *штетл* на людських ногах, у підтексті це – натяк на їдишську ідіому ***ойф генерше фіс*** («на курячих ніжках»), яка означає щось хитке, ветхе, нетривке, саме таким і був стан розтерзаного *штетлу* у Радянському Союзі після Громадянської війни. Не можна також виключити алюзії до образу російського фольклору – зачаклованої хатинки Баби Яги. Чи не доводилося нам спостерігати *dance macabre*[9] тіла без голови, наприклад, обезголовленого курчати? Відрізана голова, поза сумнівом, є на сторінці з присвятою, і, як і там, чистота, ясність обезголовленого *штетлу* – це зяяння покинутості й пустки, зяяння смерті.

Насправді Шаґал будує свою нещадну композицію навколо цитати: ***Вос дарф іх зі лойтеркайт ді клоре*** («Що хорошого для мене в цій чистоті, в цій ясності?»), котра підбиває підсумок як усього вірша, так і ілюстрації. Художник бере гофштейнівську риторичну репліку, використовуючи більш ранній варіант менш різкої оприлюдненої версії рядка 9: ***Вос тойґ зі мір ді лойтеркайт***? («Що хорошого для мене в цій чистоті?»), і проштрикує нею порожнечу, кидаючи слова на вітер (рядки 11 – 12). Шаґал розміщує поета в порожньому вікні, де він викрикує свій відчай, споряджений у слова рядка, на який вказує його рука, як це заведено в карикатурах. Ноги на малюнках стоять поблизу якихось, ніби зайвих, штрих-пунктирних ліній, що наводять на думку про дах зруйнованого будинку – з тих, що описані у рядках 1 – 2 вірша. Ноги йдуть урізнобіч, підкреслюючи хаос, колапс світу єврейського *штетлу* в буревії погромів.

Безформна купка з'юрмлених хатинок, над комином останнього з яких іще піднімається цівка диму, ілюструє рядок 6, а «чистота» хатинок, представлених тільки контурами, підтверджує рядки 9 – 10.

Різкий контраст чорного й білого виявляє гру життя й смерті у вірші, причому біле (чистота, ясність) тут чітко має на увазі мертвий, а чорне – живий, щоправда, жахливий стан. Це перегукується з кольоровою символікою обкладинки. Діагональні елементи композиції створюють структуру, що нагадує літеру ***алеф***, і відсилають до леза, що розтинає, алефоподібної ілюстрації до вірша 1. Оскільки ***алеф*** розколотий навпіл в обох випадках, можна виснувати, що втілена в ньому сила перебуває під смертельною загрозою (водночас елементи ***алефа*** на цій сторінці зчіплюються, стверджуючи прив'язаність Шаґала до життя й мистецтва). Малюнок віртуозно виражає колективний біль і протест: перед вами обезголовлений *штетл*.

10. Закриваючи книгу, читаєш по діагоналі, яка стримить догори (вселяючи надію), що дохід від видання спрямовуватиметься до колоній єврейських сиріт, які потерпають від голоду. Тильний бік обкладинки зі спрямованою вгору справа наліво діагоналлю вражаючих слів милосердя контрастує з передньою обкладинкою, де діагональний заголовок опускається справа наліво. Горе й надія протиставлені, створюють амбівалентність, візуальну паралель поетичному циклу, в якому використана та сама хіазматична структура AB / BA, відображена у порядковій послідовності віршів 1 (надія / горе) та 11 (горе / надія) з їхнім амбівалентним центром у рядку 4 вірша «Захід сонця»: «Навіщо викручені руки?»

Таким чином, формальна діагональ тильного боку обкладинки драматично завершує візуальний перетин.

Скорбота (***троєр***) за жертвами того, що відбувається у сучасній авторам дійсності, поєднана в цій книзі так само із сучасними засобами виразу скорботи, що є мистецтвом, адже скорботним бракувало як Гофштейна, так і Шаґала, щоб створити модерністський ***кіне*** (плач) і оформити його як документ, естетичний та історичний, про погроми Громадянської війни. Трагічно, що це було також останнім єврейським самовираженням.

Шаґал просунув єврейську модерністську фігуративну виразність настільки, наскільки це було можливо в образотворчому мистецтві. Малюнки до ***Троєра*** засвідчили, що Шаґал здатен обвинувачувати не менш красномовно, ніж Гойя в офортах про війну. Використання Шаґалом супрематистського формалізму виявило, що він оволодів чужою технікою (котра символізує «новітній час») – джерелом його персонального приниження, – щоб засудити погроми. Застосовуючи власну фігуративну кубістичну техніку у сполученні з супрематистською діагоналлю, він висміював революцію Малевича у мистецтві з її наочним тяжінням до абстракції. ***Троєр*** стверджує як його особистий, так і колективний протест проти сучасної реальності в момент найвищої причетності Шаґала до єврейського та російського авангарду.

Книга ***Троєр*** – не тільки Шаґалівське прощання із радянським художнім світом, вона знаменує також найбільш просунутий модерністський стиль Шаґала та його проникнення в супрематизм, сприйнятий ним на власних умовах.

До 1923-го року, публікуючи офорти до «*Mein Leben*»[10], він уже відступив до більш раннього Шаґалівського стилю. Виходячи з цього, а також досліджуючи творчість інших єврейських

художників, можна виснувати, що єврейська модерністська зображальність, з її опрацюванням фольклорних мотивів і стилізованих форм, вичерпалася до 1922-го року. І ***Троєр*** править їй за майстерну епітафію.

---

[1] Скорочений переклад статті: Set Volitz // Chagall's Last Soviet Performance: The Graphics for Troyer, 1922 / Jewish Art, Vol 21/22, 1995/1996. За скорочення, щоб запобігти повторам, послідовність викладу змінена. Цитати з віршів даються у підрядниках (тут і далі примітки перекладачки). Перша публікація (у перекладі російською М. Лібіної) – ж-л «Collegium», №23, 2008 р.

[2] віджилий (франц.)

[3] подарунок на пам'ять (англ..)

[4] мідраш – тлумачення тексту (зазвичай Біблійного) (іврит)

[5] по дорозі (франц.)

[6] стриманим тоном, приглушено (музичний термін) (італ.)

[7] трюк, хитра штука (франц.)

[8] похмурий гумор, гумор шибеника (нім.)

[9] танок смерті (франц.)

[10] «Моє життя» (нім.) – автобіографія Шаґала. Офорти вперше були видані в Німеччині

ПЕРСОНАЛІЇ:

Воліц, Сет **(Volitz)** – сучасний американський мистецтвознавець.

Лисицький, Ель (Еліезер) (1890–1941) – видатний художник, художник-ілюстратор («Хад-Гадья», «Їнґл-Цинґл-Зух» Мані Лейба та ін.), один із стовпів російського авангарду. Для ранньої творчості Лисицького, до його звернення до конструктивізму, характерний інтерес до народного мистецтва, фольклору.

Делоне, Соня, уроджена Терк Софія Іллівна (1885, Градизьк, Полтавської області – 1979, Париж). Дитинство провела в Петербурзі. Французька художниця. Після 1911 року відійшла від фігуративного живопису, надавши перевагу абстрактному мистецтву.

Сандрар, Блез (псевдонім, справжні ім'я та прізвище Фредерик Заузер) (1887, Ла-Шо-де-Фон, Швейцарія – 1961, Париж) – французький і швейцарський письменник.

Малевич, Казимір (1878 – 1935), видатний художник, засновник одного з різновидів абстрактного мистецтва, так званого супрематизму («Чорний квадрат», 1913). На початку 1920-х пристав до «виробничого мистецтва». На початку 1930-х звернувся до радянської тематики.

Грановський, Олексій Михайлович (Абрагам Азарх) (1880, Москва – ?), виріс у заможній єврейській родині. Засновник (1926) і режисер ГОСЕТу. Заслужений діяч мистецтв РФ.

Шаґал, Марк (1887–1985), видатний живописець і графік. Походив із білоруського Вітебська, ностальгія за яким відчувається в багатьох його творах. Автор напівреалістичних, часто фантастичних творів на фольклорну і біблійну тематику, вітражів, ілюстрацій. Відзначався тонкою колористикою.

Валерія БОГУСЛАВСЬКА

ВІД УПОРЯДНИКА

У факті виходу у світ цієї книги радісне не тільки те, що це найбільш повне видання поетичних творів Гофштейна в перекладах українською звідтоді, як вони взагалі почали створюватися й публікуватися, а й те, що це саме Гофштейн, котрий дружив із багатьма видатними українськими поетами й перекладачами (найтісніше, мабуть, із Максимом Рильським, недарма вони один одному присвячували вірші); поет, якого багато й талановито перекладали в Україні; який сам гаряче любив Україну, зокрема й Київ, і присвятив їм та видатним діячам української культури й літератури чимало поетичних рядків. Досить згадати, що 1939-го року вийшов друком том поем Шевченка у перекладі ідишем саме Давида Гофштейна. Пропонована увазі читача книга також містить низку творів, присвячених українським письменникам. Та й відкривається вона рядками, адресованими одному з них, Павлові Тичині.

В основу цієї книги покладено два видання: «Вибране» Давида Гофштейна, видане в Києві 1968-го року, і двотомник Гофштейна, виданий мовою оригіналу (ідишем) видавництвом «Ісроел бух» у Тель-Авіві, Ізраїль, 1977-го року. Упорядником обох книг була вдова поета, Фейга Гофштейн, тому в розташуванні віршів

у пропонованій книзі ми орієнтувалися саме на ці два видання, хоча, незважаючи на одного й того самого упорядника обох видань, порядок віршів у них дещо різниться, і, оскільки не під усіма віршами проставлені дати їхнього написання, доводилося покладатися на власну інтуїцію, віднаходячи місце віршам, які раніше не перекладалися.

У кількох місцях читачеві пропонуються паралельні переклади одного й того самого вірша («Гілка молода» – «Червоний кровотік»; «З тобою, світе мій...» – «Радість нового буття»; «Мій дар» – 2 переклади; «Володарю мого життя» – Молитви»). Зроблено це з таких міркувань: 1) іноді за радянських часів просто неможливо було опублікувати українською переклад, цілковито відповідний оригіналові; 2) інколи вірші були перекладені у скороченому вигляді, частково; 3) деякі вірші в українському перекладі з різних мотивів одержали навіть відмінні від авторських назви (так, вірш, названий у перекладі М. Лукашем «Криниця», в оригіналі назви не мав, натомість мав присвяту Ш. Міхоелсові).

Окрім того, багатьом віршам повернуті епіграфи та присвяти, опущені зі зрозумілих причин у прирадянському виданні.

Зверну вашу увагу ще й на таке: радянська цензура залишила Гофштейнові надто мало можливостей виявити свої національні риси, свою «єврейськість»: іврит і всі ознаки юдейської релігійності перебували під забороною. Він міг скористатися, окрім мови власних творів, іще хіба що однією віддушиною: нумерувати частини віршів або розділи циклів літерами єврейської абетки, як це здавна ведеться в івриті. Тому, вважаючи це суттєвим для Гофштейна, ми дозволили собі у перекладеній українською книзі цю відмінність зберегти.

Мені б хотілося зауважити ще одне. Поезію Гофштейна, як і творчість будь-якого іншого поета, не слід розглядати відокремлено від творчості його попередників та сучасників. Мабуть, незважаючи на яскраві поетичні індивідуальності, все це – єдина тканина, до якої кожен додавав свої барви й відтінки. Тут багато перегуків з іншими поетами, спільних настроїв – особливо, як мені видається, з Рильським. А якщо порівняти вірш «Врожай» Маркіша, однойменний вірш Галкіна[1] і вірш «Жнива» Гофштейна, складається враження, що поети просто змагалися, як на рицарському турнірі на честь Прекрасної Дами на ім'я Поезія, звитяжно відшліфовуючи поетичні рядки на одну й ту саму тему.

Гофштейн, мабуть, той єврейський поет, якого найбільше та найохочіше перекладали в Україні, і перекладали зокрема (і здебільшого) визнані майстри.

«Мені невідомо, чому він (Лукаш – *В.Б.*) захотів перекласти мініатюри Х. Вайнермана чи поему М. Пінчевського «Сім ножів». Але я напевне знаю, що спонукало його взятися за твори саме Давида Гофштейна: чув на власні вуха. «У нього така доля, як і в наших хлопців», – сказав Микола Лукаш» (*Л.В. Череватенко*).

Звичайно, не всі переклади, представлені в цій книзі, однаково високого рівня. Але, сподіваюся, книга дає уявлення про непересічний талант перекладеного автора.

У книзі залишені деякі із суто прорадянських віршів поета – без цього було б незрозуміло, за якої доби й умов він жив і творив.

---

[1] Вірші Маркіша і Галкіна в перекладі українською можна прочитати у виданій 2007 року (друге видання – 2011) видавництвом «Дух і Літера» «Антології єврейської поезії в українських перекладах»

ПЕРСОНАЛІЇ

Особистості, яким Гофштейн присвячував свої вірші, або згадувані в окремих творах, а також автори епіграфів:

БЕРҐЕЛЬСОН, Давид (1884, Охрімово, Київської губернії – 12 серпня 1952, розстріл). Знаний єврейський письменник. Його перу належить чудовий переклад Шевченкового «Заповіту» їдишем. Син заможного торговця зерном, рано посиротів. Окрім навчання в хедері, одержав у дитинстві основи світської освіти. Ще підлітком багато читав івритом і російською і почав писати цими мовами. 1909-го опублікував у Варшаві першу повість їдишем «Арум вокзал» («Навкруг вокзалу»). У подальшому писав тільки їдишем. У 1917 став одним із директорів-засновників «Їдише Культур-Ліґе». У 1925 почав видавати в Берліні журнал «Ін шпан» («Кроком»). У 1926 відвідав СРСР і проголосив себе радянським письменником. 1934 оселився в Москві. Під час II Світової війни – член Єврейського антифашистського комітету (ЄАК).

БРОДЕРЗОН, Моше (Мойше) (1880, Москва – 1956, Польща). Жив і творив переважно у польській Лодзі, де створив перший єврейський ляльковий театр «Хад гадья». Вигнаний спочатку з Москви до Польщі, а потім з Польщі – до Москви, був 1948 року заарештований як член ЄАКу, тільки дивом уник розстрілу, скнів у

концтаборі на березі Льодовитого океану, і лише за кілька місяців до смерті одержав дозвіл повернутися до Польщі.

БЯЛИК, Хаїм Нахман (1873, Ради на Волині – 1934, Відень). Великий єврейський поет. Писав івритом та їдишем. Його творчість склала цілу нову епоху в єврейській літературі. Мабуть, найвідоміша його річ – поема «Сказання про погром» («В місті різанини»), навіяна Кишинівським погромом, написана івритом і самим же автором перекладена їдишем, оскільки переклад іншого класика, І.Л. Переца, його не влаштував. Разом із Равницьким уклав 4-томну антологію легенд, оповідей, притч і мудрих висловів із Талмуда і Мідрашів, над якою укладачі працювали понад шість років. Більшу частину життя Бялик прожив в Одесі, там створив найкраще з написаного.

ГОФШТЕЙН, ГІНДА (у дівоцтві Хаїт) (? – 1920), перша дружина Давида Гофштейна. Від першого шлюбу в подружжя було двоє синів – Шамай та Гілель.

ГОФШТЕЙН, Фейга (1897–1995), дружина Давида Гофштейна. У 1925–1929 рр. жила в Ерец Ізраель, потому в Києві. В подружжя була дочка Левія. У 1953 Фейга була заарештована як дружина «ворога народу» і заслана на 10 років до Красноярського краю. З 1972 року і до кінця життя жила в Ізраїлі, де видала двотомник Давида Гофштейна їдишем та разом із дочкою, Левією, заснувала премію його імені.

ДЕР НІСТЕР (Пінхас Каганович) (1884, Бердичів – 12 серпня 1952, розстріл), єврейський прозаїк, поет. З ранніх літ захоплювався хасидизмом, проте одночасно зачитувався світською російською літературою, вивчивши російську мову самоуком. У 1905–1907 рр. жив під чужим ім’ям у Житомирі та інших містах, рятуючись від служби в армії і заробляючи на життя уроками івриту. Перша

публікація їдишем – збірка віршів у прозі «Ґеданкен ун мотивн» («Спогади й мотиви»), 1907, створена під впливом символізму.

ДОБРУШИН, Іхезкель (1883, село Мутин неподалік Кролевця – 12 серпня 1952 року, розстріл), драматург, театрознавець і педагог. У 1902 – 1909 рр. жив у Парижі, очолював місцеву організацію сіоністів, навчався в Сорбоні, на факультеті права. Разом із Берґельсоном брав участь у створенні Культур-Ліґи. Автор досліджень про Берґельсона, акторську майстерність Б. Зускіна і Ш. Міхоелса, автор постановки «Мандрівка Беньяміна Третього» за М. Мойхер-Сфорімом (1927).

ЕЙНШТЕЙН, Альберт (1879–1935), видатний фізик-теоретик, автор теорії відносності, один із засновників сучасної теоретичної фізики, лауреат Нобелівської премії.

ЕНГЕЛЬ, Іоель (1868–1927), музикант, музикознавець, музичний критик. Завідував музичним відділом газети «Русские ведомости», був редактором статей із музики в енциклопедичному словнику братів Гранат. Пристрасний пропагандист єврейської народної пісні.

ЄСЕНІН, Сергій Олександрович, (1895–1925), видатний російський поет-лірик.

КВІТКО, Лейб (Лев) (1890 – 12 серпня 1952 року, розстріл), видатний єврейський поет, у Радянському Союзі був знаний за перекладами російською (та українською) мовами виняткововіршів для дітей, і не було жодної дитини, яка б цих віршів не знала. Його перша збірочка віршів для дітей, видана в Києві 1918 року, легко вписалася в контекст Культур-ліґи. Потому поет опинився в Німеччині, став членом компартії. 1925 року повернувся до Союзу, де став членом редколегії журналу «Ді ройте велт» («Червоний світ»), друкував сатиричні вірші, оповідання.

КІПНІС, Іцик (1896–1974), знаний єврейський прозаїк. Жив у Києві.

ЛИТВАКОВ, Мойше (1879–1939), єврейський прорадянський літературний критик, у 20-х – 30-х роках – головний редактор московської центральної єврейської газети «Дер емес» («Правда»).

ЛУР'Є, Ноте (1906–1988), єврейський прозаїк, автор творів на селянську тематику.

МІХОЕЛС (Вовсі), Соломон (Шломо) (1890 – 1948, вбивство у Мінську) – великий єврейський актор і режисер, народний артист СРСР, художній керівник московського театру ГОСЕТ. У роки війни – керівник ЄАКу (Єврейського антифашистського комітету).

ПЕРЕЦ, Іцхок Лейбуш (1851–1915), класик єврейської літератури, поет, прозаїк, громадський діяч.

ПУШКІН, Олександр Сергійович (1799–1837), великий російський поет, класик світової літератури.

П'ЯТИГОРСЬКА, Анюта (1893, Житомир – 1943), поетеса, педагог. Писала ідишем та російською. Загинула під час війни.

РЕЙЗЕН, Авром (1876, Кайданове, Мінської губ. – 1953), знаний єврейський поет, прозаїк, видавець. Довший час входив до найближчого оточення І.Л. Переца, живучи у Варшаві. Заробляв на життя викладанням. Останні кілька років свого життя жив і працював у Нью-Йорку.

РЕЙЗЕН, Залман (1888–1941), видатний історик літератури, лінгвіст і лексикограф, молодший брат Аврома Рейзена. Обоє вони – сини Калмана Рейзена, поета й педагога. Коли Червона Армія увійшла до Литви, Залмана Рейзена, як і багатьох інших представників «експлуататорських класів», репресували. Загинув у радянському концтаборі.

САВЧЕНКО, Яків (1890, с. Жабки Лохвицького повіту на Полтавщині – 1937), один із перших українських поетів-символістів, згодом літературний критик. Хоча й був одним із провідних критиків Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників України (ВУСПП), був заарештований і засланий на Соловки. Там по ньому загинув слід.

СПІНОЗА, Барух (Бенедикт) (1632 – 1677), видатний нідерландський філософ-матеріаліст, пантеїст.

ФЕФЕР, Іцик (1900, Шпола – 12 серпня 1952 року, розстріл), поет, був одним із керівників київської літературної групи «Відервукс» («Паростки»), у видавництві якої 1922 року побачила світ його перша поетична збірка «Шпенер» («Тріски»). Був членом Президії Правління СП СРСР, під час війни – один із керівників ЄАКу. Був пов'язаний із КДБ, та, незважаючи на це, ув'язнений і розстріляний.

ХАРИК, Ізі (1898, Зембін, Білорусь – 1937), поет, державний діяч Радянської Білорусії, член її уряду. Вважався одним із кращих єврейських поетів Радянського Союзу, його творчість дуже високо цінував Міхоелс. Був заарештований в Мінську і розстріляний.

ХАЩЕВАТСЬКИЙ, Мойсей (1897 – 1943), поет, писав їдишем, перекладав (Байрона, Гейне, Руставелі, Лермонтова, Маяковського, Шевченка), писав також прозу. Пішов добровольцем на фронт, де й загинув у бою 17 лютого 1943 р.

ХОЛОДЕНКО, Шифра, молодша сестра Давида Гофштейна (1909, Бартків-Рудня на Волині – 1974, Москва), науковець, поетеса. За родом своєї наукової діяльності брала участь в експедиціях на північ. Окрім віршів, писала новели.

ШАМЕС, Ф.Я. був певний час (до 1937 року) деканом словесно-історичного факультету інституту філології та журна-

лістики. 1927-го року випустив разом із Д. Гофштейном книгу «Поэтика» (Центриздат народов СССР).

ШВАРЦМАН, Ошер, двоюрідний брат Давида Гофштейна (1889 – 1919, загинув у бою). Видатний їдишський поет, який, незважаючи на своє коротке життя, справив великий вплив на весь подальший розвиток їдишської поезії на теренах Радянського Союзу. З нього намагалися виліпити образ поета революції. До речі, перші вірші О. Шварцман писав українською, та й у віршах, написаних їдишем, відчутні українські мотиви.

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович (1814 – 1861), найвидатніший український поет, класик української та світової літератури.

ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМ (Шолом Рабинович) (1859 – 1916), класик єврейської та світової літератури.

ШУР (Шор), Давид, син математика Єгошуа Шура (Шора) (1891, Москва – 1974, Холон, Ізраїль), педагог, музичний діяч.

Не пощастило знайти відомостей про Клару, Мільнера і Мілу Мірошник, яким присвячені окремі вірші (*прим. упорядн.*)

Про перекладачів:

БАЖАН Микола Платонович (1904–1983), видатний поет, перекладач (найвідоміший його переклад «Витязя в тигровій шкурі» Шота Руставелі), громадський діяч, академік АН України, Герой соціалістичної праці. Народивсь у Кам'янці-Подільському, але юнацькі роки його пройшли в Умані. Найкращі твори – «Будівлі», «Ґетто в Гумані», «Розмова сердець», «Сліпці».

БІЛОУС Дмитро Григорович (1920, с. Курмани на Сумщині, – 2004, Київ). Народився в багатодітній (був десятою дитиною) бідній селянській родині. Певний час виховувався у колонії Макаренка. Навчався в Харківському університеті, добровольцем пішов на фронт (воював у лавах студбату разом із О. Гончарем). Поет, перекладач (в основному зі слов'янських мов, знавець болгарської). Дитячий поет. Мовознавець. Лауреат Шевченківської премії, премій ім. Лесі Українки та М. Рильського.

БОГУСЛАВСЬКА Валерія Борисівна (1939, Харків), поетеса, перекладачка. Закінчила Одеський технологічний інститут ім. Ломоносова. Була співупорядником «Антології єврейської поезії в українських перекладах», виданої «Духом і Літерою» 2007-го року (друге видання – 2011).

ВОРОНИЙ Марко (Антиох) (1904 – 1937), поет, син поета Миколи Вороного. Мати Марка була дочкою поета М. Вербицького. Друкувався за життя тільки в періодичній пресі. Вже за нашого часу в журналі «Літературний Чернігів (№4 {28} за 2004 рік) надруковано його поему «Браконьєрська ніч» з епіграфом із Б. Пастернака, присвячену Ф. Шопену (і тому-таки Пастернакові).

ГАСКО Мечислав Едмундович (1907, Луцьк – 1996). Заарештований 1924 р. дефензивою, просидів близько півроку у

в'язниці; звільнений під тиском громадської думки. Нелегально 1925 року перейшов до Радянського Союзу. Закінчив Харківський інститут народного господарства, був аспірантом інституту червоної професури. Поет, перекладач (переважно з польської та англійської).

ГОЛОВАНІВСЬКИЙ Сава Олексійович (1910, с. Єлисаветградківці, Кіровоградщина – 1990). Навчався в сільськогосподарському інституті в Одесі. Учасник Великої вітчизняної війни (ВВВ). Поет, прозаїк, драматург. Перекладав з англійської («Дон Жуан» Байрона), французької («Рюї Блаз» Ґюґо), їдишу.

ДМИТЕРКО Любомир Дмитрович (1911 – 1985), український радянський поет, прозаїк, драматург, редактор.

ДРОБ'ЯЗКО Євген Антонович (1898, Київ – 1980, Київ), перекладач. Закінчив Київський університет і театральний інститут. Був на режисерській і редакторській роботі. Під час ВВВ працював на заводі у Воткінську (Удмуртія), після повернення до Києва – знову на редакторській роботі. Переклав «Божественну комедію» Данте.

ЗІСМАН Марко Давидович (1909, Одеса – 1985). Закінчив Український інститут лінгвістичної освіти. Працював у газетах і часописах Києва та Львова. Учасник ВВВ. Перекладав українською з російської, білоруської, польської, болгарської, німецької, їдишу.

КАЦНЕЛЬСОН Абрам Ісакович (1914, Городня на Чернігівщині – 2003, Лос-Анджелес). Поет, перекладач (в основному з їдишу), критик, теоретик, упорядник колективних збірок, педагог. Закінчив Київський університет. Учасник ВВВ.

КОПШТЕЙН Арон Йосипович (1915, Очаків, Миколаївщина – 4 березня 1940, фінська війна), поет, писав українською. Рано

втратив батьків, виховувався в дитбудинку. Навчався в Літературному інституті ім. Горького, працював у пресі. Загинув, прикриваючи від кулі друга, поета Ніколая Отраду.

КОСТЕНКО Ліна Василівна, видатна українська поетеса, народилася 1930 року у Ржищеві на Київщині. Навчалася в Київському педінституті. Закінчила Літературний інститут ім. Горького в Москві. Одна з фундаторок та активна учасниця Київського клубу творчої молоді (60-і роки XX ст.) Тривалий час за радянської влади її творчість була під забороною. Лауреат Шевченківської премії. Збирачка та хранителька скарбів культури та народного мистецтва Чорнобильської зони, українського Полісся.

КОЧУР Григорій Порфирович, поет, видатний перекладач-поліглот, народився 1908 року в с. Феськівка, тепер Менського р-ну на Чернігівщині. Закінчив Київський інститут профосвіти. Викладав у Вінницькому і Тираспольському педінститутах. Репресований 1943 року, звільнений 1953 року, реабілітований 1962 року. Засновник перекладацької школи, наставник багатьох українських перекладачів. Перекладав з багатьох європейських мов. З їдишу перекладав Гофштейна, Вайнермана та ін. Помер в Ірпені 1994 р.

ЛІБІНА Мері Ісаківна, мистецтвознавець. Народилася 1933 р. в Харкові. Закінчила Київський політехнічний інститут.

ЛУКАШ Микола Олексійович (1919, Кролевець на Сумщині – 1988, Київ). Видатний український поет, перекладач, лексикограф, поряд із Г. Кочуром та М. Рильським – один із стовпів українського перекладацтва. Поліглот. Учасник ВВВ. Закінчив Харківський педінститут. Був на педагогічній роботі, працював зав. відділом поезії журналу «Всесвіт». Перекладав з 14 мов. Збірник перекладів «Від Боккаччо до Аполлінера» (1990). Лауреат пе-

рекладацької премії ім. М. Рильського. Був виключений зі Спілки письменників за заяву про згоду відсидіти у в'язниці замість Івана Дзюби.

МАСЕНКО Терень (Терентій) Германович (1903, с. Глодоси Новоукраїнського району Кіровоградської області – 1970). Закінчив у Харкові Комуністичний університет ім. Артема. Працював у газетах, журналах, під час війни – на радіостанції ім. Шевченка та в газеті «Соціалістична Харківщина». Поет (зокрема й дитячий), прозаїк, есеїст.

НОВИЦЬКИЙ Олекса Михайлович (1914, с. Пія на Київщині – 1992, Київ). 1939 – 1941 навчався в Літературному інституті ім. Горького в Москві. Учасник ВВВ. Поет, перекладач. Перекладав переважно з російської та білоруської.

ПАЛАМАРЧУК Дмитро Хомович (1914, Івангород, нині Христинівський район Черкаської обл. – 1998, Ірпінь). Навчався в Одеському художньому технікумі, на літературному факультеті Одеського педагогічного інституту. Учасник ВВВ. Після втечі з полону – учасник націоналістичного підпілля, УПА. Навесні 1944 року заарештований на Рівненщині. В ув'язненні, на Інті, вивчив кілька іноземних мов і переклав майже всі сонети Шекспіра. По поверненні з ув'язнення, після років поневірянь, стає одним із найвідоміших українських перекладачів. Лауреат престижної перекладацької премії ім. М. Рильського.

ПЕРВОМАЙСЬКИЙ Леонід Соломонович (Гуревич Ілля Шльомович) (1908, Красноград, Харківщина – 1973). Навчався в гімназії і трудовій школі. Працював бібліотекарем, у газетах, журналі «Вітчизна». Учасник ВВВ. Поет, прозаїк, публіцист, перекладач (перекладав Гейне, Війона). Автор правдивого роману про війну «Дикий мед».

РИЛЬСЬКИЙ Максим Тадейович (1895, Київ – 1964, Київ). Син знаного громадського та культурного діяча. Деякий час жив у сім'ї композитора М.В. Лисенка. Навчався на медичному, згодом – на історико-філологічному факультеті Київського університету. 1919 – 1929 вчителював у сільських школах, Київській залізничній школі, на робітфаці ІНО. Видатний український поет, один із «п'ятірного ґрона» неокласиків. Видав понад 100 книжок, багато перекладів (Пушкін, Словацький та ін.) Лауреат Шевченківської премії. Поряд із Кочуром та Лукашем – один із стовпів українського перекладу. Рильський був чи не єдиною людиною, котра наважилася після арешту членів ЄАКу зробити офіційний запит про долю Давида Гофштейна.

СОСЮРА Володимир Миколайович (1896, ст. Дебальцеве на Донеччині – 1965, Київ). Чудовий український поет-лірик. Учасник Громадянської війни (спочатку на боці УНР, потому – в лавах Червоної Армії). Учасник ВВВ. Видав 80 поетичних збірок. Лауреат Шевченківської премії.

ТЕРЕЩЕНКО Микола Іванович (1898, с. Щербинівка Золотоніського району Черкаської обл. – 1966). Навчався в Київському політехнічному інституті. Під час війни працював у Ташкенті на радіо, згодом – у Держлітвидаві. Перекладав з російської, польської, французької. Лауреат премії ім. М. Рильського.

ТИХИЙ (Штілерман) Наум Миронович (1920, с. Ємільчине на Житомирщині – 1996, Київ). Учасник ВВВ. Після війни закінчив Київський університет. Працював у видавництві «Радянський письменник», «Літературній газеті» (нині – «Літературна Україна»). Поет, прозаїк, перекладач.

ТИЧИНА Павло Григорович (1891, с. Піски Бобровицького району на Чернігівщині – 1967, Київ). Навчався в бурсі, Чернігів-

ській духовній семінарії, Київському комерційному інституті. Працював у редакціях, помічником хормейстера в українському театрі Садовського. 1920-го р. подорожував разом із капелою «Думка» Правобережною Україною. 1936–1939 та 1940–1943 – директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. 1943–1948 – Міністр освіти УРСР. Лауреат Шевченківської премії. Один із кращих українських поетів. Перекладач. Іврит вивчив у духовних навчальних закладах; ідиш знав настільки досконало, що навіть виправляв граматичні помилки авторів у пропонованих йому для перекладу творах. З ідишу перекладав багато і багатьох – Гофштейна, Шварцмана, Фінінберга, Квітка, Вайнермана, Балясну та ін.

ТУРЧИНСЬКА Агата Федорівна (1903, м. Куликів Нестерівського району Львівської області – 1972). Закінчила Київський інститут народної освіти. Під час війни працювала в Ашхабаді журналістом. Поетеса, прозаїк.

УПЕНИК Микола Олександрович (1914, слобода Платове-Іванівка Ростовської області – 1994). Працював робітником на заводі в Луганську, в газетах. Навчався в Літературному інституті ім. Горького. Закінчив Ворошиловградський (Луганський) педінститут. Учасник ВВВ. Лауреат літературних премій ім. Фадєєва та міжнародної спілки поетів-лауреатів. Мав звання заслуженого діяча польської культури.

УСЕНКО Павло Матвійович (1902, с. Заочіпське Царичанського р-ну на Дніпропетровщині – 1975, Київ). Працював у газетах та журналах. Учасник ВВВ. Поет, комсомольський діяч. Лауреат премії ім. М. Островського.

ЦИТОВИЧ Іван Павлович (1895, с. Солов'ївка на Чернігівщині – 1980). Закінчив Чернігівську духовну семінарію. Відвідував разом із П. Тичиною суботи М. Коцюбинського. Викладав

українську й російську літературу в середніх школах. Поет. Багато друкувався в періодиці, перекладав.

ШПАК (Шпаківський) Микола Іванович (1909, с. Липки Попільнянського району на Житомирщині, – загинув на фронті 19.06.1942), поет. Навчався у Київському сільськогосподарському інституті. Учасник ВВВ.

Редакція висловлює вдячність за допомогу у підготовці до видання цієї книги:

Берману Вадиму Павловичу
Бєлій Юлії Леонідівні
Бірбраєру Маркусу Шулімовичу
Бубновій Любові Федорівні
Васильченко Ганні Андріївні
Голібардовій Людмилі
Ґрінберґу Едуардові Семеновичу
Дрізо Вірі Іллівні
Єгорченко Маргариті
Жук Тамарі Миколаївні
Зарембі Олександрові Верленовичу
Зісельсу Йосипові Самійловичу
Межевікіній Олександрі Сергіївні
Невдащенко Світлані Олексіївні
Покидайлу Володимирові Аркадійовичу
Потьомкіну Івану (Іонахану)
Ривкиній Анні Абрамівні
Сергєвій Ірині Анатоліївні
Сіренко Людмилі Миколаївні
Строковському Марату
Тихій Рахілі Григоровні
Фінберґу Леоніду Кушелевичу
Череватенку Леоніду Васильовичу
Шестопаловій Надії Вікторівні

Перелік ілюстрацій

ЗМІСТ

1909 – 1918

1919 – 1928

1929 – 1940

1941 – 1944

1945 – 1948

Додатки:

ВИДАВНИЦТВО «ДУХ І ЛІТЕРА» ПРОПОНУЄ

• Антологія єврейської поезії. Українські переклади з їдишу / Укл. та редактори: В. Чернін, В. Богуславська. — К.: Дух і Літера, 2007. — 672 с.

Ця книга є антологією поезії, написаної мовою їдиш у XIX-XXI ст., в українських перекладах. В Антології представлені як добре відомі поети: Хаїм-Нахман Бялик, Перец Маркіш, Давид Гофштейн, Мейлах Равич, Урі-Цві Ґрінберґ, Лейб Квітко, Ошер Шварцман, Мані Лейб, Іцик Манґер, Йосип Керлер та інші, так і менш відомі читачам.

Переклади поезій здійснили знані українські поети та перекладачі: Іван Франко, Максим Рильський, Павло Тичина, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Абрам Кацнельсон, Мойсей Фішбейн, Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Борис Олійник, Дмитро Павличко та інші. Окрім відомих перекладів, в Антології представлені й вірші та поеми, з якими український читач познайомиться вперше.

Віршованим текстам "Антології" передує вступне слово, що представляє єврейських поетів, у загальноєвропейському та світовому літературному контексті, а також у їхньому перегуку з українською культурою.

• Мартін Бубер. Ґоґ і Маґоґ: роман/пер. з англ. – К.: Дух і Літера. 2008. — 320 с.

Роман «Ґоґ і Маґоґ» Мартіна Бубера, одного з найоригінальніших та найвідоміших філософів XX ст., незвичний для європейського читача. На перший погляд перед нами вигадана історична хроніка, різновид добре відомого жанру «альтернативної історії», яка відбувається в хасидських осередках Галичини і Польщі наприкінці XVIII ст. Проте це – перший, найбільш приступний шар змістів, які зчитуються з текстуальної поверхні роману. На читача, який насмілиться відкрити буберівський «магічний детектив», чекає справжнє інтелектуальне випробування і навіть виклик, адже філософська насиченість тексту, гострота моральних дилем вражає.

• Адам Міхнік. У пошуках свободи. Есеї про історію та політику. Переклад із польської Андрія Павлишина. /Упорядник І. Хруслінська, ред. Л. Фінберг та А. Павлишин – К.: Дух і Літера, 2009. – 554 с.

У книзі представлені есеї Адама Міхніка – польського громадського діяча, дисидента, публіциста, активного учасника політичної опозиції в Польщі 1968-1989 років, одного з лідерів легендарної "Солідарності", головного редактора "Ґазети виборчої" з 1989 року до сьогодні.

А. Міхніх, як представник першого післявоєнного покоління активно долучився до створення нової Польщі. Він пройшов крізь арешти і ув'язнення, долаючи

наклепи, втрати, розчарування... Його мрією була демократична Польща, і він докладав максимум зусиль задля досягнення цієї мети. Події та роздуми про ці події знайшли своє відображення на сторінках книги. Періоду боротьби з комунізмом присвячені три перші есеї збірки, періоду змагань за вільну та демократичну Польщу – всі інші. В книгу увійшли нариси про ідейних наставників Міхніка – Антонія Слонімського та Яцека Куроня, про дилеми польського романтизму, про драматичне переплетення польсько-українських та польсько-єврейських стосунків, які Міхнік розуміє і відчуває як мало хто.

• **Тарас Шевченко. Кобзар./ Іл. В. Седляра, ред. С. Захаркін, К. Сігов, Л. Фінберг, прим. Євгена Нахліка, стаття, біограф. і довідки й добір ілюстрацій А. Рудзицький. – К.: Дух і Літера. 2009 – 552 с., з іл.**

Василь Теофанович Седляр, художник-монументаліст з кола «бойчукістів»: учень Михайла Бойчука, а згодом – його колега та речник його школи. Був одним з небагатьох, хто намагався протистояти панівному стилю соцреалізму, і разом з такими майстрами, як Іван Падалка та Георгій Нарбут, підніс мистецтво української книжкової графіки до світового рівня. Ілюстрації до Шевченкового «Кобзаря» – головна праця В. Седляра – були створені в період 1929-1931рр. і по виході книги (з 54 чорно-білими ілюстраціями) відразу викликали захоплені відгуки у вітчизняній та закордонній пресі. Друге видання «Кобзаря» 1933р. з 18 кольоровими ілюстраціями здійснено до 120-річчя від дня народження Шевченка.

У своїх ілюстраціях В. Седляр рішуче пориває з декоративізмом, що був традиційним для раніших ілюстраторів Шевченкових творів. Кількома точними штрихам художник здатен окреслити найскладнішу форму і передати динаміку дії. Критики відзначали, що стиль Седляра близький до народної манери малювання. Дане видання включає всі відомі ілюстрації художника.

• **Єжи Фіцовський. Регіони великої єресі та околиці. / Пер. з польськ. А. Павлишина. – К.: Дух і Літера. 2010. – 544 с.**

Рафінований інтелектуал, художник і майстер слова, новели якого належать до шедеврів європейської літератури XX століття, Бруно Шульц загинув від гестапівської кулі. Час та обставини прирекли митця та його твори на довге забуття.

Польський поет та літературознавець Єжи Фіцовський урятував пам’ять про геніального дрогобичанина. Упродовж 60-ти років він вишукував сліди митця, інтерпретував його літературну, графічну, епістолярну та критичну спадщину. «Регіони великої єресі та околиці» – повна збірка досліджень та рефлексій Єжи Фіцовського про Бруно Шульца. Це – своєрідний інтелектуальний детектив, захопливий опис видатної пригоди духу і водночас пам’ятник полікультурному універсуму Галичини, безповоротно зруйнованому нацистами і комуністами.

З питань замовлення та придбання
літератури звертатися за адресою:

ВИДАВНИЦТВО «ДУХ І ЛІТЕРА»
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

вул. Волоська, 8/5, кімн. 210, Київ 70, Україна, 04070

Тел./факс: +38(044) 425-60-20
E-mail: duh-i-litera@ukr.net (відділ збуту);
litera@ukma.kiev.ua (видавництво)
Надаємо послуги: «Книга – поштою»